Boldog, aki olvassa
A Biblia könyvét

A BIBLIA ÉVE
2008

Ökumenikus kiadvány
a Biblia éve alkalmából
2008–2009

SZENT
BIBLIA

SZENT JANOS IRASA

A *Biblia* első teljes magyar fordítása, a *Vizsolyi Biblia*:
A kezdetek: *Mózes első könyvé*nek első lapja, a címlap, *János evangéliumá*nak első lapja

‘Boldogító Beköszöntő-Bevezető’

A magyarországi történelmi egyházak úgy döntöttek, hogy a 2008-as évet (a 2003-as után ismét) *A Biblia éve*ként kívánják megélni. Szándékuk, hogy egyházaink és azok tagjai, felekezettől függetlenül, a 2008-as évben különösen is figyeljenek oda legnagyobb kincsünkre, a *Szentírás*ra, és lehetőleg ezt a megerősített érdeklődést vigyék tovább magukkal a következő évekre is.

E *Bibliá*nak szentelt évben a kezdeményezők szándéka az volt, hogy csatlakozva a szándékhoz, lehetőleg mindenki (a különböző felekezetek, az egyházi intézmények, a gyülekezetek, és az egyes hívők) részt vegyen a maga módján *A Biblia évé*nek tartalommal megtöltésében, lehetőleg mindenki járuljon hozzá saját ötlettel, különféle helyi programmal. Ennek megfelelően született meg az elhatározás, hogy a felsőpetényi gyülekezetek is próbáljanak meg tenni valamit — természetesen együtt, a faluban jelen levő három felekezet összefogásával. Több ötlet is született erre.

Az egyik — a penciektől ellesett — ötlet a falunkban 2008. június 7-én megtartott *Ökumenikus Bibliai Nap* volt. További ötletek voltak pl., hogy bibliai filmeket tekintsünk meg — az első alkalomra épp a *Bibliai Nap*on került sor.

Végül, e kiadvány létrejötte is az egyik ötlet megvalósulása, miszerint készüljön el egy összeállítás, amely a *Biblia* egyes könyveinek keletkezéséről szólna, valamint tartalmuk rövid összefoglalását adná. Így tarthatja most kezében a **Kedves Olvasó** e lapot és olvashatja e sorokat.

Engedtessék meg a szerkesztőnek, hogy az első oldalakon néhány gondolatot elmondjon a kiadvánnyal, létrejöttével, szerkezetével és tartalmával kapcsolatosan! Mindenekelőtt azt kell megvallnom, hogy lehetetlen feladatra vállalkoztam. Nagyot álmodtunk, de csak kicsit alkottunk: a munka jóval nagyobbnak bizonyult ugyanis a tervezettnél, ugyanakkor egy lelkész gyülekezeti munkái mellett rendelkezésre álló ideje természetesen elég kevés.

Lehetetlen a feladat azért is, mert hát hogyan is lehetne megírni egy olyan művet, amelyben ha csak a legcsekélyebb terjedelemre tömöríti is az ember egy-egy bibliai könyv anyagát, akkor sem könnyű betartani azt a célként kitűzött feltételt, hogy átlagosan lehetőleg 1-1 oldalt tegyen ki 1-1 könyv ismertetése. Természetesen a fontosságuk függvényében azért különböző mennyiségekről van szó, de a szándék az, hogy átlagosan egy oldalnyi legyen a terjedelem. Ehhez járulnak még természetesen a bibliai könyvek egyes csoportjait összefoglalóan is bevezető részek. Így hát a 66 bibliai könyv, és a mintegy tucatnyi csoportos bevezető is könnyen kiad akár 100 oldal terjedelmet, ami nem kevés. Ugyanakkor reméljük, hogy senki kedvét nem szegi ez a mennyiség — hiszen természetesen nem arra szántuk, hogy kalandregényhez hasonló tempóban falják az olvasók, hanem arra, hogy időnként (pl. naponta, vagy épp hetente) egy-egy könyv ismertetőjét tanulmányozzák át.

A bibliai könyvek keletkezésével és tartalmukkal kapcsolatos kiadvány természetesen nem nélkülözheti teljesen az egyházi, netán a teológiai kifejezéseket sem, azonban célunk, hogy a lehetőségekhez mérten mindenki számára érthető nyelven fogalmazza meg üzenetét. Ezért igyekszünk mellőzni a tudományos teológiai kifejezéseket, de semmiképpen nem mellőzzük a tudományos eredményeket és igényességet, még ha a konkrét kutatási eredményekre közvetlenül nem is mindig utalunk. Hiszen fő célunk a mindenkinek szóló tudományos ismeretterjesztés, nem pedig a precíz tudományos stílus. Ezért is szánjuk kiadványunkat arra, hogy a falu minden családjába eljusson belőle egy-egy példány — éppúgy egyháztagokhoz, mint egyházhoz nem tartozókhoz.

Szép lett volna, ha kiadványunk megjelenhetett volna a 2008. június 7-i *Ökumenikus Bibliai Nap*ra. Ez az elképzelés azonban sajnos már eleve hamvába holt ötlet lett volna, mivel egy ilyen mű elkészültéhez sok időre van szükség. Így nyilvánvaló volt, hogy nyár elejére képtelenség elkészülni vele, ezért inkább őszre ill. év végére terveztük a megjelenést. A munka azonban némileg túlnőtt az eredeti elképzeléseken, ez pedig a szerkesztési időt is megnyújtotta, így végül módosítottuk a megjelenést, és egy kiemelt, konkrét alkalomhoz igazítottuk: a 2009-es imahéthez, annak záróalkalmát mintegy kiadványbemutatót céloztuk meg.

Ám még ez sem sikerült maradéktalanul. Az anyag gyűjtése közben ugyanis sok izgalmas adalék került elő általában a *Bibliá*ról, még mielőtt eljutottunk volna a konkrét könyvekhez. El kellett hát dönteni, hogy hallgatunk róluk ill. csak nagyon vázlatosan ismertetjük ezeket az érdekfeszítő ismereteket – vagy valamivel mélyebben tárgyaljuk. Némi fontolgatás után utóbbira esett a választás, ez azonban azt is eredményezte, hogy a

munka terjedelme megnőtt, az idő pedig alaposan megfogyatkozott, mire a *Biblia* általános ismertetése elkészült.

Ezért jelen munka inkább egy első kötetnek tekinthető, amelyet — ha Urunk is engedi, élünk, és — folytatni fogunk. Nem szerettem volna azonban, ha *'csak'* az általános bevezetőig jutunk. Igyekeztem hát arra, hogy legalább az *Újszövetség* könyveit elkezdjem ismertetni, ha a többi majd egy második kötetre marad is. Mivel pedig az *Újszövetség* első könyvei a legterjedelmesebbek is egyben, ezért nem volt lehetőség, hogy darabszámra mérten sok könyv ismertetője kerüljön be. Ezért hát megelégszünk pillanatnyilag azzal, hogy az általános bibliai, valamint újszövetségi bevezető után közre tudjuk adni még az evangéliumok tanulmányait.

Biblia pauperum: (képekkel illusztrált) szegények Bibliája

Mivel a felsőpetényi és ipolyvecei evangélikus gyülekezetek rendszeresen jelentetik meg *Keresztút—Levél* című hírlevelüket, és a kiadvány ötlete is evangélikus részről vetődött fel, ezért egy kicsit úgy is tekinthetjük, hogy az *Olvasó* kezében tartott ismertető ennek *A Biblia éve* alkalmából megjelentetett különszáma — de természetesen a testvérfelekezetekkel közös alkotás.

Tartalmát és szerkezetét tekintve a kiadvány igen egyszerű rendet célzott meg: sorban ismertetni a *Biblia* könyveit. Ugyanakkor a könyvek egy-egy csoportja előtt azokra vonatkozó bevezetőt is tartalmaz. Így hát mindjárt a teljes *Bibliá*ra vonatkozó bevezetéssel kezdődik. Az ismertetők tekintetében a *Szentírás* könyveinek sorrendjét követjük — azonban, mivel nekünk, keresztyéneknek, az *Újszövetség* sokkal fontosabb, mint az *Ószövetség*, ezért a *Biblia* e két fő részének sorrendjét megcseréltük.

Nem szeretnénk ugyanis, hogy a sokszor nehezebben emészthető ószövetségi könyvek elvegyék bárkinek is a kedvét, és aztán el se jusson az *Újszövetség*ig. Ezért vállaltuk inkább annak kockázatát is, hogy ezáltal elkerülhetetlen, hogy időnként olyan utalásokat tegyünk az *Ószövetség*re, amelyek részletei majd csak a későbbiekben kerülnek megvilágításra.

E megfontolások miatt a *Biblia* általános bevezetője után az *Újszövetség*é következik, utána pedig az evangéliumok közös bemutatása. Végül pedig a négy evangélium konkrét ismertetése áll.

Célunk a művel kettős. Először is vállaljuk az anyagi ráfordítást és eljuttatjuk a települések minden családjához. Ezáltal ha valaki eddig nem találkozott közelebbről a *Bibliá*val, vagy nem foglalkozott vele, az most lehetőséget kap arra, hogy ismereteket szerezzen róla. Akár csak műveltségét fejlesztendő, akár már meglévő érdeklődését kielégítendő, akár pontosabb ismereteket szerzendő, de kiadványunkból megismerhet sok háttérinformációt arról, miképp is alakult ki az egyház *Szentírás*a, a *Biblia*. Buzdítunk is hát mindenkit — a gyülekezetével szorosabb kapcsolatot nem ápolókat is, sőt, egyházhoz nem tartozókat is: olvassanak bele ismertetőnkbe!

Másodszor pedig természetesen az is a célunk, hogy gyülekezeteink tagjai is elmélyíthessék bibliai ismereteiket, általa erősíthessék hitüket, épüljenek lélekben. Hiszen amikor arról van szó, hogyan is jött létre és jutott el hozzánk Isten igéje, akkor azzal hitünk válhat szilárdabbá. Márpedig az *Írás* sok helyen tesz bizonyságot arról, hogy hitre van szükségünk az üdvösséghez, örökélethez. A legfiatalabb apostol is ennek szellemében vall evangéliuma végén: *„Ezek pedig azért írattak meg, hogy higgyétek: Jézus a Krisztus, az Isten Fia, és e hitben életetek legyen az Ő nevében.” (Jn 20,31.)*

Abban a reményben adjuk tehát közre kiadványunkat, hogy sokaknak segít a *Bibliá*val való ismerkedésben is, valamint Isten igéjében való elmélyülésben is.

Jó olvasást, szórakozást, lelki épülést és hitbeli növekedést kíván a szerkesztő:

Szakács Tamás (evangélikus lelkész)

A Biblia

Kiadványunk elején igyekszünk összefoglalni a legfontosabb információkat, ismereteket a Bibliáról. A vállalkozás lehetetlen, hiszen sok könyvtár sem volna elég. Bizonyos keretek között mégis meg kell tennünk az egész mű ismertetését, hogy felvezetésül szolgálhasson részeinek ismertetőihez.

A Biblia nevei

Sokféle néven szoktuk emlegetni a *Könyvek Könyvé*t. E felsőfokot jelző birtokos szerkezetet épp a szó jelentése alapján szoktuk használni, mivel a görög eredetű *biblia* (βιβλια= a βιβλιον [*biblion*] többes száma) azt jelenti: *könyvek*. A többes szám azt jelzi, hogy a *Biblia* több könyv gyűjteménye.

Ezek a könyvek igen különböző időkben íródtak. Keletkezésük és könyv formájában történő leírásuk között igen hosszú idő is eltelhetett, miközben szájról szájra adták tovább történeteit, tanításait. Egyes részei mintegy három és fél ezer évesek, vagy még ennél is ősibbek. A könyvvé formálódásuk tekintetében közelítőleg azt mondhatjuk, hogy a legrégibb és legújabb között kb. másfél évezred telt el, de a legkésőbbi is kétezer éves már. Közülük a legtöbb könyv régi eseményeket örökít meg. Vannak azonban olyanok is, amelyek egyes részei a jövőt tárják elénk. Történelmi tudósítások mellett költemények, szépirodalmi alkotások, levelek, próféciák olvashatók közöttük.

A könyveket általában különböző emberek rögzítették írásba, mindenki saját felfogása és gondolkodásmódja szerint — de Isten ihletésének/sugalmazásának vezérlete alatt. (A *Biblia* 66 könyvét mintegy 40 különböző egyén írta.) Emiatt ugyan nagy különbségek is megfigyelhetők az egyes könyvek között, mégis mind egyfelé mutat: a *Biblia* nyitjára, középpontjára. **E kulcs pedig egy személy: a Messiás — a Krisztus Jézus.**

A reformátor LUTHER számára nagyon fontos felismerés volt, hogy mindegyik könyv valamilyen módon Jézusról tesz bizonyságot, és épp ezért fogalmazta meg, hogy a *Szentírás*ban az a fontos és azt kell keresni, ami Krisztusra mutat — enélkül a középpont nélkül az egész értelmetlenné, üressé válik. Egyenesen így fogalmazott: *„Vedd ki a Krisztust az Írásból, mit akarsz akkor még benne megtalálni?”* Ezért helyes, ha a *Biblia* nehezen érthető helyeit a Középpont, Jézus Krisztus fényében próbáljuk megfejteni. A reformátor úgy fogalmazott, hogy ha egy nehezen érthető részt talál a *Szentírás*ban, akkor e nehezen feltörhető diót Krisztushoz, a Kősziklához vágja, hogy hozzáférjen a dióbélhez.

Mivel a *Biblia* mindenütt Krisztus felé mutat, ezért lett a sok emberi szerző ellenére mégis egységes könyv.

A *Biblia* másik gyakori megnevezése: *Szentírás* (vagy rövidebben az *Írás*). Isten szent, és szent mindaz, ami Vele kapcsolatban van. A *Szentírás* megnevezés azt jelenti, hogy a *Biblia* különleges könyv: Isten könyve. *‘Szent’* — ez a szó olyan, mint egy pecsét, amit beleütnek a könyvbe: mutatja, hogy kié a könyv.

Ez vezet tovább a következő megnevezésre: ***Isten igéje***. A *Bibliá*ban ugyanis Isten szólal meg, ahogyan a próféták gyakran kifejezetten is hirdetik: *„Így szól az ÚR”*. Isten azért íratta meg a *Bibliá*t, hogy olvassuk, és igéjén keresztül Vele találkozzunk. Azért szól hozzánk, hogy Őt megismerjük és örökéletre jussunk. Azt akarja, hogy szavát tovább adjuk, hirdessük.

A Biblia felosztása

Két fő részre tagolódik a *Biblia*. Első része az *Ószövetség*. A megnevezés arra utal, hogy Mózes idején Isten szövetséget, szerződést kötött Izráel népével. Ám nemcsak ezért találó ez a kifejezés, hanem azért is, mert a szövetségkötések végigkísérik a *Biblia* első oldalait: Isten, miután megteremtette, szövetséget köt az emberrel. Az özönvíz után szövetséget köt Nóéval, majd később Ábrahámmal és utódaival. Aztán a Sínai hegyen megtörténik a mózesi szövetségkötés.

Később azonban a próféták — pl. Jeremiás — megjövendölték egy végső szövetség megkötését is. Ez Jézusban vált valóra, és épp Ő idézi a jeremiási szavakat utolsó vacsorája során, miszerint az úrvacsorában ennek az új szövetségnek lehetünk a részesei. Ezért nevezik a *Szentírás* második részét *Újszövetség*nek, és ugyanezért ez szerves folytatása az *Ószövetség*nek. Emiatt — a tévtanítókat leszámítva — az egyház mindig is ragaszkodott ahhoz, hogy a keresztyének *Bibliá*ja nem csupán az *Újszövetség*, hanem együtt alkotja szent iratát az *Ószövetség* és az *Újszövetség*.

A szövetség héber szava, a *börít*, eredetileg szerződést, *'ünnepélyes elkötelezést'* jelent. Később használták mind jogi viszonylatban szerződésekre, mind vallási értelemben, mintegy a nép és Isten szerződésére, amellyel Isten ígéreteivel áldásáról és hűségéről biztosítja a népet, ugyanakkor engedelmességet és viszont-hűséget követel tőlük. A szövetség görög szava, a *diathéké*, rendelkezést, végrendeletet jelent. A szövetség régebbi kifejezése magyarul is a testamentum, így a *Biblia* két részét hívják így is: *Ótestamentum* és *Újtestamentum*. A latin *testamentum* szövetséget is, végrendeletet is jelent.

Hogyan vált egy jogi kifejezés nemcsak hogy vallásos szakszóvá, hanem egyenesen a szent iratok összességét megjelölő fogalommá? Először Tertullianus egyházatya alkalmazta e kifejezést a *Biblia* mindkét részére: az *Ószövetség* Isten Mózes által Izráellel kötött szövetségére, az *Újszövetség* pedig Isten Krisztus által Egyházával kötött szövetségére utal. Mivel az egyház népe találónak találta e megfogalmazást, idővel széles körben elterjedtté vált, majd véglegesen is rögzült. *Bibliá*ink lapjain ezért mindig ott olvashatjuk a két rész elején: *Ószövetség, Újszövetség*.

A Biblia könyveinek beosztása

A *Biblia* könyvei fejezetekre (részekre) vannak felosztva, a fejezetek pedig versekre. A legtöbb bibliakiadásban a fejezeteket nagy számokkal, a verseket kis számokkal jelölik. A jelenleg használt fejezet- és versbeosztás viszonylag későn alakult ki.

Estienne 1541-es kiadású görög Újszövetsége

Stephanus Langton (Kr. u. 1150-1228) canterbury érsek nevéhez fűződik a fejezetekre osztás, amely aztán a latin *Biblia* nyomán csekély módosulással elterjedt a héber és a görög szövegekben is. Később Santes Pagnino (1470-1541) osztotta fel a *Bibliá*t versekre. Ezt használta fel Robert Estienne (Stephanus) párizsi nyomdászt, de az *Újszövetség* 4. kiadásában (1541) újat készített, így csak az *Ószövetség*re maradt változatlan. Estienne beosztása lett elterjedt, ma is ezt használjuk.

A bibliai igehelyek megnevezésénél először a könyv rövidítését olvashatjuk. Utána az első szám a fejezetet jelöli. A vessző után következő szám a verset mutatja. Néha a versszám után betű is állhat, akkor pl. az ***a*** betű jelzi, hogy a vers első felét, a ***b*** betű, hogy a második felét jelöljük. A bibliai könyv rövidítése előtti szám azt jelzi, hogy hányadik könyvet kell kikeresni (ha azonos néven több is létezik). Pl. *1Jn 4,16b.* — ezt így olvassuk: János első levele 4. fejezet 16. versének második része: *„Mert Isten szeretet."*

A *Biblia* könyveinek rövidítését a következő lista mutatja. A későbbiekben lesz bővebben arról, hogy a katolikus és a protestáns *Ószövetség* miért és hogyan tér el egymástól, most csak megemlítjük, hogy a katolikus bibliákban szerepel még néhány másodlagos tekintéllyel rendelkező könyv is, amelyek a mai protestáns kiadásokban nem találhatók meg; ezeket a táblázat dőlt betűvel tartalmazza. (Az *Újszövetség* esetén, mivel ez már az egyház, nem pedig a zsidóság körében keletkezett, természetesen nincs eltérés.)

Nehézséget okoz még, hogy a könyvek nevének magyarra ültetésében is különbség van a katolikus és protestáns használat között, sőt, a katolikus kiadások között is vannak apróbb írásmódbeli eltérések. Igencsak bonyolult volna minden egyes esetben szerepeltetni a variációk teljes tárát. Ezért kiadványunkban, a szerkesztő protestáns volta miatt, hogy a megnevezésbeli tévesztéseket igyekezzünk minél kevesebbre szorítani, engedtessék meg, hogy első megnevezésként a protestáns használat szerint tüntessük fel a könyvek neveit (A *Magyar Bibliatanács Újfordítású Bibliá*jának 1990-es revideált kiadását alapul véve). Mindemellett lényegesebb megnevezésbeli eltérés esetén igyekszünk feltüntetni a katolikus megnevezést is (a *Szent István Társulat* által megjelentetett *Biblia* használta formában). Pl.: *Mózes első könyve/Teremtés könyve*.

A listában a kiemelés érdekében szintén dőlt betűvel jelöltük, ha a katolikus megnevezés eltér a protestánstól:

Az Ószövetség könyvei

	Magyar Bibliatanács		***Szent István Társulat***
1Móz	Mózes első könyve	*Ter*	*Teremtés könyve*
2Móz	Mózes második könyve	*Kiv*	*Kivonulás könyve*
3Móz	Mózes harmadik könyve	*Lev*	*Leviták könyve*
4Móz	Mózes negyedik könyve	*Szám*	*Számok könyve*
5Móz	Mózes ötödik könyve	*MTörv*	*Második törvénykönyv*
Józs	Józsué könyve	Józs	*Józsue* könyve
Bír	Bírák könyve	Bír	Bírák könyve
Ruth	Ruth könyve	*Rut*	*Rut* könyve
1Sám	Sámuel első könyve	1Sám	Sámuel első könyve
2Sám	Sámuel második könyve	2Sám	Sámuel második könyve
1Kir	Királyok első könyve	1Kir	Királyok első könyve
2Kir	Királyok második könyve	2Kir	Királyok második könyve
1Krón	Krónikák első könyve	1Krón	Krónikák első könyve
2Krón	Krónikák második könyve	2Krón	Krónikák második könyve
Ezsd	Ezsdrás könyve	*Ezd*	*Ezdrás* könyve
Neh	Nehémiás könyve	Neh	*Nehemiás* könyve
—	—	*Tób*	*Tóbiás könyve*
—	—	*Jud*	*Judit könyve*
Eszt	Eszter könyve	Eszt	Eszter könyve
—	—	*1Mak*	*Makkabeusok első könyve*
—	—	*2Mak*	*Makkabeusok második könyve*
Jób	Jób könyve	Jób	Jób könyve
Zsolt	Zsoltárok könyve	Zsolt	Zsoltárok könyve
Péld	Példabeszédek könyve	Péld	Példabeszédek könyve
Préd	Prédikátor könyve	Préd	Prédikátor könyve
(Én)Én	Énekek éneke	Én	Énekek éneke
—	—	*Bölcs*	*Bölcsesség könyve*
—	—	*Sir*	*(Jézusnak,) Sirák fiának könyve*
Ézs	Ézsaiás *próféta* könyve	*Iz*	*Izajás* könyve
Jer	Jeremiás *próféta* könyve	Jer	Jeremiás könyve
JSir	Jeremiás siralmai	*Siral*	*Siralmak könyve*
—	—	*Bár*	*Báruk könyve*
Ez	Ezékiel *próféta* könyve	Ez	*Ezekiel* könyve
Dán	Dániel *próféta* könyve	Dán	Dániel könyve
Hós	Hóseás *próféta* könyve	*Oz*	*Ozeás* könyve
Jóel	Jóel *próféta* könyve	*Jo*	*Joel* könyve
Ám	Ámósz *próféta* könyve	Ám	*Ámosz* könyve
Abd	Abdiás *próféta* könyve	Abd	Abdiás könyve
Jón	Jónás *próféta* könyve	Jón	Jónás könyve
Mik	Mikeás *próféta* könyve	Mik	Mikeás könyve
Náh	Náhum *próféta* könyve	Náh	Náhum könyve
Hab	Habakuk *próféta* könyve	Hab	Habakuk könyve
Zof	Zofóniás *próféta* könyve	*Szof*	*Szofoniás* könyve
Hag	Haggeus *próféta* könyve	*Ag*	*Aggeus* könyve
Zak	Zakariás *próféta* könyve	Zak	Zakariás könyve
Mal	Malakiás *próféta* könyve	Mal	Malakiás könyve

Az Újszövetség könyvei

	Magyar Bibliatanács	*Szent István Társulat*
Mt	Máté evangéliuma	Mt	Máté evangéliuma
Mk	Márk evangéliuma	Mk	Márk evangéliuma
Lk	Lukács evangéliuma	Lk	Lukács evangéliuma
Jn	János evangéliuma	Jn	János evangéliuma
(Ap)Csel	Az Apostolok cselekedetei	ApCsel	Apostolok cselekedetei
Róm\Rm	Pál levele a rómaiakhoz	Róm	*Rómaiaknak írt levél*
1Kor	Pál első levele a korinthusiakhoz	1Kor	*Korintusiaknak írt első levél*
2Kor	Pál második levele a korinthusiakhoz	2Kor	*Korintusiaknak írt második levél*
Gal	Pál levele a galatákhoz	Gal	*Galatáknak írt levél*
Ef	Pál levele az efezusiakhoz	Ef	*Efezusiaknak írt levél*
Fil	Pál levele a filippiekhez	Fil	*Filippieknek írt levél*
Kol	Pál levele a kolosséiakhoz	Kol	*Kolosszeieknek írt levél*
1Thessz	Pál első levele a thesszalonikaiakhoz	*1Tessz*	*Tesszalonikaiaknak írt első levél*
2Thessz	Pál második levele a thesszalonikaiakhoz	*2Tessz*	*Tesszalonikaiaknak írt második levél*
1Tim	Pál első levele Timóteushoz	1Tim	*Timóteusnak írt első levél*
2Tim	Pál második levele Timóteushoz	2Tim	*Timóteusnak írt második levél*
Tit	Pál levele Tituszhoz	Tit	*Titusznak írt levél*
Filem	Pál levele Filemonhoz	Filem	*Filemonnak írt levél*
Zsid	A zsidókhoz írt levél	Zsid	*Zsidóknak írt levél*
Jak\Jk	Jakab levele	Jak	Jakab levele
1Pt	Péter első levele	1Pt	Péter első levele
2Pt	Péter második levele	2Pt	Péter második levele
1Jn	János első levele	1Jn	János első levele
2Jn	János második levele	2Jn	János második levele
3Jn	János harmadik levele	3Jn	János harmadik levele
Júd	Júdás levele	Júd	Júdás levele
Jel	A jelenések könyve	Jel	Jelenések könyve

A *Biblia* mondanivalóját jobban megértjük, ha kikeressük az úgynevezett párhuzamos helyeket. Ezek olyan igék, amelyek hasonló gondolatokat tartalmaznak. A *Biblia* magyarázza ugyanis legjobban a *Bibliát*. A párhuzamos helyeket a különböző bibliakiadások eltérően jelölik, sokszor a lap alján találhatjuk meg, más esetekben minden egyes vers után tüntethetik fel.

A Biblia könyveinek áttekintő táblázata

Természetesen a későbbiekben még részletezzük az egyes könyveket, de érdemes már most, előzetesen is áttekinteni, mely könyvekből áll a *Biblia* — a későbbiekben is ezt a felosztást foguk követni. (E táblázatban a másodlagos tekintéllyel rendelkező könyveket nem tüntetjük fel.) Az első táblázat rendszerezetten osztja be a könyveket, és szerkezetük különbségéből kifolyólag egymástól eltérő szerkezetű csoportosítást

alkalmaz az *Ószövetség*re és *Újszövetség*re. E rendszerezés előnye, hogy így a könyvek sorrendje egy az egyben megegyezik a protestáns bibliakiadások könyvsorrendjével: az egyes oszlopokon belül fentről lefelé haladunk, az oszlopok között pedig balról jobbra. (Mivel a táblázat helytakarékos voltát megszüntetné, itt most eltekintünk a katolikus rövidítésektől.)

A második táblázat már egy apró eltéréssel felrúgja a sorrendet (*JSir* esetén), előnye viszont, hogy az *Újszövetség*re is ugyanazt a rendszert illeszti, mint az *Ószövetség*re.

B I B L I A (66 könyv)										
Ószövetség (39)		Újszövetség (3*9=27)								
Tóra	Írások	Próféták		Történeti könyvek			Levelek			Apokaliptika
		Nagy próféták	Kis próféták	Evangéliumok			Pál levelei		Apostoli levelek	
				Szinoptikusok			Gyülekezetekhez	Személyekhez		
1Móz	Józs	Ézs	Hós	Mt	Jn	(Ap)Csel	Róm/Rm	1Tim	Zsid	Jel
2Móz	Bír	Jer	Jóel	Mk			1Kor	2Tim	Jak/Jk	
3Móz	Ruth	JSir	Ám	Lk			2Kor	Tit	1Pét/1Pt	
4Móz	1Sám	Ez	Abd				Gal	Filem	2Pét/2Pt	
5Móz	2Sám	Dán	Jón				Ef		1Jn	
	1Kir		Mik				Fil		2Jn	
	2Kir		Náh				Kol		3Jn	
	1Krón		Hab				1Thessz		Júd	
	2Krón		Zof				2Thessz			
	Ezsd		Hag							
	Neh		Zak							
	Eszt		Mal							
	Jób									
	Zsolt									
	Péld									
	Préd									
	(Én)Én									

BIBLIA	Ószövetség	Újszövetség
Történeti könyvek	1-5Móz, Józs, Bír, Ruth, 1-2Sám, 1-2Kir, 1-2Krón, Ezsd, Neh, Eszt	Mt, Mk, Lk, Jn, Csel/ApCsel
Tanító könyvek	Jób, Zsolt, Péld, Préd, Én JSir	Róm/Rm, 1-2Kor, Gal, Ef, Fil, Kol, 1-2Thessz, 1-2Tim, Tit, Filem, Zsid, Jak/Jk, 1-2Pt, 1-3Jn, Júd
Prófétai könyvek	Ézs, Jer, Ez, Dán, Hós, Jóel, Ám, Abd, Jón, Mik, Náh, Hab, Zof, Hag, Zak, Mal	Jel

A bibliai kánon

A bibliai írások gyűjteményét *kánon*nak nevezik. A héber szó (*qáneh*) eredetileg azt jelenti: mérőnád, mérőpálca. Tehát egy olyan szabályt, mértéket testesít meg, amelyhez minden mást mérünk — ahogyan annak idején a távolságot is a mérőnáddal hitelesítették, úgy az egyház tanításában is mindenek mértéke a *Szentírás*. Eredetileg az *Újszövetség* is és az egyházatyák is ilyen *mérték* értelemben használták a szót. Mintegy a IV. századtól kezdték az *Újszövetség* irataira használni a *kánon* szót, később azonban az egész *Bibliá*t is e kifejezéssel illették.

Bár a kánon hivatalosnak tekinthető véglegesítése jóval később történt meg, mint a legutolsó könyv születése, lényegében mégis igen korán egyértelművé tette az Egyház, melyek tartoznak szent iratai közé, és melyek nem (utóbbiakat *apokrif*eknek nevezik, azaz rejtett könyveknek). Érdemes azt is megjegyezni, hogy a kánon kialakulásának folyamata azt mutatja, hogy nem arról van szó, hogy az Egyház, a zsinatok *'megalkották'* volna a kánont, hogy egyes könyveknek megadták volna a kánoni tekintélyt, másoktól pedig megvonták volna. Ehelyett az derül ki az Egyház történetének ezen időszakáról, hogy annak egyetlen feladata e téren az volt, hogy felismerje, megállapítsa, és így hivatalosan rögzítse, mely

könyvek rendelkeznek valóban isteni tekintéllyel és melyek nem. A tekintély azonban nem tőlük, hanem Istentől magától származik. Meggyőződésem, hogy ha az Egyház ma, a mai bővebb tudásával keresné Szentlélek vezetését abban a kérdésben, mely könyveket fogadjon el hitelesnek, akkor Szentlélek ma is ugyanazokat a könyveket mutatná fel Krisztus követőinek.

A zsidó kánon

Vitatott, hogy az ószövetségi kánon tekintetében beszélhetünk-e ahhoz hasonló hivatalos döntésről, mint amiképp az egyház zsinatilag határozott az újszövetségi kánon tekintetében. Kr. u. 90-ben történt egy teológiai megbeszélés Jamniában (a mai Jabne), amely akkoriban az egyik zsidó *Szentírás*-tanulmányozó központ volt. Kr. u. 70-135 között itt székelt a szinédrium (a zsidó nagytanács) is. Ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy a *kanonicitás* témájában itt zajló viták döntései hivatalosak vagy kötelező érvényűek lettek volna. Mindenesetre az I. század végétől kezdve a zsidóság körében létrejött a *Septuagintá*val (ld. alább) szembeni fenntartás, és szent könyvüknek a *palesztinai kánon* szerinti héber gyűjteményt tekintették.

E vonatkozásban tehát nem is tudjuk a zsidó kánon hivatalosnak tekinthető véglegesítését dátumhoz kötni. Az *Ószövetség*i kánonra vonatkozóan csupán különböző szerzők vagy listák által képviselt felsorolások találhatók. Ezek alapvetően két változatra épülnek. A zsidóság által végül elfogadottá vált ún. *héber* vagy *palesztinai kánon*, a héber nyelvű *Ószövetség* kánonja lett. Létezett azonban egy ún. *alexandriai kánon*, amelyet a héber *Ószövetség* zsidó tudósok által végzett görög fordítása mutat fel. Ez a Kr. e. III. század közepe és a II. század eleje között készült. E fordítást görög eredetű szóval úgy hívják, hogy *Septuaginta*, azaz *Hetvenes (fordítás)*.

Annak azonban nincs nyoma, hogy a görögre fordított könyveket mind kanonikusnak tekintették volna akár csak az alexandriai zsidók is, végképp nincs ilyesmiről szó a zsidóság szélesebb körében. Ellenkezőleg, a zsidóság legnagyobb filozófusa, alexandriai Philón (aki a Kr. u. I. században élt) írásai alapján sokkal inkább az sejthető, hogy az alexandriai zsidóság sem tekintette kánonnak a *Septuaginta* összeállítását (pl. sosem idéz *apokrif/deuterokanonikus* könyvekből!). Így tulajdonképpen azt kell mondani, hogy *alexandriai kánon nem is létezett*. Ezt erősíti az is, hogy a Kr. u. II. században élt alexandriai zsidók elfogadták Aquila görög *Ószövetség*-fordítását (ld. a *Korai bibliafordítások* cím alatt), jóllehet az csak a *héber kánon* könyveit tartalmazza — tehát a többit nem tartották nélkülözhetetlennek, így nem tekinthették kanonikusnak sem.

Az ó- és újszövetségi kánon abban is különbözik, hogy a zsidóság különböző minőségűnek, különböző tekintélyűnek tekintette a három könyvcsoportot, a *Tórá*t (Mózes öt könyve), a *Próféták*at és az *Írások*at. A rabbinikus felfogás szerint a *Tóra* másképp isteni eredetű, mint a többi könyv: ez *egyedül Isten műve*, amelyet a világ teremtése előtt alkotott, amely már jelen volt a mennyben, és Isten adta át Mózesnek a Sínai hegyen. (Az átadás módját tekintve három elképzelés található meg a rabbinikus irodalomban: Isten szóban tanította Mózesnek, diktálta, vagy írásban adta át.) *A többi könyv létrejöttében ellenben már az emberi tényezők is szerepet játszottak*: a szerzőkön a próféták lelke nyugodott (azaz Szentlélek, csak ez újszövetségi kifejezés, az *Ószövetség* idején még nem használták így, bár többször illeték a Lelket szent jelzővel): a Lélek maga szólt általuk.

A *palesztinai kánon* kialakulásában a hármas tagolás is eligazítást ad. Ugyanis az egyes csoportok egyúttal a hitelesnek minősítés különböző állomásait jelentik, és természetesen az egyszer már lezárt csoportba akkor sem kerülhetett egy újonnan hitelesnek elfogadott könyv, ha amúgy oda illett volna. Így lehetséges pl. hogy bár *Dániel könyve* prófétai könyv, a *palesztin kánonban* mégis az *Írások* között található: elfogadásakor ugyanis a *Próféták* már lezárt csoport volt. Általában is igaz, hogy az utolsó csoport, az *Írások* igen változatos műfajú könyveket fog össze: történetit, költőit és prófétait egyaránt.

Mivel a *Tóra* a legnagyobb tekintélyű, nem csoda, hogy a többi írás kánoni voltának eldöntéséhez is ez adta a kulcsot. Magának a *Tórá*nak a hitelesség szerinti *'lezárása'* a babiloni fogság alatt, a Kr. e. VI-V. században történt. Ekkor kezdődött el az evangéliumokból is jól ismert farizeusi mozgalom, amely a *Tórá*hoz, a törvényhez való hűséget, az Isten szerinti életet helyezte mindenek fölé. Ugyanis a fogság volt a végső bizonyíték arra, hogy *életfontosságú a törvény megtartása* vagy meg nem tartása. A történeti könyvekből tudjuk, hogy Mózes öt könyvét pl. a királyok korában nem is ismerte a nép, annyira elfelejtették Mózes ideje óta; ezért okozott nagy meglepetést, amikor a főpap megtalálta a törvény egy tekercsét a templom felújítása során *(2Kir 22,8. és 2Krón 34,14.)*.

A *Próféták*at, mint önálló csoportot legkésőbb a Kr. e. III. században már a *Tóra* mellé

sorolták, mint Istentől származó írásokat, sokkal valószínűbb azonban, hogy már az V-IV. században véglegesnek tekinthető a hozzá sorolható könyvek listája.

Az *Írások* csoportjának, és így a héber *Bibliá*-nak a *'lezárása'* — azaz hitelességének végleges kimondása — a későbbi időpontot valló kutatók szerint már csak az újszövetségi időkben, kb. a Kr. u. I-II. században történt. Helyet kaptak benne késői, a fogság vége felé, ill. a hazatérés után keletkezett könyvek, mint pl. *Dán* vagy *Eszt*, de olyan ősi hagyományra épülők is, mint pl. a *Péld*; némely könyvek tekintélye körül pedig hosszabb ideig viták zajlottak, mielőtt általánosan elfogadottá váltak volna (*Én, Préd, Péld, Eszt*).

A későbbi időpontot képviselő tudósokkal ellentétben a zsidó történetíró, Josephus Flavius szerint már I. Artaxerxész uralkodása alatt (Kr. e. 464-424) lezárult a szent írásokból álló könyvek zárt csoportja (azaz Ezsdrás idején, az ő könyvével, mint utolsóval teljessé lett az *Ószövetség*), utána pedig a prófétaság megszakadt Izráelben. Flaviusszal egyezően a *Baba batra* című rabbinikus irat szerint is készen volt már a héber *Szentírás* a nagy zsinagóga idején, s ezzel tulajdonképpen már le is zárult.

Ezsdrás, az írnok - Itáliai kézirat illusztrációja

Bár egyes könyvek keletkezését a bibliakritikusok jóval későbbre teszik, mint a hagyomány, meg kell vallani, hogy ezek meglehetősen szubjektív vélemények, nélkülözik az objektív, történelmi dokumentumokra alapozó indokot. *Dániel könyvé*nek keletkezését pl. a babiloni ill. azt követő perzsa és méd birodalmak kora helyett Kr. e. 165. körülre teszik. Ám vizsgáljuk meg, min is alapul e véleményük! Valamely régészeti leleten, vagy történelmi dokumentumon? Nem! Hanem azon, hogy egyesek egyszerűen nem hiszik el, hogy Dániel megjövendölhette a világbirodalmak sorsát *(Dán 11.)*, ezért úgy vélik, az nem is prófécia, hanem visszavetített, az események után leírt csalás, megtévesztés. Ez azonban nem tudományos módszer, hanem megtévesztő áltudományosság! Ha eleve nem hiszek el valamit és ezért feltételezem, hogy csak későbbi lehet a könyv, akkor nem csoda, hogy ebből az alapfeltevésből már le tudom vezetni, hogy *'valóban'* későbbi...

Az igazság azonban az, hogy nincs kellően megalapozott tudományos indok arra, hogy *Dán* keletkezését ne valóban Dániel prófétára, ne valóban a babiloni, perzsa és a méd birodalmak idejére vezessük vissza, ill. hasonlóan ne fogadjuk el a többi könyv hagyománnyal megegyező keletkezési idejét. Az persze másik kérdés, hogy a kánoni tekintély körüli viták meddig húzódtak. E tekintetben valóban lehet azt mondani, hogy csak a zsidóság — Jeruzsálem és a templom lerombolása utáni — újjászerveződésével véglegesült a kánon, amikor az *Írások* között található néhány vitatott könyv tekintélyét tisztázták.

Érthető hát, hogy akadnak olyan kutatók is, akik a kánon korábbi lezárása mellett érvelnek. Pl. S. Z. Leiman szerint már a Jósiás/Józija király által elrendelt reformok (ld. *2Kir 22-23.* és *2Krón 34-35.*) idején, Kr. e. 621-ben is bizonyos kanonizálás történt, valamint Nehémiásnak tulajdonít kánonalakító tevékenységet. (Annyi mindenképp kétségtelen, hogy Ezsdrás és Nehémiás idejében a törvénykönyvet, azaz a *Tórá*t már *'hivatalosan'* kötelező tekintélyűnek ismerte el Izráel.) Leiman szerint a *Prófétákat* Kr. e. 500-450 között zárták le, az *Írásokat* pedig az ún. makkabeusi háborúkat, Kr. e. 164-et szorosan követően (miután Makkabeus Júdás összegyűjtötte a háború során szétszóródott könyveket, ld. *2Mak 2,14.*). Véleményéhez csatlakozik R. Beckwith, aki a későbbi, az egyes rabbik szerint kétséges könyvek körüli vitának nem tulajdonít különösebb jelentőséget, mivel ezeket már amúgy is a kánonhoz sorolták.

Más kutatók ellenben még a Kr. u. I. századnál is későbbi kanonizálás mellett foglalnak állást. Pl. G. Stemberger és J. Maier szerint a szent könyvek

gyűjteménye csak a Kr. u. III-IV. században öltött végleges formát, és tekintélyt kimondó döntés helyett a hívő közösség gyakorlatához kötődő hosszú folyamat alakította ki.

A keresztyén kánon

Az *Újszövetség* rögzítése tekintetében nem pusztán elméleti szükség mutatkozott, hanem igen gyakorlati is: az egyházban támadt tévtanítások tették szükségessé a hivatalos döntést. A legfőbb zavart egy Marcion nevű presbiter okozta, aki azt állította, hogy a teremtést egy gonosz isten követte el, míg a megváltás istene — Jézus Atyja — egy másik, a jó isten.

Tanai alátámasztása érdekében saját összeállítást készített, amelyből az *Ószövetség*et eleve teljesen kihagyta, de az *Újszövetség*ből is csak a Pálhoz köthető iratokat fogadta el — bár még Pál sem volt egészen megfelelő. Pál 10 leveléből is csak alapos és önkényes csonkítással kerülhettek be részek 'Marcion bibliájába', valamint *Lukács evangéliumá*t is jócskán megkurtítva.

Az egyház zsinata 144-ben kiközösítette Marciont, és összeállította a hiteles iratok gyűjteményét — bár ez a döntés még nem vált azonnal egyetemesen elfogadottá. A nem sokkal Marcion utáni, a II. század második feléből származó ún. Muratori-kánon (az iratot felfedező könyvtárosról kapta nevét, aki 1740-ben hozta nyilvánosságra) a római egyházban akkoriban elfogadott könyveket tartalmazza.

Mivel az újszövetségi kánon készítésekor a héber kánon még nem volt hivatalos szinten is megragadható, így fordulhatott elő, hogy ebben olyan *apokrif/deuterokanonikus* könyvek is megtalálhatók, amelyek a palesztinai kánonból hiányoznak. A következő könyvek találhatók meg benne a héber kánonbelieken túl: *Ezsdrás 1. könyve, Judit könyve, Tóbiás könyve, Makkabeusok I-IV. könyve, Ódák könyve, Manassé imádsága* (az *Ódák könyve* részeként)*, Salamon bölcsessége* (más néven *Bölcsesség könyve*)*, Sirák fiainak könyve, Salamon Zsoltárai, Báruk könyve, Jeremiás levele* (*Báruk könyve* részeként)*, Azariás imádsága* (*Dániel* részeként)*, A három zsidó éneke* (*Dániel* részeként)*, Zsuzsanna és a vének* (*Dániel* részeként)*, Bél és a sárkány* (*Dániel* részeként). Emellett az egyes könyvek tartalmában is van eltérés: előfordul, hogy a görög fordítás egyszer rövidebb a héber eredetinél, máskor pedig hosszabb.

A reformáció egyházai — Luthert követve — a zsidók bibliáját fogadták el *Ószövetség*üknek, azaz a *palesztin kánon*t. (Igaz, a keresztyének *Bibliá*jában a könyvek sorrendje nem egyezik a *héber kánon*éval, hanem a *Septuaginta* mintáját követi.) Luther maga a *Septuaginta apokrif/deuterokanonikus* könyveit is megőrizte, de mintegy függelékül, a *Biblia* végére sorolva — a későbbi időkben azonban sajnos teljesen kihagyták a protestáns bibliákból. A római katolikus egyház azonban a latin *Vulgata* (ejtsd: *vulgáta*, ld. a *Korai fordítások*nál) ihletettségének/sugalmazottságának tanítása mellett döntött, így annak könyveit fogadta el kánoninak — ez a *Septuagintá*ra épül, így a katolikus (és ortodox) *Bibliá*kban ezen könyveket is megtaláljuk.

A II. Vatikáni Zsinat a megújulás jegyében új hivatalos bibliakiadást rendelt el, amely figyelembe vette a korábbi latin fordításokat — elsősorban természetesen Jeromosét —, hogy így az egyházi hagyomány folytonossága megmaradjon, a tanítóhivatal bibliai idézetei, az egyházatyák bibliamagyarázatai érthetőek legyenek. Ha a *Vetus Latina* fordítását az eredeti szöveg hű visszatükrözésének ítélték, változtatás nélkül átvették. Figyelembe kívánták azonban venni a bibliatudomány újabb eredményeit is, az akkori nyelv és gondolatvilág, az eredeti héber és görög szöveg mélyebb ismeretét is — ahol a latin fordítások eltértek az eredeti szövegtől, ott az eredeti alapján korrigáltak.

Mivel az első keresztyének idejében a görög volt a világnyelv, így ők ezt használták — az *Újszövetség* is általában ez alapján idéz ószövetségi szakaszokat — legtöbbször (de nem mindig!) — a *Septuaginta* szerinti fordításban.

A kánoniság szempontjai

A kánon meghatározásának kérdése tulajdonképpen annak a kérdésnek a megválaszolását igényli, mi különbözteti meg Isten ihletett/sugalmazott igéjét más vallásos könyvektől. Sokaknak talán úgy tűnik, hogy elég önkényesen választotta ki Isten népe azokat az iratokat, amelyeket felvett a *Bibliá*ba, ill. amelyeket elvetett (és akár üldözött is). Aki azonban alaposabban elmélyed a kánontörténetben, abban a folyamatba, amely során a kánon eleinte spontán módon kezdett kialakulni, majd a későbbiekben hivatalosan is rögzítésre került, annak világossá válik, hogy nem lehet szó sem önkényességről, sem esetlegességről, hanem nagyon is jól meghatározott szempontok szerint született meg a dön-

tés. Nyugodtak lehetünk afelől, hogy sem tévedés, sem csalás nem történt — csak át kell hozzá gondolnunk a szempontokat, és össze kell vetnünk ezen elveket a *Bibliá*ba bekerült és az onnan kimaradt írásokkal.

Mik is voltak hát a fő szempontok annak eldöntésében, mely iratok is erednek isteni ihletettségből/sugalmazásból?

A legelső, legfontosabb az eredet. Mivel Jézus a közvetlen tanítványait — a tizenkettőt — bízta meg az evangélium hirdetésével, magától értetődő, hogy az *Újszövetség* estén ez az *apostoli eredet* követelményét jelenti. Ez nem feltétlen azt jelentette, hogy egy könyvet saját kezűleg kellett leírnia egy apostolnak, hiszen akár diktálhatta is azt, vagy épp egy tanítványa gyűjthette össze. (Pl.: Máté vagy János maga írt evangéliumot; Péter azonban Márkon, Pál apostol pedig Lukácson keresztül ajándékozta meg az egyházat Isten igéjével.) Az *Ószövetség* esetén természetesen nem beszélhetünk apostolokról — itt a *prófétai eredet* számított. Ha valaki Isten elismert prófétája volt, akkor mindenki számára egyértelmű, hogy írásai Istentől ihletettek/sugalmazottak.

Az apostoli és prófétai eredet olyan döntő, hogy valójában nem is létezett olyan valóban prófétától ill. apostoltól származó könyv, amit elvetettek volna — és fordítva sem: nem létezik olyan bibliai könyv, amelynek eredete ne lenne visszavezethető valamelyik prófétára vagy apostolra. Bár ennek részletezésére most nincs se időnk, se helyünk, a lényeg az, hogy közvetlenül vagy áttételesen a zsidóság prófétákat ismer az *Ószövetség* könyveinek hátterében. Az *Újszövetség* esetén pedig teljesen hasonló a helyzet: minden egyes könyv valamely apostolra vezethető vissza. (Ezeket a háttereket majd az egyes könyvekről szóló ismertető keretein belül még alaposabban áttekintjük.)

Természetesen már Izráel történetében felléptek hamis próféták is, aki isteni megbízás nélkül ugyan, mégis isteni tekintéllyel kívántak fellépni. Nem volt tehát elég, hogy egy könyv azt állítja magáról, hogy próféta írta — sok *pszeudepigráf/apokrif* irat létezik, amely álnéven íródott. Némely könyveknél pedig nem volt azonnal nyilvánvaló, hogy kitől is származik (ld. a *Zsidókhoz írt level*et). Ezért volt szükség az eredet mellett a tartalom vizsgálatára is.

Elengedhetetlenül szükséges tehát, hogy a *Biblia* könyvei összhangban legyenek egymással — azaz minden egyes könyv illeszkedjen a teljes *Biblia* egészének tanításaiba, ill. abba a lelki hatásba, amelybe Isten igéje mutat. (Az *Újszövetség* esetében elsősorban tehát az számított, menynyire irányítja az olvasót Krisztushoz, a Benne való hithez.) A valóban kánoni könyveket mindenképpen az jellemzi, hogy irányt mutatnak Isten felé, hogy a lelki épülést szolgálják egyénileg és a gyülekezet közössége tekintetében is, hogy hitre és hívő életre nevelnek, hogy nyomukban életek újulnak meg.

Természetesen voltak olyan könyvek, amelyek kezdettől fogva és kétség nélkül kánoninak tartottak mindenhol az Egyházban, hiszen vitathatatlanul teljesítették a kritériumokat. (Ezeket *homologumená*nak [= *egyhangú*an elismert] nevezték.) Amely könyvek nyilvánvaló tévtanításokat vagy komolyabb történelmi tévedéseket tartalmaznak, azok esetén természetesen könnyű volt a döntés, mert kezdettől fogva elutasították. (Ilyenek pl. az ún. *pszeudepigráf* [= *hamis felirat*tal rendelkező] könyvek.) Néhány könyv esetén azonban hosszabb ideig tartott, míg hovatartozásuk kiviláglott, mert nem volt ugyan benne ellentmondás más bibliai tanításokkal vagy a történelem eseményeivel, de az eredetét nem tudták kétségtelenül eldönteni. (Az ilyen könyveket *antilegomena*nak, azaz *vitatottak*nak, vagy *amfiballomena*nak, azaz *kétesek*nek nevezték — mert némely területen *ellenmondás*ra talált az elfogadása, vagy legalábbis vitatták hitelességét, ihletettségét/sugalmazottságát.) Voltak még emellett olyan (az ún. *apokrif* [= *rejtett*, titokzatos]) könyvek, amelyeket egy darabig egyes területeken elfogadtak, de később kiviláglott hiányosságuk, így a kánon egységesítésének idején nyilvánvaló lett, hogy nem tartoznak a *Bibliá*hoz.

A protestáns felekezetek és a katolikusok bibliakiadásai között pl. az a különbség, hogy a *Tridenti zsinat*on (1546) a római egyház az ószövetségi *apokrifok* többségét — a *Vulgatá*ban szereplőket — kánoni tekintélyre emelte. (Kizárólag az *Ószövetség* körébe tartozó könyvekről van szó, újszövetségi *apokrif*okat egyetlen keresztyén felekezet sem fogad el kánoninak.)

A katolikus és a protestáns elnevezések kissé eltérnek egymástól. A szerző protestáns voltából és a dupla megnevezésből fakadó állandó bonyolítás elkerülése végett általában a protestáns kifejezést használjuk, de itt részletezzük a különbséget: A héber kánonban szereplő könyveket a protestánsok *kanonikus*nak, a római katolikusok *protokanonikus*nak (elsődlegesen kanonikusnak) nevezik; a csak *Septuagintá*ban szereplő könyveket a protestánsok *apokrif*nek, a római katolikusok *deuterokanonikus*nak (másodlagosan kanonikusnak) nevezik; a *Septuagintá*ban sem szereplő, de saját igényük szerint hitelességre törekvő könyveket a protestánsok *pszeudepigráf*nak, a római katolikusok *apokrif*nek nevezik.

A keresztyén Egyház számára még egy fontos szempont játszott szerepet, mint a kánonba kerülés feltétele. Ez a tartalom bizonysága mellett az istentiszteleti használat bizonyságát vette alapul: azt, hogy az adott könyv az egyházban széles körben elismert és használt legyen — ha nem is mindenhol, hiszen a földrajzi távolság az akkori viszonyok között a mainál sokkal nagyobb elszigeteltséget jelentett.

Az újszövetségi kánonba kerülésnek tehát egyik feltétele lett az, hogy az adott könyvet — lehetőleg az Egyházban minél szélesebb körben — istentiszteleti felolvasások alkalmával rendszeresen használják-e. Ez azért lett szempont, mert azon gyülekezetek körében, amelyekben az adott könyv keletkezett, vagy — levél esetén — azon gyülekezetek számára, amelyeknek címezték az iratot, természetesen világos volt annak eredete. Így, ha távoli vidékeken akár nem is ismerték egyik-másik könyvet és annak eredetét, azon gyülekezetek köre, amelyből származott, mégis indokoltan rányomhatta a hitelesség pecsétjét.

Az *Újszövetség* elfogadott iratainak különböző személyek által, különböző korokban készített listái a fent ismertetett kánonformálódás során apróbb eltéréseket tartalmaznak.

Elsőként Athanasziosz, Alexandria híres, egész életében eretnekekkel harcoló püspöke nevezte meg pontosan a ma is használt 27 újszövetségi könyvet a Kr. u. 367-ben kelt húsvéti körlevelében. Ezt írta: *„Mivel az eretnekek apokrif iratokból idéznek, ahogyan ez a gonoszság elterjedt volt már akkor is, amikor Szent Lukács az evangéliumát írta, ezért azt gondoltam, jó lesz világosan kimondani, mely könyveket fogadjuk el hagyományosan a kánonba tartozóknak, amelyekről hisszük továbbá, hogy isteni eredetűek."* Emellett az *Ószövetség* tekintetében is a héber kánont nevezi meg — a felsorolás sorrendje pedig majdnem megegyezik a protestáns *Biblia* sorrendjével.

Emellett kijelenti, hogy az ezen kívüli könyvek nem tartoznak a kánonba, egyszerűen csak hasznos olvasmányok lehetnek. Ennek ellenére a Keleti Egyház később afelé hajlott, hogy a Nyugati egyházhoz hasonlóan elfogadtassa az *apokrif/deuterokanonikus* iratokat is. Sokáig tartott az e vita, míg végül az 1672-ben Jeruzsálemben tartott zsinaton a Görög Egyház négyre csökkentette a kanonikusnak tekintett *apokrif/deuterokanonikus* iratok számát.

Egy felsorolás erejéig érdemes egy pillantást vetni a kánonból kimaradt iratokra is.

Az *antilegomena*k, azaz *vitatottak* általában nem amiatt maradtak ki a kánonból, mert a tartalmuk téves, vagy a szerzőjük hamis, hanem azért, mert nem apostoltól származnak. Ugyanakkor pl. az ún. *'apostoli atyák'* (azaz az apostolok tanítványaiból lett egyházatyák) írásai az apostolokéval egyező szellemben készültek, értéket képviselnek és hasznos az olvasásuk — csak éppen nem kerültek a kánonba, mert apostol helyett eredetük *'csupán'* apostolutódra vezethető vissza. Ilyenek a *Didaché,* Hermász *Pásztor*a, Ignatius levelei, a *Barnabás-levél,* Kelemen első levele, Polükarposz levele és mártíriuma és az ún. Diognétosz-levél.

Bár sosem volt kérdéses, hogy nem tartoznak a kánonhoz, megemlíthetők az ún. *apológéta*k (= hitvédő) írásai is, amelyek a pogányság vagy a tévtanítók felől érkező támadásokkal szemben igyekeztek megvédeni a keresztyén hitet és erkölcsöt. Sok tekintetben meglepően modern benyomást keltenek, igen időszerűek. Ilyen *apológéta*k voltak pl.: Justin mártír, Athenagórasz, Ariszteidész, Tatianosz.)

Az *apokrif*ek és *pszeudepigráf*ok ezekkel szemben más szelleműek, több-kevesebb tévedést, *eretnekség*et (tévtanítást) tartalmaznak, szerzőjük általában hamis névvel ír, leginkább valamely ismert tekintély igényével lép fel. Találhatók közöttük evangéliumok (*Péter, Fülöp, Tamás, Zsidók/Héberek, Egyiptomiak, Nazarénusok evangéliuma, Jakab protoevangéliuma, Márk titkos evangéliuma*, stb.), apokrif könyvek az apostolok cselekedeteiről (*János, Péter, Pál, András, Tamás cselekedetei*), apokrif levelek (*Titusz levele, Jézus levele Abgár királyhoz, Pál levele Senecához*), és apokrif apokalipszisek (*Péter* és *Pál apokalipszise, Sibyllák könyve*, stb.). Ezek egyike sem hordoz teológiai-hitbeli értéket — ellenkezőleg, hamis teológiát, tévhitet képviselnek.

A mai napig az Athanasziosz-féle a széles körben elfogadott kánon, bár egyes területeken, kisebb tartományok vagy országok egyházaiban néhány könyv elfogadottsága tekintetében létezik eltérés az *antilegomenák*, a *vitatott* könyvek terén. Ez azonban sosem képez lényeges eltérést. A körlevél-idézet is jelzi, hogy nem arról van szó, hogy a 70 éves püspök döntötte volna el, melyek is a kanonikus könyvek, hanem csak kinyilvánítja az egyház általános véleményét a kérdésről. Onnan is látszik, hogy nem a saját, hanem az egyház véleményét fogalmazta meg, hogy levelét követően több észak-afrikai zsinat is megerősítette ezt a kánont, mint a 393-as hippói zsinat, majd a 397-es karthágói zsinat — amelyet az ugyanott 419-ben tartott zsinat ismételten jóváhagyott. Hasonlóan a 382-es római zsinat is ugyanezt a kánont erősítette meg.

Ennek az összhangnak megfelelően sorolta tehát fel Athanasziosz az ószövetségi és az újszövetségi könyveket, majd hozzátette: *„Ezek az üdvösség forrásai, aki szomjazik, megelégedhet a bennük levő szavakkal. Egyedül*

ezek jelentik ki az isteni tanítást. Ne tegyen hozzájuk és ne vegyen el belőlük senki semmit sem."

Mi az ihletettség/sugalmazás?

Miután a kánonnal részletesebben foglalkoztunk, nem árt tisztázni, mit is jelent az a fogalom, amely a bibliai és nem bibliai könyvek között feszül. Az előző pontnál láttuk, hogy egy könyv kánonba kerülésének vagy kívülmaradásának kérdése tulajdonképpen annak megállapítását jelentette, hogy az adott könyv vajon isteni tekintéllyel rendelkezik-e vagy sem. Na de mitől lesz bizonyos könyveknek ilyen isteni tekintélye?

Az már láttuk, hogy ebben fontos szerepet játszik az, hogy a könyvet közvetítő ember Isten embere kell legyen — leegyszerűsítve: Isten prófétája vagy apostola. Ha azonban nem az emberi oldalt, hanem az isteni oldalt vizsgáljuk, akkor mindezt úgy mondjuk, hogy a próféták vagy apostolok Isten ihletésére/sugalmazására írták le mindazt, ami könyvükbe belekerült. Tehát a kánoniság kérdése Isten oldaláról tekintve annak kérdése, hogy Isten ihlette-e/sugalmazta-e az adott könyvet, vagy sem.

Pál apostol így fogalmazza ezt meg: *„De te maradj meg abban, amit tanultál, és amiről megbizonyosodtál, tudván, kiktől tanultad, mivel gyermekségedtől ismered a szent írásokat, amelyek bölccsé tehetnek téged az üdvösségre a Krisztus Jézusba vetett hit által.*

***A teljes Írás Istentől ihletett**,*

és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre; hogy tökéletes legyen az Isten embere, minden jó cselekedetre felkészített." *(2Tim 3,14-17.)*

Péter apostol szavaival pedig: *„Mert nem kitalált meséket követve ismertettük meg veletek a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmát és megjelenését, hanem úgy, hogy szemtanúi voltunk isteni fenségének. Mert amikor az Atya Istentől tisztességet és dicsőséget nyert, és ilyen szózatot intézett hozzá a felséges dicsőség: »Ez az én szeretett Fiam, akiben gyönyörködöm«, ezt a mennyből jött szózatot mi hallottuk, mert együtt voltunk vele a szent hegyen. Ezért egészen bizonyosnak tartjuk a prófétai beszédet, amelyre jól teszitek, ha mint sötét helyen világító lámpásra figyeltek, amíg felragyog a nap, és felkel a hajnalcsillag szívetekben. Mindenekelőtt tudnotok kell, hogy az Írás egyetlen próféciája sem ered önkényes magyarázatból, mert*

***sohasem ember akaratából származott a prófécia, hanem a Szentlélektől indíttatva szólaltak meg az Istentől küldött emberek.**"* *(2Pt 1,16-21.)*

Sokféle felfogás van azzal kapcsolatban, mit is jelent a Pál apostol által használt szó, hogy a teljes *Írás* ihletett/sugalmazott. Vannak, akik ezt leginkább úgy képzelik el, mintha Isten tollbamondásszerűen diktálná a szó szerinti szöveget. Ez a felfogás azonban a *Bibliá*ból nem igazolható minden egyes könyvre — tény viszont, hogy egy-egy esetben valóban azt olvassuk, hogy Isten egyenesen diktálja, a próféta pedig jegyzeteli Isten szavát. Néhány ezekből az esetekből:

„Azután azt mondta az Úr Mózesnek: … át akarom adni neked a kőtáblákra írt törvényt és parancsolatokat, amelyeket azért írtam le, hogy tanítani lehessen azokat." *(2Móz 24,12.)*

„… Mózes leírta egy könyvbe ennek a törvénynek az igéit elejétől végig, …" *(5Móz 31,24.)*

„… írd föl jelenlétükben egy táblára, jegyezd föl egy könyvbe, hogy megmaradjon mindvégig örökre szóló okmányként!" *(Ézs 30,8.)*

„Végy elő egy irattekercset, és írd rá mindazokat az igéket, amelyeket kijelentettem neked Izráelről, Júdáról és a többi népről, attól fogva, hogy beszélni kezdtem hozzád: Jósiás idejétől egészen a mai napig." *(Jer 36,2.)*

„Az Úr szólt is, és ezt mondta: Írd le ezt a kijelentést, vésd táblákra, hogy könnyen el lehessen olvasni!" *(Hab 2,2.)*

„… hangot hallottam, … amely ezt mondta: »Amit látsz, írd meg egy könyvben …" *(Jel 1,10-11.)*

Más esetekben azonban nem találunk olyanféle utalást, amely a közvetlen leíratást-leírást tárná elénk. Erre hivatkozva válik úgy egyesek, hogy Isten igéje az emberi közvetítés miatt alapvetően hitelesen, de azért mégis tökéletlen formában közvetíti Isten üzenetét, és abban korhoz kötött elemeket is találhatunk, időnként akár tévedéseket is. Némelyek szélsőségesebben képviselik e nézetet, mások azért hozzáteszik ehhez, hogy

mindemellett az üzenet lényege, fő mondanivalója a fontos, és ez megbízható.

Bár az ihletettség/sugalmazás valóban nem csupán a szó szerinti diktálást jelenti, ugyanakkor igencsak szubjektív ez a vélemény. Emellett *'veszélyes'* is, komoly elvi problémát vet fel — ugyanis ez az álláspont azt vonja magával, hogy mi, a magunk korlátozott ismereteire utalt, és saját korunkban élő és gondolkodó emberek leszünk a mértékei annak, mi is az emberi rész Isten igéjében, és mi annak *'isteni magja'*, lényege. Az írásmagyarázat története kiválóan mutatja, mennyire önkényes magyarázatokhoz vezet mindez: ahány képviselője csak van ennek a nézetnek, gyakorlatilag annyiféle eredményre jutnak a tekintetben, mi egy-egy igeszakasz Istentől származó lényegi mondanivalója, és mi benne az emberi szerző mellékes, adott esetben akár téves része. Emellett egy-egy régészeti lelet, vagy más tudományos felfedezés is újra és újra megváltoztatta e felosztás konkrét eredményét. Mindebből kiderül, hogy valóban igencsak bizonytalan és kétséges felfogásról van szó.

Bizony, meg kell vallanunk, hogy a legjobb, amit tehetünk, az, ha nagyon is komolyan vesszük a *Biblia* üzenetét, mondatok és szavak szintjéig lebontva, és nem gyártunk elméleteket arra, hogy a világos szöveg *helyett* mit is *akarhatott* inkább mondani Isten! Egyszóval: ne akarjunk okosabbak lenni a szentíróknál, akik Isten ihletésére/sugalmazására írták, amit írtak! Nem véletlenül mondja ugyanis Jézus a *Hegyi beszéd*ben, hogy a törvényben nemhogy a legkisebb betű (a héberben a legkisebb betű a *jod,* a görögben — ez az *Újszövetség* nyelve! — az *ióta*) megváltoztathatatlanul fontos, hanem még a héber írás apró jelei is (szó szerint *szarvacska*, amelyet a protestáns *Újfordítás* vesszőkén tolmácsol): *„Mert bizony mondom néktek, hogy amíg az ég és a föld el nem múlik, egy ióta vagy egy vessző sem vész el a törvényből, míg minden be nem teljesedik." (Mt 5,18.)*

Fontos hát, hogy tisztán lássuk, miben is áll az ihletettség/sugalmazás. Nézzük ezért meg, mit is jelent Pál tollából, hogy az *Írás* ihletett/sugalmazott mű! Az apostol által alkotott összetett szót *(theopneusztosz)* magyarul két szóval adhatjuk legpontosabban vissza *„Istentől ihletett"*. A *theosz* talán mindenki által ismert szó, jelentése: Isten. A szó másik fele a *pneumá*ra, Isten Lelkére utal. A pneuma szó jelentése a lélek mellett a szél, lehelet. Isten tehát mintegy magából lehelte ki — Szentlelke által. Pál kifejezése tehát nem állít ugyan valami diktálásos szószerintiséget, azt viszont igen, hogy az *Írás* Isten Szentlelkének munkája, azaz Isten maga a szerzője, és a könyv létrejöttekor azok emberi szerzői-közvetítői az Ő Lelkének hatása alatt állva voltak képesek Isten üzenetét megfogalmazni.

Ha a páli idézet és a péteri szakasz összevetését végezzük el, akkor is ugyanez derül ki: *„Szentlélektől indíttatva szólaltak meg az Istentől küldött emberek." (2Pt 1,21b.)* Úgy is szoktuk mondani, hogy a *Szentírás* könyvei Isten által sugalmazottak. Bármelyik kifejezést is használjuk, mindegyiknek az a lényege, hogy a *Szentírás* Tőle ered.

A sugalmazás kifejezése eszünkbe juttathat egy képet is, mégpedig a színházét. Az előadás során a súgólyukban ül valaki, aki segít, ha netán valamelyik színész elakad, és ilyenkor a közönség által nem, de a színész által hallhatóan felidézi a szöveget. A sugalmazás révén Szentlélek mintegy ilyen súgót játszik, aki megszólítja a prófétát — de az természetesen a darab szövegét súgja és nem valami mást, azaz Szentlélek Isten üzenetét súgja a prófétának, és nem valami mást.

A *II. Vatikáni Zsinat* úgy hangsúlyozza a sugalmazást, hogy ez az a karizmatikus (lelki) hatás, amelynek révén Isten a *Biblia* könyveinek szerzője — anélkül, hogy a szentírók irodalmi szerző volta megszűnne vagy csökkenne. Nincs tehát arról szó, hogy az ő emberi szerzőségük, alkotó voltuk elveszne. Ezért azon sem csodálkozhatunk, hogy koruk kultúrájához és ismereteihez igazodnak, szükség esetén a rendelkezésükre álló forrásokat is felhasználják. Mondanivalójukat is természetesen akkor érthették meg kortársaik, ha annak a világnak a nyelvén szólaltak meg, írtak. Az ihletés/sugalmazás ugyanis végigkíséri őket az egész alkotó folyamatban: Istentől indíttatva írnak, Ő irányítja anyaguk elrendezését is, valamint a témának megfelelő irodalmi műfaj kiválasztását, stb. Ezáltal pontosan azt írják le, amit Isten közölni szándékozott, ezért írásaik tévedéstől mentesen közlik Isten igéjét.

A színházi mellett egy zenei hasonlattal élve olyan ez, mint egy szimfonikus zenekar. A *Biblia* szerzői, ahogyan a különböző hangszerek is, különbözőképpen fejezték ki magukat (más a stílusuk, szókincsük, látásmódjuk, azaz más a személyiségük, mint ahogyan más a hangszerek hangszíne is) — mégis ugyanazt a darabot adják elő ugyanattól a szerzőtől (ugyanaz az Isten jelentette ki Magát rajtuk keresztül, ugyanaz az Isten ihlette írásukat) és ugyanaz a karmester vezényli

a művet (ugyanaz a Szentlélek indította Isten embereit szólásra vagy írásra).

Ez a hasonlat segíthet megérteni azt is, hogyan lehet a *Szentírás* egyszerre teljesen emberi mű (hiszen emberek végezték a leírását), ugyanakkor teljesen Isten műve (hiszen egyedül Ő ihlette azt). Egyszerű: a szimfónia egyszerre teljesen a zenekar által előadott darab (hiszen a zenekar szólaltatja meg), ugyanakkor teljesen a zeneszerző műve (hiszen egyedül ő komponálta zenét).

Tehát a *Biblia* egyszerre teljesen emberi könyv, egyúttal teljesen isteni könyv. Ugyanúgy, ahogyan a testté lett Ige, Jézus Krisztus is teljesen ember, és teljesen Isten. Nem félig ember, félig Isten; nem egyes vonásaiban ember, más vonásaiban Isten. A *Biblia* egyértelműen tanúskodik arról, hogy Jézusban olyasmi jött létre, ami számunkra teljesen utánozhatatlan és felfoghatatlan: Isten maga lett emberré — de istenségét eközben sem adta fel. A *Szentírás*, Isten írott igéje pedig épp olyan, mint Isten testté lett Igéje: teljesen emberi mű és teljesen isteni mű. Nem félig emberi, félig isteni; nem egyes vonásaiban emberi, más vonásaiban isteni. Mondhatjuk úgy is, a *Biblia* 200%-os könyv: 100%-ig emberi, 100%-ig isteni.

Fontos szempont még az ihletettség/sugalmazás tekintetében a *Szentírás* erkölcsi és gyakorlati hatása is. Minden írás megőrizhet olyan emberi gondolatokat, amelyek akár jelentős hatást is gyakorolhatnak olvasóikra. Az *Biblia* könyvei minden idők minden könyvénél nagyobb gondolatformáló és gondolkodást megváltoztató hatással rendelkeznek, amint erről az egyháztörténet is bizonyságot tesz. A *Biblia* nem csupán hasznos olvasmány, hanem tömegek tapasztalták meg, hogy erő rejlik benne.

Mindez persze hordoz szubjektív vonásokat, de magának a hatásnak megléte milliók életben mégis objektív tény. Szintén objektív, tudományos tény, hogy bárhol, ahol az evangéliumot hirdetve az befogadásra talált a világon, ott keresztyén gyülekezetek jöttek létre és indultak növekedésnek, és ez egyúttal a társadalom erkölcsi tisztulását is magával hozta. Objektív tény, hogy a gyorsan terjedő ősegyház tagjai annyira fontosnak tartották a Krisztus-hitüket, hogy azért hajlandók voltak vállalni a mártírságot is, és tömegesen mentek az arénába, hogy oroszlánok tépjék szét őket. Ha mindez nem is bizonyíték természetesen, mégis megerősítés az eddig már felsorolt tények mellett, amelyek egymást erősítik a *Biblia* hitelességének kérdésében.

Mindezek alapján vallja az Egyház, hogy a *Szentírás* az isteni Kijelentés, a kinyilatkoztatás írásba foglalása, azaz az írott ige, amely Szentlélek által ihletett/sugalmazott. Ezért az igaz hit és az Istennek tetsző élet legfőbb tekintélye, iránymutatója, mértéke — azaz normája, kánonja.

A *Biblia* ihletettsége/sugalmazása már ott kezdődött, amikor ember felismerték bizonyos eseményekből, hogy azok Isten tettei; amikor Isten emberei felismerték őket megszólító szaváról, hogy azok valóban Isten szavai. Az ihletettség/sugalmazás aztán folytatódott ezen szavak továbbhagyományozásával akár szóban, akár írásba foglalással. Majd továbbgördült az ihletettség/sugalmazás azzal, hogy megalakult a kánon, mint az egyház által ihletettnek fel- és elismert iratok gyűjteménye. Azonban még itt sem áll meg az ihletés/sugalmazás folyamata, hanem tovább zajlik, amikor a *Szentírás* olvasásakor, igehirdetés hallgatásakor mi magunk is felismerjük az írott és hirdetett szóban Isten igéjét, és Szentlélek élővé és hatóvá teszi azt számunkra: *„Akkori szavával ma szólít meg.”*

A *Biblia* ihletett/sugalmazott voltát lehet, hogy az objektív bizonyítékot követelők számára nem tudjuk igazolni, de szavainkkal és életfolytatásunkkal bizonyságot teszünk arról, hogy a *Szentírás*ban valóban Isten igéjét, örök érvényű kijelentését találtuk meg, Jézus Krisztusban, mint a megtestesült Igében a világ Megváltóját, üdvösségünk szerzőjét, az örökéletet találtuk meg.

Az ihletettség/sugalmazás körbejárásának lezárásául még egy fontos vonást is szükséges megemlíteni. LUTHER hangoztatta sokat azt az elvet, hogy a *Szentírás* önmagát magyarázza. Ennek egy korunkban újra fölfedezett következménye, hogy nem elég, hogy Isten ihlette/sugalmazta a *Biblia* könyveit, nem elég, hogy a szentírókat Isten Szentlelke ihlette/sugalmazta — ahhoz, hogy megértsük a *Szentírás*t, magunknak is ihletett olvasóvá kell válnunk.

Pál apostol ezt így fejezte ki: *„Ezeket hirdetjük is, de nem emberi bölcsességből tanult szavakkal, hanem a Lélektől jött tanítással, a lelki dolgokat a lelki embereknek magyarázva. A nem lelki ember pedig nem fogadja el az Isten Lelkének dolgait, mert ezeket bolondságnak tekinti, sőt megismerni sem képes: mert csak lelki módon lehet azokat megítélni. A lelki ember azonban mindent megítél, de őt senki sem ítéli meg. Mert ki ismerte meg úgy az Úr gondolatát, hogy őt kioktathatná? Bennünk pedig Krisztus értelme van.” (1Kor 2,13-16.)*

Ez az egyik magyarázata annak is, hogyan lehetséges az, hogy bár a *Biblia* Isten ihletett/sugalmazott igéje, mégis sokan vannak, akik ezt nem ismerik el, nem hisznek Isten szavának. Ugyanakkor aki enged Isten Lelkének, és ihletett olvasóvá válik, az előtt megnyílik a menny, azelőtt megnyílik az üdvösségre vezető út! Szentlélek teremt ugyanis hitet az emberi szívben Isten igéjének hallgatása, olvasása által. A nem lelki ember azonban nem enged Isten Lelkének, így viszont nem is értheti meg Isten dolgait.

Épp ezért, ha talán magától értetődő is, mégis fontos hangsúlyozni, hogy a *Biblia* helyes megértéséhez lelki emberekké kell válnunk, értelmünk mellett elengedhetetlenül szükségünk van alázatos imádságra, hittel való odafigyelésre, Istenre figyelésre, valamint szava iránti engedelmességre, a megértett ige mindennapokban való megélésére, életünkben való alkalmazására.

Luther a *Szentírás*t pólyához hasonlította, mert a legfontosabbnak azt tartotta, hogy a *Biblia*, amint a pólya a gyermeket, úgy rejti magában Krisztust. Számára ugyanis mindig az volt a fontos a *Biblia* összes szakaszában, ami Krisztusra mutat. Nemcsak az *Újszövetség*, hanem az *Ószövetség* lapjain is azt kereste, ami Krisztusra utal. Mert az a *Biblia* lényege, hogy Krisztust hozza el hozzánk.

A fentieket megvizsgálva és átgondolva könnyen eljuthatunk immáron a világos, határozott eredményre: Isten igéje maga tanúskodik arról, hogy a *Szentírás* igazi — az emberi írók mögött megbújó — szerzője maga Isten! Ezért olyan különleges könyv a *Biblia*!

Ugyanakkor természetesen a *Biblia* leírt változatai emberi kéz alkotásai is egyúttal, ezért van értelme arról beszélni, hogyan is keletkezett a *Szentírás*. Előfordulhat ugyanis, hogy egy adott könyv nem egyszerre keletkezett, hanem bizonyos részeit az idők során módosították, kiegészítették, ill. különböző forrásokból merítettek a szerzők.

Maga a *Biblia* is világossá teszi ezt, amikor egyéb forrásokra utal. Pl.: *„Salamon történetének a többi része, mindaz, amit véghezvitt, továbbá a bölcsessége, meg van írva Salamon történetének a könyvében.” (1Kir 11,41.)* Vagy *„Jeroboám egyéb dolgai, hogy hogyan hadakozott és hogyan uralkodott, meg vannak írva Izráel királyainak a történetéről szóló könyvben.” (1Kir 14,19.)*. Máskor a források összegyűjtésére hivatkozik, pl.: *„magam is jónak láttam, hogy miután eleitől kezdve mindennek pontosan utánajártam, sorjában megírjam azokat neked, nagyrabecsült Teofilus” (Lk 1,3.)*.

Látható tehát ebből, hogy amikor a *Szentírás* egyes részei isteni ihletést/sugalmazottságot tulajdonítanak a *Bibliá*nak, akkor tudatában vannak annak, hogy a könyveknek keletkezési története is van, de minden egyes későbbi változtatást is Szentlélek ihletése/sugalmazása alatt történőnek vallanak, így biztosítanak bennünket arról, hogy a *Könyvek Könyve* a jelenlegi, végleges formájában rendelkezik a megbízhatóság és hitelesség kritériumaival. Mindemellett Isten igéjének jobb megértéséhez vezet, ha ismerjük a *Biblia* létrejöttének folyamatát, pl. a kéziratok keletkezésének körülményeit, a ránk maradt kéziratok történetét.

A Biblia kéziratai

Több ezer kézirat maradt fenn, amelyek olykor majdnem teljes *Bibliá*t adnak kezünkbe, máskor csupán egy-egy könyvet, sokszor pedig csupán egy néhány versből vagy fejezetből álló töredéket tartalmaznak. Ezek többsége papiruszból vagy pergamenből készült tekercsek formájában vehetők kézbe, kevesebb esetben nem tekercsek, hanem különálló lapok készültek, amelyek egybefűzve kódexet alkotnak. A legrégibb ószövetségi kéziratok a Kr. e. II. századból, míg a legrégibb újszövetségi leletek a Kr. u. II. század elejéről valók.

A kéziratok több ezres száma egyenesen elképesztő, ha arra gondolunk, hogy egy ókori klasszikus mű esetében néhány tucat kézirat megléte is már meglepően soknak számít — ráadásul ezek általában legalább ezer évvel későbbiek, mint az eredeti. Az *Újszövetség* esetén ezzel szemben több ezer (majdnem) teljes kézirat áll rendelkezésre, és további kéziratok ezrei egyes részletekről. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy nemcsak a teológusok, hanem a klasszika-filológusok (az ókori irodalommal foglalkozó szakemberek) is tudják, hogy az *Újszövetség* minden tekintetben az ókor legbiztosabban ismert, legjobban dokumentált műve: A rendelkezésre álló kéziratok sokkal közelebb vannak az eredetihez, mint bármely más ókori kéziratok esetén, valamint lényegesen több kézirat maradt fenn, mint bármelyik ókori műről, ráadásul a kéziratok szövegegyezése messze felülmúlja nemcsak az ókori, de még a középkor végi írásokét is.

E kéziratok típus szerinti megoszlása Metzger és Ehrmann szerint 2003-ban a következő volt: 116 db papirusztöredéket tartanak számon, 310 nagybetűs (tehát korábbi időből származó, ún. *maiusculus)* kéziratot, 2877

kisbetűs (tehát későbbi időből származó, ún. *minusculus*) kéziratot, valamint 2432 istentiszteleti felolvasásra szánt szöveggyűjteményt (ún. *lectionarium*). Mindez összesen 5735 kézirat. (Az *Újszövetség*ből hat könyv rövid részletei megtalálhatók emellett cserépdarabokon is, amelyet a nagyon szegények használtak írásra. Sőt, még babonás talizmánok is akadnak, amelyeken egy-egy kis igeszakasz olvasható.)

A kéziratok ilyen bőséges száma maradt fenn annak ellenére, hogy nem egyszer hevesen üldözték a keresztyéneket és szent irataikat! Pl. DIOCLETIANUS császár Kr. u. 303-ban egyenesen rendeletet bocsátott ki, amelynek nyomán keresztyének százezreit végezték ki, és igen sok kéziratot semmisítettek meg — a *Biblia* csaknem minden iratát! Igaz, nem sokkal ezen igen heves üldözést követően, a konstantinuszi fordulat után a *Biblia* másolatai terén is megfordult a helyzet, amikor üldözöttből támogatottá vált az egyház — anyagiakban is. Pl. CÉZÁREAI EUSZÉBIOSZ püspök és egyháztörténet-író adatai szerint Kr. u. 331 körül császári megrendelést kapott, hogy kutatásai alapján készítsen 50 példányt a szent iratokról.

A bibliai kéziratok száma önmagában talán nem is olyan feltűnően magas, ám ha az ókor híres szerzőinek műveit tartalmazó kéziratok számával vetjük össze, akkor joggal döbbenhetünk meg. Ugyanis a korabeli egyéb művekből alig maradt ránk valami!

Pl. CORNELIUS TACITUS, a Kr. u. 100 körül (tehát az *Újszövetség* keletkezésének ideje táján) tevékenykedő történetíró műveit pusztán három kézirat alapján ismerjük. *Történelem* című 14 kötetes írásából csupán négy és fél áll rendelkezésre. Az *Évkönyvek* 16 kötetéből 10 teljes és két részleges kézirat ismert. E két műve két kézirata a Kr. u. IX. és X. századból valók, kisebb munkáinak forrása pedig egy X. századi elveszett kódex alapján készült másolat a XV. századból.

Ezzel szemben mintegy 60 olyan újszövetségi kéziratunk van, amely majdnem teljes — a kéziratok többsége ugyanis csak az evangéliumokat vagy az apostoli leveleket tartalmazza. Ám egy-egy könyv tekintetében igencsak bőséges a kéziratok száma. A legkisebb számú kéziratot a *Jelenések könyve* számlálja, de ennek mennyisége is 300-ra rúg (amelyek teljesen vagy részlegesen őrzik a szöveget.)! Míg a hasonló ókori művek kéziratai középkori másolatok formájában maradt fenn, mintegy évezrednyi idővel a keletkezést követően — addig az *Újszövetség* kéziratai közül a legrégebbieket alig egy évszázad választja el keletkezésüktől.

Az ószövetségi iratok ugyan *'gyengébben állnak'*, az *Újszövetség*nél, ám magabiztosan vezetnek a többi korabeli írásokkal szemben. Pl. THUKÜDIDÉSZ görög történetíró munkája a Kr. e. V. század második feléből (tehát az *Ószövetség* keletkezésének ideje tájáról) mindössze nyolc kéziratban maradt fenn, mégpedig az eredetit kb. 1300 évvel követő másolatban.

A kumráni felfedezések előtt nagyjából hasonló időbeli helyzet állt az ószövetségi kéziratokra is, ám az ottani leletek óta ezzel szemben az eredetit mindössze néhány évszázaddal követő dokumentumok állnak rendelkezésünkre, Jézus korából, ill. egy-két évszázaddal korábbról!

Az 1778-ban meghalt VOLTAIRE azt hirdette, hogy 100 évvel később a *Biblia* már csak régiségként lesz fellelhető. Isten humora fedezhető fel abban, hogy halála után 50 évvel a *Genfi Bibliatársaság* éppen az ő házában, éppen az ő nyomdájával állította elő bibliák tömegeit. Manapság a fiatalabbak többsége azt se nagyon tudja, ki volt VOLTAIRE — a *Biblia* viszont él és virul azóta is!

Az *Ószövetségről* kevesebb iratunk maradt fenn — ami pl. azért is érthető, mert még régebben keletkeztek, és kevesebb példányban is készültek. (Ne feledjük, hogy az *Ószövetség* eredetileg egyetlen nép — a zsidóság — szent könyve volt, az *Újszövetség* pedig a *Római Birodalom*ban gyorsan terjeszkedő keresztyénség irata!)

A szöveg megőrzésének pontossága is bámulatot válthat ki bennünk. Pl. SHAKESPEARE — mintegy 400 éves — színműveiben kb. 100 olyan hely van, amellyel kapcsolatban viták vannak, vajon hogyan is szól pontosan az eredeti szöveg. Ezeknek többsége lényeges kifejezéseket érint. Ellenben az *Újszövetség* 2000 éves szövegében mindössze 10-20 vers található, amelyeknél nem teljesen bizonyos, hogyan is szól pontosan — ráadásul ezek a bizonytalanságok is csak apróságok. E tekintetben is meg kell állapítanunk, hogy a *Biblia* különleges könyv, régi volta és a szövegváltozatok közötti minden eltérés ellenére is különlegesen megbízható a szövege. A kéziratleletek alapján biztosan tudjuk, hogy lényegében ugyanaz a szöveg áll rendelkezésünkre az *Újszövetség* könyveiből, mint amelyek az I. század végi gyülekezetek birtokában voltak. Az *Ószövetség* esetében a legrégibb kéziratok a kumráni leletek közül kerültek ki — ezek másolásának idejei ugyan nem állnak olyan közel a könyvek keletkezéséhez, mint az újszövetségi kéziratokéi, mégis azt mutatják a rendelkezésre álló szövegek, hogy ezek egyezése az eredeti szöveggel ugyanolyan megbízható, mint az újszövetségi iratoknál.

Az *Újszövetség* esetén már a Kr. u. III. század végén megpróbálták a másolatok közötti eltérésekből eredő hibákat kijavítani. Három férfi vállalkozott arra a munkára, hogy megállapítsa a minél hibátlanabb szöveget: HÉSZÜKHIOSZ az egyiptomi Alexandriában 300 körül, a 309-ben vértanúhalált halt PAMPHILOSZ a palesztinai Cézáreában, valamint a 311-ben mártíromságot szenvedett LUKIANOSZ presbiter a szíriai Antiókhiában — bár ő nem annyira az eredeti szöveget kereste, hanem inkább egy jól érthetőt, könnyen olvashatót.

Mire írjunk?

Milyenek is voltak azok a könyvek, amelyekből a *Könyvek Könyve* áll? Természetesen nem úgy néztek ki, mint a maiak; egyszerűen azért, mert még nem is létezett a papír, és természetesen nyomtatás sem.

Az írás legősibb alapanyagai között a *fa* és a *kő* található meg — uralkodók, hadvezérek szívesen örökítették meg győzelmeiket, netán törvényeiket kőoszlopokon.

A *Biblia* lapjairól rögtön mindenkinek eszébe juthat Isten törvényének tömör foglalata, a *Tízparancsolat*: *„Azután azt mondta az ÚR Mózesnek: Jöjj fel hozzám a hegyre és maradj itt, mert át akarom adni neked a kőtáblákra írt törvényt és parancsolatokat, amelyeket azért írtam le, hogy tanítani lehessen azokat.” (2Móz 24,12.)* Még drágakő is lehet alkalmas, ha valami különlegesen értékes feliratról van szó: *„Azután fogj két ónixkövet és vésd rájuk Izráel fiainak a nevét. ” (2Móz 28,9.)*

A kőre írás azonban nehézkes, az így készült könyv nem hordozható egykönnyen. Ezért elterjedt alapanyaggá vált az *agyag*. Ezekbe éles tárggyal vésték, majd megszárították, így téve tartóssá. Bár bibliai könyv nem maradt ránk agyagtáblán, létezik olyan feltételezés, amely szerint már az ősatyák korában, vagy akár előbb is, készítettek feljegyzéseket agyagtáblákra az ősatyák, és esetleg *Mózes első könyvé*ben ilyen táblán megőrzött történetekre, nemzetségtáblázatokra utalnak azok a részek, amelyek úgy szólnak, hogy *„Ez … története”* vagy *„Ez … nemzetségének könyve”*. *(1Móz 2,4.; 5,1.; 6,9.; 11,10.27; 25,12.19.; 36,1.9.15.; 37,2.)*

Agyagtéglára való írást-rajzolást jelenít meg pl. *Ezékiel könyve* is: *„Te pedig, emberfia, fogj egy téglát, tedd magad elé, és véss rá egy várost: Jeruzsálemet!” (Ez 4,1.)*

Szenzációs felfedezés volt az 1975-ben Tell Mardichban (Szíria) talált nagyon híres — 15 000 agyagtáblát számláló! — lelet, amely az eblai királyságból származik. A *Biblia* szempontjából azért érdekesek, mert alátámasztják mindazt, amit az ősatyákról, vagy éppen az őstörténetről olvashatunk. A lelet az Ábrahámot nem sokkal megelőző évszázadokból (Kr. e. 2400-2250) való. A táblák olyan neveket tartalmaznak, mint pl. Héber, Izráel, Ábrahám. A kánaáni világról pedig a bibliai leírással azonos képet festenek elénk. Emellett egy teremtéstörténetet és egy özönvíz leírást is olvashatunk köztük. Mindez megerősíti azt, hogy a *Mózes első könyvé*ben leírtak valóban szemtanúkra vezethetők vissza, akik jól ismerték az akkori körülményeket.

Bár az agyagtábla tartósabb, mégis praktikusabb volt a *papirusz* használata. A sásfélék közé tartozó papiruszcserje Egyiptom és Szíria sekély vizű, mocsaras tavaiban és folyóiban nőtt. Létezik olyan fajtája (*Cyperus papyrus*), amely 4-5 méter magasra is megnő. Erős zöld szára van, benne fehér bél szállítja a vizet és tápanyagot. Hétköznapi felhasználásban is alkalmazták a papiruszt (pl. sarut, kosarat, kötelet is készítettek belőle, sőt, egyes részeit a görög történetíró HÉRODOTOSZ szerint meg is ették!), de a legleleményesebb felhasználása kétségtelen az volt, amikor felfedezték, hogy írni is lehet rá. (Talán ez volt az ókori Egyiptom legnagyobb találmánya.) Most természetesen e szempontból foglalkoztat minket is e növény: hogyan is készült belőle *‘papír’*?

Falra és papiruszra festett egyiptomi képek is maradtak ránk, amelyek a papiruszkészítés folyamatát ábrázolják a nádtutajjal történt papiruszaratástól kezdődően. Bár a papirusz nagy tömegben nőtt a vizek mentén, készítése nagy szakértelemet igényelt. Emellett akkoriban csak a vezető réteg tudott írni-olvasni, így nem meglepő, hogy papiruszlapokat és -tekercseket csupán néhány műhelyben gyártottak.

A technikája a következő volt: A papiruszsást letisztítása után még frissen, zöld állapotában 40-50 cm hosszúságú darabokra vágták, majd vékony csíkokra szeletelték. Ezt követően a csíkokat egy falapon vagy asztalon függőlegesen egymás mellé helyezték úgy, hogy szélük csak épp takarta egymást, majd egy vízszintes réteget is ráhelyeztek keresztirányban, végül összepréselték. Saját nedve tapasztotta össze, szinte összeforrt egy lappá. Ezt követően préselve kiszárították. Száradás után a fehér felületét kővel simára és fényesre csiszolták, majd szélét egyenesre vágva méretre nyírták a lapot. Erre írtak aztán tintával.

Bár e módszerrel bármekkora lapot lehetett volna gyártani, mégis legfeljebb 40 cm hosszú és 25 cm széleseket készítettek. Ha ennél több szöveget akartak írni, akkor a teleírt lapokat keményítőpéppel egymáshoz ragasztották (fél cm átfedéssel) és egy pálcára tekerték fel — így jöttek létre a *papirusztekercs*ek. Leggyakrabban a tekercsnek csupán egyik oldalára írtak, csak ritkán mindkettőre, mégpedig 5-8 cm széles hasábokra. Általában 20 lap adott ki egy tekercset, majd megkapva az írnok akkora darabot vágott le, amekkorára szüksége volt — akár rövidebb levélhez, akár egy nagyobb irodalmi műhöz. Így hát a tekercsek hossza végül természetesen a szöveg

mennyiségétől függött — ha netán kevésnek bizonyult a hely, akkor természetesen az írnok hozzátoldott egy másik tekercset. Átlagos hosszuk 6-10 méter volt, de találtak 40 méter hosszúságút is.

Az alexandriai könyvtár egyik híres tudósának és rendszerezőjének mondása szerint *„Nagy könyv, nagy kényelmetlenség.”* Az ókori írók többségében valóban inkább kötetekre bontották könyveiket, mintsem túllépjék a 10 m-es hosszúságot. Könnyen lehet, hogy Lukács is ezért osztotta két részre könyvét: mind *Lk*, mind *Csel* megtölt 1-1 ilyen átlagos könyvet. (Mindemellett az is nyilvánvaló, hogy a kettéosztás nemcsak terjedelmileg, de tartalmilag is messzemenően indokolt.)

Ugyan nem az írás alapanyagaként, de a papirusz(nád) említésre kerül pl. Mózes születésének történetében: *„De amikor már nem tudta tovább rejtegetni, fogott egy gyékénykosarat, bekente szurokkal és gyantával, majd beletette a gyermeket, és kitette a Nílus partján a sás közé.” (2Móz 2,3.)* Említi *Jób könyve* is: *„Felnő-e a nád* {a görög fordítás a *papürosz* szót használja} *mocsár nélkül? Megnő-e a sás víz nélkül?” (Jób 8,11.)* és Ézsaiás is: *„Követeket küld a tengeren, papiruszhajókon a víz színén.” (Ézs 18,2a.)* János azonban levelében már írásra használt papiruszívet említ a görög *chartesz* (vö. charta) szóval: *„Sok írnivalóm van néktek, de nem akartam papíron és tintával írni”. (2Jn 12.)*

A papirusszal párhuzamosan elterjedt a *pergamen* használata is, amely cserzett bőrből készült. Tartósabb és értékesebb — így persze drágább is — volt a papirusznál, és mindkét oldalára írtak. Az idősebb Plinius szerint a Kis-Ázsiai Pergamon királya elhatározta, hogy olyan könyvtárat hoz létre, amely vetekedhet az akkoriban méltán híres, egyedülálló alexandriai könyvtárral. (Ez az uralkodó valószínűleg II. Eumenész volt, aki Kr. e. 197-159 között uralkodott.) E törekvés azonban — nem meglepő módon — nem tetszett Egyiptom királyának, Ptolemaiosznak (valószínűleg Ptolemaiosz Epiphánész, Kr. e. 205-182), ezért megtiltotta, hogy az országból papiruszt vigyenek ki. Ez késztette Pergamon királyát, hogy bőrt használjon papirusz helyett. Bár bőrt már korábban is használtak az íráshoz, a legenda igazságtartamának mértékétől függetlenül mindenesetre annyi bizonyos, hogy Pergamonban tökélyre fejlesztették a pergamenkészítést, amelynek révén a város híressé is lett, és a termék is innen kapta nevét. A jobb minőségű pergamenek készítéséhez szarvasmarha, juh, kecske és antilop bőrét használták.

A gyártás technológiája nagyjából a következő volt: Először is fontos a megfelelő bőr kiválasztása. Aztán a szőr eltávolítása következett: kádakban oltott mészben áztatták napokig, majd kaparókéssel levakarták a szőrt. A másik oldalt pedig a hús- és zsírdarabkáktól tisztították meg. Az előkészítés befejezéseként pedig két napig tiszta vízben áztatták, hogy a maradék meszet kimossák. Fakeretre feszítve, gondos szárítás közben a bőr mindkét oldalát lekaparták. Miután megszáradt, ismét átkaparták, átdörzsölték. Minél finomabb pergament akartak készíteni, annál többször dörzsölték. Ahhoz, hogy mindez írásra alkalmas legyen, még meg kellett puhítani, krétával finomra csiszolni.

Bár a pergamen tartósabb volt és mindkét oldalára lehetett írni, szélesebb körben csak néhány évszázaddal később terjedt el — mivel drágább is volt: a Kr. u.-i IV. század táján, amikor a könyvnek, mint értéket őrző dokumentumnak a tartóssága is fontossá vált, és lassanként kiszorította a papiruszt, és elterjedtek a pergamen kódexek. A *Biblia* kéziratai szempontjából az következik mindebből, hogy a legrégibb kéziratok még papiruszra készültek, de ezek sokkal sérülékenyebbek voltak, így csak töredékek maradtak ránk. A tartósabb voltuk miatt teljesebb (és ilyen értelemben jelentősebb) kéziratok már pergamenre készültek. Mindemellett a papirusz nem tűnt el teljesen — még a Kr. u. V-VII. századból is maradtak fenn papirusz-kéziratok.

A *Szentírás*ban a következő utalásban találkozhatunk pergamentekercsel: *„hozd el a könyveket is, de főként a pergameneket.” (2Tim 4,13b.)* — Itt könyvtekercsekről van szó, amelyek egy része papirusztekercs volt, de az értékesebbje pergamen.

A *Kínából Európába* hozott, akkoriban még gyapotból, kenderből vagy lenből készült új anyag, a papír, a középkor végén kiszorította a korábban használt alapanyagokat. A Kr. u. XI. században már kedvelt volt, a XIV. század közepén pedig csaknem kizárólagossá lett. Ekkorra már nagyrészt *Európá*ban állították elő a papírt, nem pedig *Kínából* hozták. A kései alkalmazás miatt természetesen a *Biblia* legrégibb kéziratai szempontjából a papír nem játszik szerepet.

Mintegy a Kr. u. III. századtól terjedt el a tekercsek mellett egy új forma, a kódex. Ez egy lapozható könyv volt, ezért könnyebb volt benne keresni, mint a tekercsben: a papiruszból vagy pergamenből készült lapokat középen összehajtották és összefűzték; a lapokra mindkét oldalon írtak.

Az egyház számára is fontos volt ez, hiszen már hamar rájöttek, hogy egy-egy igehely kikere-

sése milyen nehézkes is a tekercsről. Ezért nem kell meglepődnünk, hogy az egyházban már a Kr. u. II. század elejétől, de talán már az I. század végétől elterjedt a kódex a tekercs helyett. E módszer pl. lehetővé tette a négy evangélium és Pál leveleinek egy könyvbe kötését, e gyűjtemény mégis sokkal rövidebb volt, mintha a könyveket önálló tekercsekként tárolták volna. A már említett könnyebb keresési lehetőség mellett a lapok mindkét oldalának kihasználása a költségeket is csökkentette.

Érdekes, hogy a zsidóság mai napig ragaszkodik ahhoz, hogy szent irataik tekercs formájában álljanak rendelkezésre, a Krisztus utáni első századi ókori kéziratok döntő többsége is tekercsek formájában maradt ránk.

A ma ismert 871 e korszakhoz tartozó görög nyelvű pogány kézirat közül csupán 14 kódex, a többi tekercs, míg az e korból származó 11 keresztyén papirusz mindegyike kódex! A Kr. utáni első három évszázadban keletkezett 172 bibliai kézirat vagy töredék között 158 kódex, és mindössze 14 a tekercs. A *Bibliá*n kívüli keresztyén irodalomban is a kódexet részesítették előnyben: 118 szövegből 83 kódex, 35 pedig tekercs.

Elképzelhető, hogy a keresztyénség a kódex forma melletti döntésével igyekezett megkülönböztetni szent iratait mind az *Ószövetség*től és a zsidóságtól, mind a pogány írásoktól. A legkorábbi keresztyén kódexek még papiruszból készültek (ez olcsóbb volt), majd a későbbiekben a pergamen győzött tartósságával és rugalmasságával — miután a konstantinuszi fordulat után a drágább ár már nem jelentett akkora problémát. A pergamen uralma a kódexek terén egészen a középkorig, a papír megjelenéséig töretlen maradt.

A betűvetés művészete és tudománya

Az íráshoz nem elég pusztán a papirusz ill. pergamen, hanem természetesen szükség van egy íróeszközre is, valamiféle tollra és tintára is. A tinta az akkori körülmények között természetes ásványi anyagokból készült — amelyek ezért nem is fakultak ki könnyen, mint a mai szintetikusak. Gondoljunk csak arra, hogy ma elég elővennünk akár néhány éves papírlapunkat, és előfordulhat, hogy már nem is olvasható, vagy csak alig. Az egyházi anyakönyvek között is találunk sajnos sokszor olyanokat, amelyek néhány évtized vagy mintegy száz év távlatából már igencsak elhalványultak. Ezzel szemben pl. a holt-tengeri tekercsek kétezer év elteltével is világosan és jól kivehetően olvashatók!

A fekete tinta szén üledékéből származik, mint pl. a lámpákról vagy fazekak aljáról lekapart koromból — de előállítható volt faszénből, vagy csontok elégetésével és porrá őrlésével is. A szénport megfelelő anyaggal keverték, amely aztán ragasztóként összetartotta azt. (Pl. mézgából készítették a kötőanyagot, épp csak egy keveset adagolva, hogy a tintát besűrítse annyira, hogy jobban fogjon.) Mindezt kis gombócok formájában kiszárították. Amikor az írnok tollat vagy ecsetet ragadott, azt megnedvesítve hozzádörzsölte a tintacsomóhoz és így tudta azt rávinni az írási felületre.

Némi különbség van a pergamenhez és a papiruszhoz használatos tinta között, mert a szénalapú tinta nem tapadt jól a pergamenre, ehhez vasszulfáttal dúsított növényi alapanyagból készült tintát választottak. Pl. a csersavban gazdag tölgygubacsot vízbe áztatták, majd vasszulfátot adtak hozzá. Az így nyert halványbarna oldatot is besűrítették arab mézgával. A vas-gubacs segítségével előállított tinták levegővel érintkezve még feketébbekké váltak a kéziratok lapjain.

A közönséges célra készült fekete vagy barna tinta mellett díszítésekhez piros (valamint kék és sárga) tintát is használtak, szintén ásványi anyagokból. (A vörös színt pl. a vasoxid-tartalom szolgáltatta.) Emellett ezüst- és aranyszínű tintával is írtak, ami persze még drágább volt, akárcsak a bíborvörös színű pergamen.

Radír ugyan nem volt, azonban, mivel a tinta felvitelekor is vizet használtak, az elírást szintén vízzel ki is javíthatta az írnok: letörölte a hibás szövegrészt, és újat írt helyére. Ha a tévedés csak a tinta megszáradása után derült ki — vagy épp a papiruszt akarta valaki újrahasznosítani egy régi

iratból —, akkor pedig kővel kaparták le az írást. Ez azért volt lehetséges, mert a megszáradt papiruszned megakadályozta, hogy a tinta a rostok mélyére hatoljon. Természetesen azért a lekaparás nem volt tökéletes, hiszen kis mértékben azért beivódott a tinta, így halványan a régi írás is megmaradt. Ennek komoly szerepe van a bibliai kéziratoknál, ugyanis bőségesen előfordulnak olyan leletek, amelyek az eredeti bibliai szöveg lekaparása után felírt egyéb szöveget tartalmaznak. Ilyenkor technikai eszközökkel jól láthatóvá tehető az eredeti írás.

Természetesen íróeszközre is szükség van. Az első tollak inkább vékony ecsetek voltak, amelyeket a mocsárban növő kákából vágtak különböző hosszúságúra — legtöbbjük 15-40 centiméteres volt. Az íráskor megrágták a hegyüket, hogy a rostok fellazulásával ecsetszerűvé váljanak.

Az írnokok munka közben inkább művésznek tűnhettek, ugyanis nem a ma megszokott módon, kezüket a lapokra fektetve írtak (akkor elmaszatolták volna a festéket), hanem ahhoz hasonlóan, ahogyan a festő a vászon fölött tartja ecsetét.

Az újszövetségi időkben kihegyezett nádat használtak tollként. A tollakat és a tintadarabkákat gyakran együtt, fából, esetleg kőből készült tolltartóban tárolták.

Mindemellett az írásnak nemcsak művészete volt, hanem tudománya is. Már maga a vonalazás is komoly ismereteket igényelt az írnoktól. Míg a papiruszlap elülső oldalán a szálak vízszintes futása egyúttal sorvezetőként is szolgált (a másik oldalon a szálak függőlegesek, ezért sem volt jellemző, hogy írtak erre az oldalra is), ám a pergamenen nem állt rendelkezésre ilyesmi, ezért előzetesen bevonalkázták azt. A különféle írnokiskolák különféle vonalazási módot követtek.

Az ókorban görögül írók számára nagyjából kétféle írásmód létezett. A hivatásos másolók által használt, az idők múltán alig változó hagyományos írásmód, illetve az igényeknek és a divatnak kitéve gyorsabban változó folyó (*kurzív*) írás. Utóbbival gyorsabban lehetett írni, így a hétköznapi munkákban ezt használták — azzal is gyorsították az írást, hogy a gyakori szavakat összevonták vagy rövidítették. Az irodalmi műveknél azonban a hagyományos írásmódot használták, amelynek betűi kifinomultabbak és művészibbek, és egymástól különállóan jelennek meg.

A hivatásos másolók általi írásban is két változat jelenik meg az évszázadok múltával. A *maiusculus*ok két párhuzamos (képzeletbeli, vízszintes) vonal közé illeszkedtek. A később elterjedt *minusculus*ok estén a betű teste ugyan két vonal közé fér, ám száruk felfele ill. lefele túllóghat. (A leírás alapján senki ne csodálkozzon, ha a *maiusculus*okban ráismer a nagybetűk, a *minusculus*okban pedig a kisbetűk jellemzőire!) Ténylegesen azonban mindkét esetben egyetlen segédvonalat húztak csak meg: eleinte az alapvonalat, amelyen a görög betűk álltak, Kr. u. 1000-től pedig helyette azt a vonalat, amelyen a betűk függtek.

A legrégibb ismert *minusculus* kézirat a szentpétervári könyvtárban található, a négy evangéliumot tartalmazza, Kr. u. 835-ből. A *minusculus* előnye nyilvánvaló: kisebb betűmérete miatt tömörebb volt, kevesebb pergamenre elfért ugyanaz a szöveg, ráadásul gyorsabban lehetett írni, így gyorsabb és olcsóbb volt előállítani a *maiusculus* kéziratoknál.

Különlegességként megemlíthetők az ún. *palimpszeszt*ek. A megnevezés szó szerint azt jelenti, hogy *'újravakart', 'újrasimított'*. Gazdasági válságok idején ugyanis, amikor felszaladt a pergamen ára, gyakran lekaparták a feleslegesnek

Maiusculus írás a Sinaiticus kéziratból

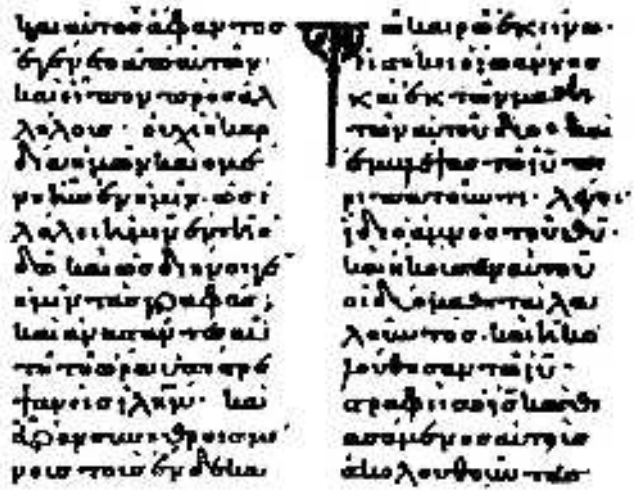

Minusculus írás egy lekcionáriumból

tartott könyv eredeti írását, újrafelhasználva más könyv számára az írásanyagot. Az *Újszövetség* kéziratai között is találhatunk ilyen *rescriptus* (újraírt) példányt. A leghíresebb ilyen a *Codex Ephraemi rescriptus* (ld. alább).

Számunkra furcsa, de akkoriban nem használtak sem írásjeleket, sem szóközöket (csupán igen ritka kivételek léteznek) — hanem az egészet folyamatosan egybeírták (ezt nevezik *scriptio continua*nak, azaz folyamatos írásnak), még a sorok végén sem alkalmaztak semmiféle elválasztást, hanem a szó kellős közepén kezdtek új sort, amikor a sor betelt. Az ékezetek, írásjelek használata csak a Kr. u. VIII. századtól terjedt el.

A maszoréták

Az *Ószövetség* kéziratai a kumráni felfedezésig viszonylag kései dokumentumok voltak, a legkorábbiak a Kr. u. X. századból valók. Ezek kizárólag az ún. *maszoréta szöveg*et tartalmazták. Ugyanis létezett a zsidóságban egy igen komoly munkát végző tudós csoport, amely minden erejét abba fektette, hogy megállapítsa a könyvek hiteles, minél tökéletesebb szövegét, valamint az időközben holt nyelvvé vált héber írás kiejtésében segítsen — mert a héber írás eredetileg csak a mássalhangzókat jelölte, így az évszázadok folyamán bizonytalanná vált, milyen magánhangzók is tartoznak a leírt betűkhöz.

Az egységes és végérvényes szövegen való fáradozás már a zsidó háború után megkezdődött, de csak a X. században fejeződött be a *maszoréták* munkásságával. A Kr. u. I. század végén, II. század elején elkészült a héber *Biblia* egységes, mássalhangzós szövege. Ezt követően a többi szövegváltozat lassanként eltűnt. A fennmaradt változat lényegében azonos a X. századi *maszoréta szöveg*gel.

A *maszoréták* munkája a VI. században kezdődött (a *maszoréta* szó jelentése: *hagyományozó*). Nagyon gondosan áttanulmányozták a fennmaradt szövegeket, igyekezve a legmegbízhatóbb változatot megtalálni — meg kell vallani, ezt igen kiváló minőségben hajtották végre.

A *maszoréták* legjelentősebb eredménye mégis a *punktáció*: az addigi mássalhangzós szöveget ellátták egy jelölésrendszerrel, amely a magánhangzókat ill. helyes kiejtést segítő hangsúly-jeleket tartalmazza. Palesztinában is, Babilonban is működött csoportjuk — végül azonban a palesztinaiak közül is a Tibériásban levők jelentősége volt kiemelkedő, és az ő *punktációs* rendszerük lett aztán uralkodó.

A p[46] (Chester Beatty II.) papirusz egy lapja

Munkájuk eredménye nemcsak az egységes, hanem a végleges héber szöveg kidolgozása. Tevékenységüket azzal is rögzítették, hogy megsemmisítettek minden korábbi szövegváltozatot — ezért a *maszoréták*at megelőző időszakból alig maradt fenn kézirat, teljes *Ószövetség* egyáltalán nem. A kevés egyéb forrás alapján ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy kiváló kutató és elemző munkát végeztek, valóban a lehető legjobb szövegváltozatot találták meg. Emellett a korábbi szövegváltozatokhoz képest nincsenek számottevő eltérések — annál is sokkal apróbbak, mint amit az *Újszövetség* kéziratiban találhatunk.

Papiruszok és kódexek

Nem tudjuk, mikor másolták és kötötték első alkalommal egyetlen könyvbe az *Ó-* és az *Újszövetség*et, csak annyit tudunk, hogy a ma ismert két legrégibb ilyen kézirat (*Codex Vaticanus* és *Codex Sinaiticus*) a Kr. u. IV. századból való.

Az újszövetségi szöveg tekintetében a papirusztöredékek a legrégibbek, ám ezek csak részleteket tartalmaznak — nem maradt fenn belőlük, csupán töredékek. Jelölésük a papirusz kezdőbetűjével és egy számmal történik. Fussunk át a legnevezetesebbeken! A legrégibb, a p^{52}, kb. Kr. u. 125-ből való, *Jn 18*-t tartalmazza. A Kr. u. III. század elejéről való a p^{45}, amely az evangéliumokat és az *Apostolok Cselekedetei*t tartalmazza. A p^{46}-t valamivel korábbra teszik a p^{45}-nél, Kr. u. 200-ra — Pál 10 levelét tartalmazza. A p^{47} a *Jelenések könyvét* tartalmazza, a Kr. u. III. század közepéről, vagy második feléből származik. A p^{66} Kr. u. 200 előtt keletkezett, *Jn*-t tartalmazza (a 21. résszel együtt). A legrégibb ismert *Újszövetség*-töredék tehát a p^{52} — ez a *János evangéliumá-*

ból származó lelet bizonyíték arra, hogy a Kr. u. II. század elején egyiptomi területen (tehát eredeti keletkezési helyétől, Efezustól távol) már használatban volt.

A legfontosabb papiruszok a p^4, p^{64}, p^{67} — felfedezésük és számozásuk után derült ki, hogy valójában ugyanannak a második század végéről származó kéziratnak a különböző részei. Jelentőségük, hogy a legrégibb ismert, mind a négy evangéliumot tartalmazó kézirat részei, és arra következtethetünk belőle, hogy ekkor már alkalmazták a szövegbeosztás. Ugyanis a szöveget bekezdésekre tagolja, valamint a sorok kezdőbetűit a bal lapszélen kiemeli.

A további töredékekkel nem terhelem tovább az Olvasót, térjünk inkább a legfontosabb kéziratokra — amelyekből nem csupán töredékek állnak rendelkezésre, hanem nagyobb szakaszok, akár (majdnem) egész könyvek, vagy egyenesen az *Ószövetség*, *Újszövetség* (szinte) teljes gyűjteménye:

A kéziratok jelölésére tudományos rendszert dolgoztak ki, ezzel nem érdemes fárasztani az olvasót e kiadványunkban — akit mélyebben érdekel, természetesen megtalálja az irodalomban feltüntetett könyvekben. A héber kéziratok önálló rendszerrel bírnak, ezért erre is figyelni kell, össze ne keverjük. Pl. a ***C*** jelű kézirat a héber *Ószövetség* esetén a *Kairói kódex*, míg görög újszövetségi esetben az Efraem-kódexet jelenti!

Héber kéziratok

A következő fontosabb és legrégibb kéziratok őrzik számunkra az *Ószövetség* héber szövegét:

Kumráni iratok (Holt-tengeri tekercsek) — 1947-ben fedezték fel a Holt-tenger mellett az esszénus közösség (a zsidóság egy elkülönülő csoportja) kumráni telephelye körül elrejtett iratokat. Kr. u. 68-70-ben a zsidó háború miatt menekülő közösség igyekezett biztonságba helyezni szent iratait a környékbeli barlangokban, remélve, hogy a későbbiekben visszatérnek. Izráel teljes pusztulása miatt azonban ez nem történt meg, és majdnem 900 évig senki sem tudott ezekről az iratokról, de még magáról a közösségről sem. A kumráni lelet nagyon sok fontos könyvet vagy azok részleteit tartalmazza, amelyek igen jelentős adalékokat szolgáltatnak a bibliai iratok területén. E leletekkel egyszerre kétszer olyan idős kéziratainkink lettek: a Kr. u. X. század helyet a Kr. e. II. századból, de még a legrégebbiek is a Kr. u. I. századból valók! A leghíresebb az Ézsaiás/Izajás-tekercs. Abból kifolyólag, hogy a zsidóság egy Jézus korabeli csoportjának iratai találhatók meg itt, természetesen az *Ószövetség* könyvei lelhetők fel közöttük, valamint a közösség saját iratai, mint pl. a szabályzatuk. Egyetlen kivétel lehet egy aprócska töredék, amely Peter Carsten Thiede szerint *Márk evangéliumá*ból való. Hogyan kerülhetett ez a Kr. e. 68-ban elrejtett iratok közé? Mindez erősíti azt a nézetet, hogy az evangélium 70 előtt keletkezett. (Erről a töredékről majd szólunk még az evangéliumoknál.)

A kumráni Ézsaiás-tekercs

Említésre méltó palesztinai leletek még a kumráni szövegek mellett a *Wadi murabba'at*ban a Kr. u. II. századból származó, ill. a Maszada erődítményéből a Kr. u. 70 előtti időből származó bibliai kéziratok.

Codex Cairensis (jelölése: C) — *Kairói kódex*: a korábbi és későbbi prófétákat tartalmazza. Moses ben Aser készítette és másolta, valamint látta el punktációval Kr. u. 895-ben. (A ben Aser család Tibériásban a Kr. u. VIII-X. században tevékenykedett.)

A Kairói kódex

Codex Alepensis (jelölése: A) — *Aleppói kódex*: az egyik legjelentősebb ószövetségi kézirat, a Kr. u. X. századból való. Eredetileg a teljes héber kánont tartalmazta, ám 1947-ben sajnos a negyede megsemmisült. (Aron ben Moses ben Aser látta el punktációval és megjegyzésekkel, de nem ő írta, hanem egy meglevő szöveget punktált.) Jelenleg Jeruzsálemben őrzik.

Az Aleppói kódex

Codex Leningradensis (jelölése: L) — *Leningrádi kódex*: a teljes *Ószövetséget* tartalmazza, 1008-an készült, az Aron ben Moses ben Aser készítette kéziratok másolata.

A Leningrádi kódex

Codex Petropolitanus (jelölése: V^P) — *Pétevári kódex*: 916-ból származik, Ézsaiás/Izajás, Jeremiás, Ezékiel, és a kis próféták találhatók meg benne. Érdekessége, hogy a babiloni punktációt alkalmazza, bár megjegyzéseiben a tibériási hatás is kimutatható.

A Pétervári kódex

Későbbi héber kiadások

Ezek voltak a legősibb héber kéziratok. Későbbi időből több kiadás is maradt fenn. Pl. a Jacob ben Chajjim által készített szöveget Daniel Bomberg adta ki 1524-25-ben Velencében (*Bombergiana*), amely öt évszázadon keresztül a mértékadó szöveg volt (*textus receptus*) a későbbi kiadások számára. Ez egy *rabbi-biblia* volt, azaz a héber szöveg mellett tartalmazza az arám fordítást is (*Targum*), valamint a mértékadó rabbik magyarázatait és a *maszoréta* megjegyzéseket is. Jacob ben Chajjim azonban viszonylag késői (Kr. u. XIII-XV. századi) kéziratokat használt fel; a XX. századi kutatások azonban feltártak régebbieket és egyúttal megbízhatóbbakat is, így az R. Kittel kiadásában megjelent *Biblia Hebraica* (Stuttgart) (*BHK*) harmadik kiadásától kezdve (1937) és aztán a K. Elliger és W. Rudolph kiadásában megjelentetett *Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS)* a *Leningrádi kódex* szövege alapján készült, a jeruzsálemi *Héber Egyetem* kiadásában megjelent *Hebrew University Bible* pedig az *Aleppói kódex* alapján készült.

Görög kéziratok

Az alábbi híres kéziratok szövegei alapján maradtak ránk a *Szentírás* szavai görög nyelven — hol csak az *Újszövetség*ből, hol az *Ószövetség*et is tartalmazva:

Codex Sinaiticus (jelölésére a héber abc első betűjét, az *'alef*et használják: א) — *Sínai kódex*: 150 évvel ezelőtt fedezte fel regénybe illő módon Konstantin von Tischendorf a Sínai hegy lábánál fekvő *Szent Katalin kolostor*ban ezt a pergament, amely azóta is a legjelentősebb bibliai kézirat. Eredetileg a tejes *Bibliát* tartalmazta, mára az *Ószövetség* (*Septuaginta*) egyes részei elvesztek, az *Újszövetség* azonban hiánytalanul megmaradt. (Jelenleg ez az egyetlen ránk maradt teljes *maiusculus* újszövetségi görög kézirat.) Emellett megtalálható még benne két kánonon kívüli irat is: *Barnabás levele* és Hermász *Pásztor*a. Az irat a IV. század végén keletkezett. Tischendorf szerint abból az 50 példányból való, amelyet Euszébiosz készített Nagy Konstantinnak.

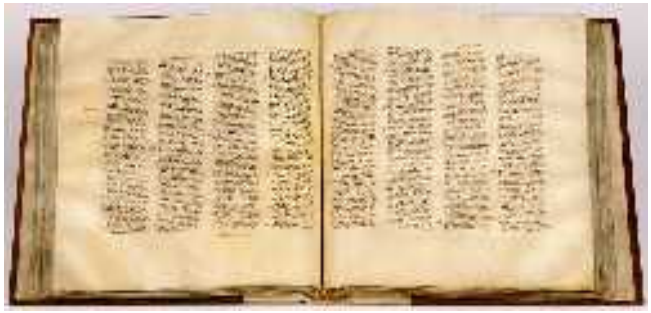
A Sínai kódex

Codex Alexandrinus (jelölése: A) — *Alexandriai kódex*: e kézirat Egyiptomban keletkezett a Kr. u. 450 körül. Elnevezése onnan származik, hogy eredetileg az alexandriai pátriárka tulajdonában volt [ma a *British Museum*é]), az *Ószövetség* része elég hiányos (*Septuaginta*), az *Újszövetség* része majdnem teljes.

Az Alexandriai kódex

Codex Vaticanus (jelölése: B) — *Vatikáni kódex*: szintén Egyiptomban keletkezett, Kr. u. 350 táján. Ez legrégibb és az egyik legértékesebb görög nyelvű bibliai kézirat. Most a Vatikánban őrzik (innen a neve: *Vatikáni Kódex*) — egy 1475-ben készült leltár már tartalmazza, tehát ennél korábban került a könyvtárba. Magába foglalja a görög *Ószövetség*et és *Újszövetség*et, de három nagyobb rész hiányzik. Mindjárt *Mózes első könyvé*nek első majdnem 46 fejezete hiányzik, valamint 30 darab zsoltár, és az *Újszövetség* vége: *Zsid 9,14*-től kezdve az *1-2Tim, Tit, Filem, Jel*. Az *apokrifek*et/*deuterokanonikusok*at is tartalmazza a *Makkabeusok könyve*i kivételével. Érdekesség, hogy néhány tudós szerint a *Sinaiticus* és a *Vaticanus* azon ötven *Biblia* közül való, amelyeket Nagy Konstantin rendelt meg Euszébiosztól. T. C. Skeat szerint a *Vaticanus* egy selejt lehet az ötven példányból. Ezt abból következteti, hogy egyrészt hiányoznak belőle az Euszébiosz-féle kánontáblák, valamint szerinte a másoló figyelmetlensége miatt maradhattak ki a *Makkabeusok könyve*i. Ha netán így is lenne, abban mindenki egyetért, hogy ez a kódex az alexandriai szövegtípus kitűnő példánya. Más kéziratokhoz hasonlóan ennek szövege is tagolt — már-már nevezhetnénk fejezetekre osztottnak is, bár konkrétan ilyen jelölések, fejezetszámozások nem találhatók benne. (Pál leveleinek fejezetei ugyan meg vannak számozva, de ezek folyamatosak, nem kezdődnek újra levelenként, ahogyan más kéziratokban megfigyelhető.) Beosztása egyúttal régebbi lehet, mint más, ebből az időből származó pergameneké.

A Vatikáni kódex

Codex Ephraemi rescriptus (jelölése: C) — *Újraírt Efrém kódex*: a Kr. u. V. században keletkezhetett. Az *Újszövetség* több, mint felét tartalmazza. A nevében szereplő *rescriptus* azt jelenti, hogy eredeti (bibliai) szövegét lekaparták (a Kr. u. XII. században), és a szír egyházi tanító, Efraem (†378) értekezéseit, igehirdetéseinek görög fordításait írták rá. Tischendorfnak kémiai eljárással sikerült a ledörzsölt szöveget ismét olvashatóvá tennie. Az *Ószövetség*ből csupán 64, de az *Újszövetség*ből is mindössze 145 lap maradt fenn — az eredeti kéziratnak kicsit több, mint fele. Majdnem minden könyvből tartalmaz részleteket (kivéve *2Thessz, 2Jn*).

Az Újraírt Efrém kódex

Kevésbé fontosak, de még megemlíthető kéziratok:

Codex Bezae Cantabrigiensis (jelölése: D) — kétnyelvű: baloldalt görög, jobboldalt latin szöveg van rajta. (Neve onnan ered, hogy Theodor Beza genfi lelkész tulajdona volt — míg oda nem ajándékozta a cambridge-i egyetemnek.) Az evangéliumok és *Csel* nagy részét tartalmazza, valamint *3Jn* kis töredékét. A szöveget igen sok változtatással olvashatjuk benne — nem tudunk több ilyen kéziratról, amely ennyire eltérne az átlag kéziratoktól. (Szabadon illesztettek be vagy hagytak ki szavakat, akár mondatokat is, netán egész történeteket. Legkirívóbban a *Csel* esetén jelentkezik az eltérés — szövege mintegy tizedével hosszabb az általánosan elfogadott szövegnél.) A Kr. u. V-VI. században készült. Érdekessége, hogy minden könyv első három sorát vörössel írták, a záró megjegyzéseket pedig vörös és fekete váltogatásával.

A Codex Bezae Cantabrigiensis

Codex Claromontanus (jelölése: D^P vagy D_2) — Párizsban őrzik, a páli leveleket és *Zsid*-t tartalmazza, szintén Kr. u. VI. századi. A *Codex Bezae*-hez hasonlóan (amelyből épp a páli levelek hiányoznak) szintén görög-latin nyelvű.

Későbbi görög kiadások

Miként az ószövetségi iratoknál is, természetesen az újszövetségieknél is készültek későbbi kiadások, amelyek igyekeztek minél pontosabban megállapítani az eredeti szöveget a különféle kéziratok apró eltéréseit értékelve. Nem terhelve az olvasót a XVI. század elején meginduló görög nyelvű bibliakiadások részleteivel, inkább csak vázolom.

Az első (többnyelvű: héber-arám-görög-latin) *Újszövetség* kiadás a spanyol bíboros, Francisco Ximenes de Cisneros (ejtsd: franciszko himenez de cisznerosz) gondozásában jelent meg 1514-ben, de a pápai jóváhagyásra várva forgalomba 1522-ig nem került.

Ezért hamarabb került nyilvánosságra a híres humanista, Rotterdami Desiderius Erasmus által sajtó alá rendezett görög *Újszövetség* 1516-ban. Mivel eredeti reményeivel ellentétben nem talált igazán megfelelő görög kéziratokat, ezért saját minősítése szerint is munkája inkább *„össze van csapva, mint szerkesztve”*. Pl. a *Jel* könyvét egyetlen kölcsönkapott kézirat alapján rendezte sajtó alá. Ám ebben hiányzott az utolsó hat vers; vélhetően a sietség miatt ahelyett, hogy beszerzett volna más kéziratokat is, e verseknél inkább a latin szöveget *‘fordította vissza’* görögre — ezt alkalmanként más esetben is megtett. Emiatt a maga által gyártott szövegben előfordulnak olyan változatok, amelyek egyetlen ismert kéziratban sem találhatók meg. Ennek ellenére a mai napig közkézen forognak a görög *Újszövetség* ún. *textus receptus*-ának (= mértékadó szöveg) kiadásaiban. (Az 1519-es második kiadás alapján készítette két évvel később Luther a német nyelvű fordítást.) Ezt követően több kiadást is készített, egyre finomítva a munkán, egyre több kéziratot tekintetbe véve. (Ő maga 5 kiadást készített, de számos *‘kalózkiadás’* is világot látott.)

Az első teljes görög nyelvű *Biblia* 1518-ban Velencében jelent meg, az *Újszövetség* Erasmus kiadását olyan szolgaian követi, hogy még a hibajegyzékben feltüntetett hibákat is megismételte.

Említsük meg még Robert Estienne (latinosan Stephanus) négy görög *Újszövetség* kiadását — három Párizsban, az utolsó már Genfben jelent meg. (Élete utolsó éveit itt töltötte.) Az övé volt az első kiadás, amely kritikai apparátust is alkalmazva a kéziratok többféle szövegváltozatát is közli. Théodore de Bèze (Béza), Kálvin barátja és genfi utódja pedig 1565-1604 közözz 9 kiadást jelentetett meg; sőt, halála után még egy tizedik is napvilágot látott.

Fordulópontot jelent BONAVENTURA és ABRAHAM ELZEVIR kiadása 1624-ben, amely főleg BÉZA 1565-ös kiadását vette alapul. Nem kevesebbet állítanak előszavukban, mint hogy *„az általánosan elfogadott szöveget tartod a kezedben”*. Ebből a népszerűsítő kijelentésből ered a *textus receptus* (általánosan elfogadott szöveg) kifejezés.

Eztán ezt kiáltották ki hiteles szövegnek, és évszázadokon keresztül ez alapján készültek a nemzeti nyelvű fordítások. Pedig itt is hasonló a helyzet, mint a héber *textus receptus* esetén: valójában elég kései (*minusculus*okon alapuló), és elég gyenge szöveget tartalmaz. (Gondoljunk az ERASMUS kiadásában levő *‘hányavetiségre’*, aminek következtében tucatnyi helyen olyan formát tartalmaz, amely egyetlen ismert görög kéziratban sem szerepel!)

A későbbi kiadások az előkerülő régebbi kéziratok szövegeit legfeljebb megjegyzésekbe száműzve vették figyelembe, és aki arra vetemedett, hogy eltért a *textus receptus*tól, azt megbélyegezték, figyelembe se vették — fittyet hányva a tudományos eredményeknek, tényeknek. Nem csodálkozhatunk, hogy ezért igen hosszú és küzdelmes út vezetett oda, hogy valóban tudományos igényű kiadások szülessenek. (A *textus receptus ‘önkényuralma’* tulajdonképpen csak TISCHENDORF munkái révén dőlt meg a XIX. században.)

Nem is kívánjuk bejárni ezt az utat, inkább csak a mai állapotot mutatjuk be. EBERHARD NESTLE készített 1898-ban ERWIN NESTLE és KURT ALAND szerkesztésében egy zsebméretű görög *Újszövetség*et, amelyben a TISCHENDORF-féle, WESTCOTT–HORT-féle és WEISS-féle kiadások összehasonlítása és elemzése alapján készült. Ezt követően az újabban előkerülő kéziratok és tudományos eredmények alapján egyre újabb és újabb kiadások láttak napvilágot, amelyben a tömör kritikai apparátussal temérdek kézirat szövegét foglalják össze (a főszöveghez képest lábjegyzetben jelezve a variánsokat). Ma már a 30. kiadást közelíti a NESTLE-ALAND, amely a mérvadó kritikai kiadás — bár több más görög nyelvű kritikai kiadás is létezik különböző bibliatársaságok gondozásában.

Segítség az olvasóknak az újszövetségi kéziratokban

Gyakran találkozhatunk az újszövetségi könyvek kéziratiban olyan különféle jelölésrendszerekkel, amelyek a *Szentírás* olvasásának, használatának elősegítése a célja. Tekintsük át ezeket is, mielőtt elhagynánk a kéziratok izgalmas világát!

Talán a legfontosabb segítség a szövegbeli kereséshez a könyvek fejezetbeosztása — ez azonban nem állt mindenkor rendelkezésre, ugyanis az *Újszövetség* papiruszra vetésekor az egész könyvet folytonos írással örökítették meg. A fejezetekre vonatkozó legrégibb beosztás a *Codex Vaticanus* lapszélein található, de nem a mai fejezetbeosztást követi. Pl. ebben *Máté evangéliuma* 170, *Márk evangéliuma* 62, *Lukács evangéliuma* 152, *János evangéliuma* 50 szakaszra oszlik. A *Codex Alexandrinus*ban ehhez ugyan hasonlóan, ámde másképp osztják fejezetekre a szöveget: *Máté evangéliuma* 68, *Márk evangéliuma* 48, *Lukács evangéliuma* 83, *János evangéliuma* 18 szakaszos.

Az efféle beosztásokban még sehol nem a könyv elején kezdődik az első fejezet — bizonyára a korabeli szokásnak megfelelően, mert a könyvek elejét rendszerint afféle bevezetésnek tekintették. Pl. *Márk evangéliumá*ban az első ilyen fejezet csak a *Mk 1,23*-mal kezdődik, az első 22 verset felvezetésnek tekintették. (Másrészt akkoriban természetesen még ismeretlenek voltak az arab számok, így nem ezekkel, hanem a görög abc betűivel jelölték a számozást.)

Az *Apostolok Cselekedetei* szintén többféle felosztással található meg, mégis a legtöbb kézirat 40 fejezetre osztja. Akadnak azonban olyan kéziratok is, amelyek e 40-ből 24 esetén alfejezeteket is használ — az ilyen alfejezetek száma 48, azaz ezen kéziratok összesen 88 egységre osztják a könyvet. Azonban a fő és alfejezetek keveredése szinte elkerülhetetlen volt, ezért akadnak kéziratok, amelyekben egyszerűen folyamatosan számozzák 1-től 88-ig.

A páli és a katolikus (apostoli, általános) leveleket egyaránt beosztották fejezetekre, némelyiket további alfejezetekre is. A *Jelenések könyvé*t András, kappadókiai Caesarea érseke egy kommentárjában tartalmi megfontolás helyett egyszerűen a *Jel 4,4*-ben Isten trónja körül ülő 24 vén száma alapján 24 beszédre szakaszolta, valamint a 24 vén test-lélek-szellem hármas természetére utalva minden beszédet további 3 részre bontott — így végül a könyv összesen 72 fejezetből áll nála.

A fejezetekre osztás mellett a kéziratok egyúttal címeket is adtak a részeknek, amit a lapok tetején tüntettek fel. A kor szokásának megfelelően ezen címek vagy *„…-ról”*, vagy *„… szerint”* formájúak voltak, és időnként pirossal írták. A könyvben található címeket gyakran tartalom-

jegyzék-szerűen a könyvek előtt külön is felsorolták.

Az evangéliumok igen hasonló volta miatt hamar mutatkozott igény arra, hogy olyan módon is lemásolják szövegüket, amely könnyű összehasonlítást tesz lehetővé. A leghíresebb ilyen segédeszköz Caesareai Euszébiosz *szinopszis*a volt. A szó *együtt látás*t jelent. A bennük megtalálható párhuzamok alapján mindegyik evangéliumot alkalmas szakaszokra bontotta, melyek az összehasonlításból eredő igények szerint hol hosszabbak, hol rövidebbek. A szakaszok száma a következő lett: *Mt*: 355; *Mk*: 233; *Lk*: 432; *Jn*: 232.

Eztán 10 táblát készített aszerint, hogy egy adott történet mely evangélium(ok)ban fordul elő. Pl. az első táblába azon párhuzamos szakaszok sorszámai kerültek, amelyek mind a négyben megtalálhatók, a másodikban azok, amelyek *Máté*, *Márk* és *Lukács evangéliumai*ban, a harmadikban azok, amelyek *Máté*, *Lukács* és *János* evangéliumaiban, stb., majdnem mindenféle variációban. (*Márk-Lukács-János* és *Márk-János* kombináció nincs — nyilván azért, mert nincs az evangéliumokban ezen kategóriáknak megfelelően eloszló történet.) Az utolsó tábla az evangéliumok ama szakaszainak számát tartalmazza, amelyek csak egyik evangéliumban olvashatók.

Az oszlopokba rendezett számok ilyetén tábláit rendszerint az evangéliumok nyitóoldalain tüntette fel. A kézirat lapszélein pedig a szakaszok sorszáma mellett annak a kánontáblának a számát is megadta, amelyikben az adott szakaszt meg lehet találni. Így, ha pl. *Jn 4,44*-et olvassuk, akkor mellette azt találjuk, hogy ez a 35-ös szakasz Jánosnál. Ott találjuk még az 1-es számot: tehát az 1-es táblát kell megkeresnünk (azaz mind a négy evangéliumban találni fogunk e történethez párhuzamos szakaszt), és ha ott a *János evangéliumá*ra vonatkozó oszlopban megkeressük a 35-ös számot, akkor azt fogjuk találni, hogy ez Máténál a 142-esnek, Márknál az 51-esnek, Lukácsnál a 21-esnek. E számok révén tehát már viszonylag könnyen kikereshetjük a többi evangéliumban is a megfelelő szakaszokat.

Az idők során elterjedtek a könyvek elé írt különféle bevezetők, amelyek a szerzőre, az irat tartalmára vonatkozó ismeretekkel bővítették az olvasó tudását. (Tulajdonképpen jelen kiadvány célja is ez, csak a kéziratokban a könyvek elé biggyesztett rövid bevezetésekkel szemben valamivel bővebben és külön műben.) Ezeket az evangéliumok esetén kiegészítették azok íróinak életét ismertető hosszabb szövegekkel is. Az előszók gyakran azt fejtik ki, mi is az evangélium maga, illetőleg a négy evangéliumról együttesen adnak közre általános információkat. (Pl. a 12 apostol felsorolása mellett előfordul, hogy *Lk 10,1*-nél olvashatjuk a 72 (vagy 70) tanítvány hagyomány szerinti nevét is. Az *Apostolok cselekedetei*hez temérdek bevezető készült, sőt, külön kiegészítő anyagok is, amelyekben pl. Pál apostol életrajza, írásai, életének időrendi vázlata, tudósítás vértanúságáról, a leveleiben előforduló ószövetségi idézetek gyűjteménye, leveleinek vélt keletkezési helye, stb. található.

Míg a korai kéziratokban az egyes könyvek címe igen tömör volt (pl.: *Máté szerint*, vagy *A rómaiakhoz*), addig a későbbi évszázadokban egyre összetettebb és hosszabb címet kaptak. Eredetileg szintén csak rövid záradékokat illesztettek a könyvekhez, csupán jelezve a végét, ám ezek is bővültek az idő múltával — pl. a könyv vélt keletkezési helyét, a könyv lejegyzőjét is belefoglalták.

A korábban már említettek szerint a korai kéziratokban a betűk mellett alig tüntettek fel más írásjeleket. A Kr. u. VII. századtól azonban az írnokok egyre több szabadságot ragadtak magukhoz kiegészítő jelek tekintetében, és kb. a Kr. u. IX. századtól már elterjedtnek tekinthetők. A nem görög tulajdonnevek számára gyakran használtak elválasztásul szolgáló vonalakat, nehogy valaki tévesen válassza el a görög nyelv szempontjából idegen szavakat.

Az eddigi segédletek mellett még a következőkkel találkozhatunk a kéziratokban:

Szómagyarázatok a nehezen érthető szavak és kifejezések megvilágítására. Legtöbbször a lapszélre kerültek, néha a sorok között a magyarázandó szó fölé.

Kommentárok: a szövegen végigvonuló magyarázatok. Ezek alkalmanként a lapszélen öleltek körül a szöveget, máskor a nagyobb igeszakaszok közé beékelve. (A *maisculus* kéziratokban a kommentárok rendszerint *minusculus* írással szerepeltek, bár van néhány ellenpélda is. A *minusculus*okban pedig kisebb betűméretű *maiusculus*okkal írtak megjegyzéseket.)

Onomastica: nyelvészeti segítség, amely a régebbi nevek eredetét mondta el, bár ezek általában mesterkéltek és sokszor tévesek...

A tartalmi segédletek mellett a bizánci korszakban terjedt el, hogy a díszítőmotívumokon és iniciálé-betűábrákon túl egyéb művészi ábrázolásokkal (*miniatúrák*kal) is ellátták a kéziratokat, szemléletesebbé téve tartalmukat. E képek némelyike Krisztust és az apostolokat ábrázolja, más-

kor az épp említett helyszínek egyikét, ill. az evangélistákat.

Az írás tagolása az újszövetségi korban már létezett (pl. DÉMOSZTHENÉSZ vagy CICERO beszédeiből némelyiket már tagolva írták le, hogy az olvasó megfelelően tudja hangsúlyozni és tagolni szünetekkel). Az *Ószövetség* költői könyveinek *Septuaginta*-beli görög fordításaira is érvényes ez, valamint amikor a prófétai könyvek latin fordítását készítette JEROMOS, ő is tagolt formába rendezte a szöveget azáltal, hogy egy sorba csupán egy mondat vagy tagmondat került.

A bizánci kéziratokban még *neumák* is előfordulnak, azaz zenei jelek, amelyek a szöveg felolvasásában, kántálásában segítenek a felolvasónak.

A zsinagógai szokást követve az egyház is követte azt a rendszert, hogy az egyes vasárnapokra meghatározta az istentiszteleten felolvasandó igeszakaszokat (*lectio, lekció*). Ezért az erre a célra szolgáló kéziratokban bejelölték a felolvasandó részek elejét és végét. Emellett, hogy az adott szakasz mikor olvasandó fel, leginkább vörössel a lapszélre írták. Alkalmanként a kódex végén (ritkábban elején) összefoglalva is felsorolták a felolvasandó szakaszokat. Készültek külön felolvasókönyvek is, amelyek (Húsvéttól kezdődően) az ünnepek szerinti sorrendben tartalmazták a *lekció*kat.

Korai bibliafordítások

Igen korán kezdték lefordítani a *Bibliá*t különböző nyelvekre. Némelyik régebbi, mint a ránk maradt eredeti nyelvű kéziratok. Ezért az eredeti szöveg kutatása területén is fontosak a korai fordítások, még ha a bennük rejlő szövegváltozatokat némi fenntartással is kell fogadni, hiszen egy fordítás sosem egyenértékű az eredetivel. Öt különösen jelentős régi fordítás említendő:

Septuaginta (= hetven) — az *Ószövetség* a kánonnál már említett görög fordítása, amely nagyjából kereken Kr. e. 250-ben készült. Azért viseli a hetvenes nevet, mert a legenda szerint 70 fordító készítette 70 nap alatt. A fordítást azt tette szükségessé, hogy az Egyiptomban élő zsidók többsége már nem értette a héber nyelvet.

A legenda szerint ARISZTEÁSZ, az alexandriai könyvtár elöljárója azt javasolta II. PTOLEMAIOSZ PHILADELPHOSZ királynak, hogy helyezzenek el egy példányt a könyvtárban a zsidók szent *Törvény*éből is, de előbb fordíttassa le görögre. A király elfogadva a javaslatot Jeruzsálembe küldetett ELEÁZÁR főpaphoz egy követséget, hogy tőle tudósok embereket kérjen. Végül Pharosz szigetén 72 tudós 72 nap alatt egymástól függetlenül elkészítette fordítását, és amikor összehasonlították, kiderült, hogy szóról szóra megegyeznek. (Látható, hogy a legendákban 70 és 72 váltakozik; pontosan így tér el a népek száma a héber szöveg [70] és a *Septuganta* [72] változatában *1Móz 10.* felsorolásában.) — A legendának mindenesetre annyi az alapja, hogy II. PTOLEMAIOSZ uralkodása alatt Alexandráiban egy tudós csoport lefordította a héber *Tórá*t görögre. A többi könyv fordítása később történt — a legendát tartalmazó *Ariszteász-levél* is csak a *Törvény*t említi. A legendával ellentétben nem palesztinai, hanem alexandriai zsidó írástudók végezték a munkát. A munka — legalábbis döntő részben — kb. Kr. e. 150 körül fejeződhetett be.

A *Septuaginta* a könyvek sorrendjében eltér a palesztinai kánontól, ill. több könyvet tartalmaz (ahogyan ezt már a kánonnál láthattuk).

AQUILA, THEODOTION, SZÜMMAKHOSZ fordításai: A Kr. u. II. században felmerült egy jobb görög fordítás iránti igény. A legfontosabb hármat említjük meg — sajnos csak töredékekben maradtak fenn.

AQUILA zsidó vallásra áttért pogány volt (ún. *prozelita*), a hagyomány szerint a híres rabbi AKIBA tanítványa. Fordítását Kr. u. 130 körül készítette. A héber szöveget igen pontosan, mondhatni szolgaian fordította görögre — akár az érthetőség vagy a nyelvi szabályok kárára is. Pontossága miatt viszont nagy tekintélyre tett szert a zsidóság körében. Részletei a kairói genizából (irattemető) és ÓRIGENÉSZ hatnyelvű *Bibliá*jából, a *Hexapla*ból maradt ránk.

THEODOTION szintén prozelita volt, művét a Kr. u. II. század közepén készítette — ez nem új fordítás, hanem a *Septuaginta* hibáit igyekszik kijavítani a héber szöveg alapján. Munkája a keresztyénekre is hatással volt: pl. Dániel könyvének THEODOTION-fordítása ki is szorította az egyházi használatból a *Septuaginta* szövegét.

SZÜMMAKHOSZ 170 körül fordította le az *Ószövetség*et — szabadabban végezte munkáját, annak érdekében, hogy a mondanivalót tartalmában úgy adja vissza, hogy az igazodjon a görög nyelv sajátságaihoz. Munkája csak a *Hexapla*-töredékekben maradt fenn.

Hexapla (= hat oszlop) — az egyház is szükségét érezte a *Septuaginta* javításának, mert a másolások során a szöveg egyre romlott. Az ókeresztyén egyházban a legjelentősebb munka

Órigenészé volt, aki Kr. u. 230-240 között a teljes *Bibliá*ról hat oszlopban hat szövegváltozatot készített a következők alapján:

1.: A héber mássalhangzós szöveg.
2.: A héber szöveg görög-betűs átirata.
3.: Aquila fordítása.
4.: Szümmakhosz fordítása.
5.: *Septuaginta*.
6.: Theodotion fordítása.

”rigenész Hexaplájának egy lapja

Bizonyos ószövetségi könyvekhez a 7-9. oszlopban további zsidó eredetű görög fordításokat is csatolt. (Készített egy *Tetraplá*t [= négy oszlop] is, amelyből a héber szöveg hiányzott. Az arab hódítás során a VI. században mindkettő elveszett.)

Targum (= fordítás) — a babiloni fogságot követően a zsidóság anyanyelve héberről a rokon arámra váltott. A nép egyre kevésbé értette a hébert, ezért szükségessé vált a zsinagógai istentiszteleten, hogy a héberül felolvasott szöveget arámra fordítva is elmondják. Eleinte ez szóban történt, majd írásban is elterjedtek. (Természetesen a különböző helyeken készült változatok némileg eltérnek egymástól, így *targum* alatt nem egy konkrét szöveget kell érteni.) Ezek nemcsak egyszerűen fordítások, hanem belefűztek értelmezést, magyarázatot, alkalmazást is. Némelyik az első századra nyúlik vissza, ezért adalékot szolgáltatnak a Jézus korabeli írásértelmezéshez is.

Pesitta (= egyszerű) — az *Ószövetség* és *Újszövetség* szír fordítása, amely a különböző ószír változatokból kristályosodott ki a Kr. u. V. században — de gyökere a II. század elejéig nyúlik vissza.

Ötféle szír változatot különböztet meg a tudomány. A legrégibb ismert változat a *Vetus syra* (régi szír fordítás), amelynek mindössze két ránk maradt kézirata ugyan a Kr. u. V. ill. IV. századból való, ám az eredeti szöveg a II. század végéről, III. század elejéről származik. A *Pesitta* ismert kéziratainak száma ellenben 350, és a Kr. u. V-VI. századból valók. A *Pesitta* csupán 22 könyvet tartalmaz, nem található meg benne *2Pt, 2-3Jn, Júd, Jel*. Ezek szír fordítása csak később, a Kr. u. VI. század elején készült el, és az ún. *Philoxeniana* ill. *Charklensis* fordításokban olvashatók szír nyelven. A sorban utolsó a palesztinai szír (azaz arámi) fordítás. Ezt főként három, XI-XII. századi felolvasókönyvből ismerjük, a tudósok szerint az V. század körül készült el.

Látható, hogy a szír keresztyén egyház igen korán munkába állt a bibliafordítás (és más teológiai munkák) terén. A szír teológusokról Eberhard Nestle így vall: *„A korai egyház egyetlen ága sem alkotott annyit, mint a szír.”*

Vetus Latina (= régi latin, ólatin). Az evangéliumok latin fordításai a Kr. u. II. század végén keletkeztek, Karthago környékén. Alapja a *Septuaginta* szövege. Nem sokkal később Itáliában, Galliában, és más helyeken is készültek latin fordítások. Ezek általában szolgai módon adták visszza a görög szöveget, csiszolatlan formában. A számos különböző helyen készült fordítás nagyon különbözött egymástól. Nem maradt ránk a teljes ólatin fordítást tartalmazó kézirat, csupán 32 csonka kézirat és néhány töredék.

Vulgata (= általános, népies, közérthető) — a teljes *Biblia* latin fordítása. A római katolikus egyházban az eredeti szövegekkel egy sorba helyezett fordítás, máig mintegy a *Biblia* hivatalos változata. A Kr. u. IV. század vége táján egyre nyilvánvalóbbá lettek a római katolikus egyház vezetői számára az ólatin fordítás hibái, ezért Kr. u. 382-ben Damasus pápa megbízta Jeromost (Sophronius Eusebius Hieronymus, 347-420), a nagy tudású bibliatudóst, a latin biblia felülvizsgálására.

Jeromos kb. Kr. u. 382-405 között végezte munkáját Betlehembe települve, az általa fellelhető héber és görög kéziratok áttanulmányozása alapján. Már a felkérés után egy évvel felmutatta munkája első gyümölcsét, a négy evangélium javított-megújított szövegét. Módszerét is leírta: egy viszonylag jó latin fordítást vett alapul, ezt hasonlította össze a görög kéziratokkal. Csak azo-

kon a helyeken végzett változtatást a latin formán, ahol nyilvánvalóan torzult a fordítás az eredetihez képest. Nincs biztos információnk arról, milyen latin kéziratból indult ki, az feltételezhető, hogy az ólatin fordítások egyik európai változatát használta.

A *Biblia* többi könyvének átdolgozása már hosszabb ideig tartott, és felületesebben is történt. Azt is el kell ismerni, hogy a későbbi időkben a másolások során is bizonyára történtek torzulások JEROMOS szövegén is (akár figyelmetlenségből, akár szándékosan előfordult, hogy a másoló valamelyik ólatin fordítás szövegére tekintettel változtatott). Ezért a középkor során több alkalommal is átnézték-felülvizsgálták, módosították — sajnos azonban helyreállítás helyett ezek inkább tovább rontották a szöveget, többféle *Vulgata*-típus összekeverését eredményezve. (A kéziratok között több, mint 8000 *Vulgata*-változat létezik!) A *Vulgata* amúgy csak fokozatosan szorította ki a *Vetus Latina*t, és csak a VIII-IX. századra vált általánosan ismertté.

1546-ban a *Tridenti Zsinat* elrendelte a hiteles latin *Szentírás* elkészítését és kiadását — amely aztán 1590-ben jelent meg V. SIXTUS pápa által jóváhagyva. Halála után VIII. KELEMEN ezt visszavonta, és egy újabb hiteles változatot adott ki. Máig érvényesen ez a római katolikus egyház hivatalos latin nyelvű *Bibliá*ja.

Mivel ezen a régi fordításon alapszik, itt említendő meg, a *Neo-Vulgata* vagy *Nova Vulgata* (= új Vulgata) is: VI. PÁL pápa megbízásából megindult egy munka, amely a biblikus tudományok újabb eredményeinek alapján a héber, görög, arám szövegek tekintetbevételével javította a szöveget. Ez 1979-ben készült el, ezt használja a római katolikus egyház hivatalos szövegként.

Wulfila Gót fordítása — a görög szöveg alapján készült. WULFILA (310-?383) egy szerzetes volt azok közül, akik kolostorokban vállalkoztak a kéziratok másolására, a vandálok gyakori betörései közben is. A vandál támadások miatt sok kézirat megsérült vagy megsemmisült. Igyekezek hát ennek ellensúlyozására minél több másolatot készíteni.

Néhány bátor keresztyén rájött, hogy létezik egy másik védekezési mód is a pogány népek támadásai elleni: az evangélium hirdetése e népek között! WULFILA, a *'gótok apostola'* megértette, hogy a barbár csapatokat akkor lehet megtéríteni az evangéliummal, ha a *Bibliá*t a saját nyelvükre fordítja — ehhez ő maga alkotta meg a gót abc-t, és készített egy fordítást az egyik germán nyelvre... (Ez a legrégibb ismert germán nyelvű irodalmi mű.) Fordítása pontosan követi az eredetit, majdnem szó szerint.

Így a germánok nem elpusztították a keresztyénséget, hanem maguk is megkeresztelkedtek.

Wulfila gót fordítása

A régi fordításoktól búcsúzva csak fussuk át még, milyen nyelveken készültek a keresztyénség korai századában fordítások!

A kopt az ókori egyiptomi nyelv legvégső állomása, amelyet a Kr. u. első századokban beszél-

Kopt (szahidi) fordítás

tek. (Ezt követően a nyelv kihalt.) A keresztyénség első századaiban a kopt írás áttért a hieroglif írásról a görög írásjelek használatára. Már a Kr. u. III. század elején lefordították az *Újszövetség* némely könyvét szahidire (ez a kopt egyik nyelvjárása), a későbbiek során pedig az *Újszövetség* nagy része megjelent szahidiül (sokféle fordítási változatban). Úgy tűnik, a kopt másik nyelvjárására, bohairire valamivel később készült fordítás, és bár számos kézirat maradt ránk, ezek majdnem mind igen későiek. Természetesen a többi kopt nyelvjárásra is készültek fordítások (fajjumi, alsóahmimi, oxürünkhoszi). A kopt egyház az iszlám térhódítása, különböző üldöztetések ellenére máig fennmaradt Egyiptomban.

Az örmény fordítást nevezik a fordítások királynőjének, mert ez az egyik legszebb és legpontosabb korai fordítás.

÷rmény fordítás

Az etióp fordítás igaz, hogy csak középkori másolatokban maradt ránk, érdekessége, hogy Márk evangéliumának befejezésével kapcsolatban meglepő eredményt szolgáltatott. A XX. század végéig kétséges volt az utolsó 12 vers szereplése e fordításban. Mára 65 kézirat fotómásolatainak vizsgálata alapján METZGER megállapította, hogy mindegyik kézirat tartalmazza *Mk 16,9-20*-at.

Az ószláv fordítást a gazdag tisztviselői családból származó testvérpár, CIRILL és METÓD, a szlávok apostolai készítették. WULFILA gót abc-jéhez hasonlóan ők is maguk alkották meg a fordításhoz szükséges cirill és a glagolita abc-t. A Kr. u. IX. század második felében készítették az evangéliumok óbolgár (azaz ószláv) fordítását. Elkészülte után szinte azonnal megkezdődött a szöveg átdolgozása, valamint átvétele a különféle szláv népcsoportokhoz tartozók nyelvjárásaihoz igazodva.

Emellett léteznek még pl. grúz, arab (VIII. század), ónúbiai (kb. VII. század), szogd (VII. század), angolszász fordítások is.

Újabb bibliafordítások

Néhány újabb fordítást is célszerű megemlíteni:

Angliában már a VIII. században készültek a *Biblia* egyes részeiről fordítások, de a teljes *Biblia* első angolra ültetését egy brit tudós pap, JOHN WYCLIF (ejtsd: *dzson viklif*) és társai végezték. 1388-ban készült el.

A *Biblia* nagyon sok nemzeti nyelvre történő fordítása számára szolgáltak alapul a *Vulgata* mellett más latin fordítások is — többen is latinra fordítottak anyanyelvük helyett, egyrészt mert általában a nemzeti irodalmi nyelvek épp a későbbi bibliafordítások hatására alakult csak ki, másrészt mert a latin volt a kor tudományos nyelve. Több protestáns szellemű latin fordítás is napvilágot látott, amelyek igyekeztek a *Vulgata* pontatlanságait és hibáit korrigálni. A legjelentősebb és legelső ERASMUS *Újszövetség*e volt, amelynek első kiadása 1516-ban jelent meg.

Időrendben haladva *Luther fordítása* következik, amely azonban nem deákul, a tanultak nyelvén, hanem éppen a nép nyelvén kívánta közreadni a *Szentírás*t. — A feladat azért is volt nehéz, mert akkoriban nem létezett még egységes német nyelv, a különböző nyelvjárások pedig igencsak eltérőek voltak. LUTHER fordítása egyúttal megteremtette a német irodalmi nyelvet is — és példa lett sok nemzet számára, ugyanis ehhez hasonlóan más nyelvek esetén is igen gyakran a bibliafordítás teremtette meg a nemzeti irodalmi nyelvet. LUTHER Wartburg várában kezdte a munkát, és néhány hónap alatt lefordította az *Újszövetség* könyveit, amely 1521-ben jött ki a nyomdából. Az *Ószövetség* fordítása már egy bizottság segítsége mellett és hosszabban elnyúlva zajlott, míg végül 1534-ben készült el az első, teljes német *Biblia*.

Luther wartburgi dolgozószobája, ahol az Újszövetséget fordította németre

Mindemellett később is készültek még alapos nyelvi tudással, komoly tudományos tekintélyre szert tett latin fordítások. Sanctes Pagninus dominikánus szerzetes és hebraista latin *Bibliá*ja 1528-ban Lyonban jelent meg. Sebastian Münster *Ószövetség*-fordítása 1534-1535-ben Bázelben látott napvilágot. Erasmus *Újszövetségé*t később Théodore de Bèze átdolgozta. A tudós párizsi majd genfi nyomdász, Robert Estienne (Robertus Stephanus) bibliája tartalmazta először a ma is érvényes versbeosztást (1557). Ezt később 1587-ben egy kalózkiadás Franciscus Vatablus párizsi professzornak tulajdonította.

A *Vizsolyi Biblia* (ld. a magyar bibliafordításoknál) számára is fontos alapot jelentett az az 1575 és 1579 között Frankfurtban megjelent *Biblia*, amelynek ószövetségi részét Immanuel Tremellius, az újszövetségit François du Jon (Franciscus Junius) készített.

Ma már a legkülönfélébb nyelveken olvasható a *Szentírás* vagy annak egyes részei — több, mint 2000 nyelven.

A Biblia magyarul

Számunkra természetesen külön érdekessége és jelentősége van a magyar nyelvű kiadásoknak. Így hát megérdemel egy hosszabb szakaszt, hogy legyen szó anyanyelvű fordításainkról is! A legrégibb ismert fordítások megelőzték a reformációt is: térségünkben a huszitizmusnak köszönhetően több nemzeti nyelvű fordítás indult meg. Magyarul is már a XV. század első felében keletkeztek fordítások, amelyek a *Biblia* egyes részeit tartalmazzák. Ezek még a nyomtatás előtti időből valók, így kézzel írott kódexekben maradtak ránk.

Részleges fordítások

A magyar bibliafordítás hőskorának nevezhető ez a reformációt megelőző időszak: Ujlaki Bálint és Pécsi Tamás papok, ferences szerzetesek, akik a prágai egyetemet is megjárták (és így nyilván némi huszitizmust is hoztak haza magukkal), valószínűleg a teljes *Bibliá*t lefordították 1416-1436 között, bár munkájukból csak részek maradtak ránk: az evangéliumok és az *Ószövetség* egyes részei. Művük a híres *Bécsi-kódex*ben (*Ószövetség* egyes részei) és az 1466-os *Müncheni-kódex*ben (evangéliumi részek), valamint az *Apor-* és a *Jordánszky-kódex*ben maradt fenn.

Egy pálos szerzetes — Gyöngyösi Gergely (1472–1545) — említést tesz rendtársa, Báthori László *Bibliá*járól, de ez nem maradt ránk, és nem tudjuk, hogy fordításról vagy csak másolatról van-e szó. Egy Bertalan nevű pap az 1508-as *Döbrentei-kódex*be olyan fordítást másolt, amely eltér az Ujlaki–Pécsi-fordítástól — előfordulhat, hogy ez lehet Báthori szövege. Az 1516-1519-es *Jordánszky-kódex* is tartalmaz egy névtelenül ránk maradt fordítást, amely aztán 1520-tól több kódexben is felbukkan (*Érdy-kódex*, 1526; *Érsekújvári-kódex*, 1530).

Az első magát megnevező bibliafordító az erdélyi ferences szerzetes, Nyujtódi András volt, aki *Judit könyvé*t ültette át magyarra, testvére, Nyujtódi Judit klarissza apáca számára (az 1526-os *Székelyudvarhelyi-kódex*ben olvashatjuk).

A reformáció és a humanizmus hatására különösen is sokan szentelték idejüket olyan munkának, amely Isten igéjét magyar nyelven teszi hozzáférhetővé. Az irodalomtörténészek szerint akkoriban egyenesen a nemzeti irodalmi program próbaköve volt a bibliafordítás: eszköz volt a nemzeti irodalmi nyelv megteremtésére is, és a világnak is meg akarták mutatni, hogy nyelvünk alkalmas is erre, elég fejlett és elég gazdag ehhez. Szinte azt mondhatnánk, hogy ekkoriban Magyarországon majd' minden tanultabb protestáns prédikátor kötelességének érezte a *Szentírás* magyar nyelvre fordítását. Eleinte azonban csak bizonyos részekről készülnek fordítások:

Komjáti Benedek 1533-ban Krakkóban Pál leveleit adta ki magyarul — a *Vulgata*ból, ill. Rotterdami Erasmus híres latin fordításából fordítva. A munkát Frangepán Katalin kérésére végezte el — nem pusztán fordította a szöveget, hanem értelmezve, magyarázva fordított.

Komjáti Benedek fordítása

Pesti Mizsér Gábor 1536-ban Bécsben az evangéliumok at adta ki — szintén Erasmus latin

kiadásából és a *Vulgata*ból fordítva. Alkotását értékelve leginkább tömörségét és művészi megfogalmazását emelik ki a nyelvészek, mint erényeket.

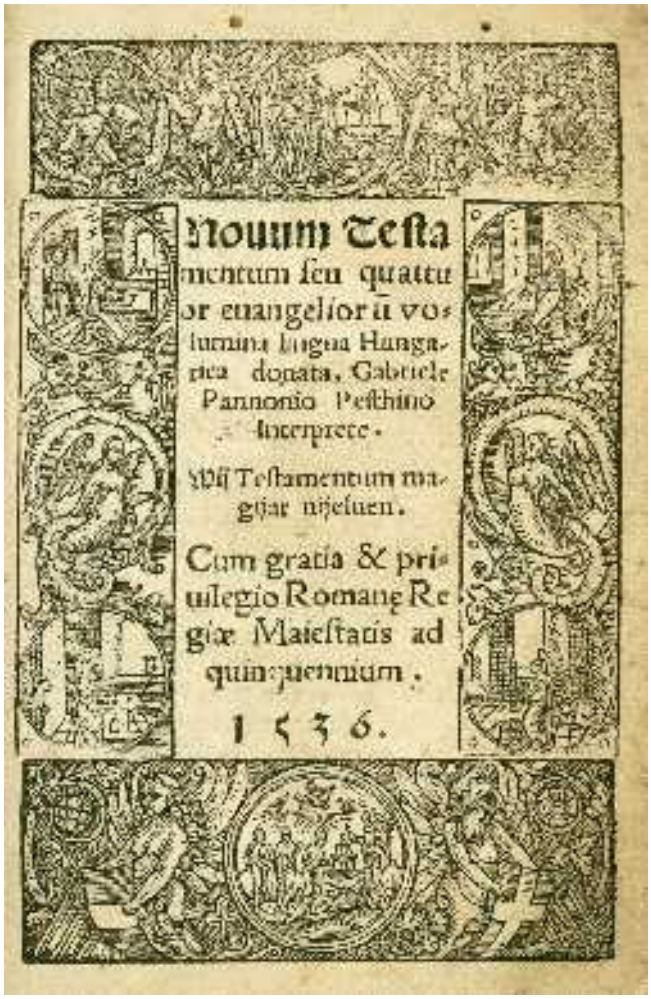
Nouum Testa
mentum seu quattu
or euangeliorū vo
lumina lingua Hungar
rica donata, Gabriele
Pannonio Pesthino
Interprete.
Nū Testamentum ma
gyar nyelwen.
Cum gratia & pri
uilegio Romanę Re
giæ Maiestatis ad
quinquennium.
1536.

Pesti Gábor fordítása

A krakkói és a wittenbergi egyetemen igen magas fokú felkészültségére szert tett Erdősi Sylvester János 1541-ben Sárvárott teljes *Újszövetség*et bocsátott közre — bár figyelembe vette a *Vulgata* és más latin fordítások megoldásait is, legnagyobb érdeme, hogy ő volt az első, aki az eredeti görögből kiindulva fordított magyarra. A latin kiadások mellett tekintettel volt a *Luther-Bibliá*ra is. (Művének hasonmás [ún. *facsimile*] kiadását 1960-ban a *Magyar Tudományos Akadémia* jelentette meg.)

Benczédi Székely István 1548-ban Krakkóban adta ki a zsoltárok prózai fordítását, amelyet a héber szöveg alapján készített. Ő maga írja: *„… kiválképpen és mindennek fölötte követtem az zsidó nyelvet, mellyen azaz zsoltár az zsidó Dávidtól megírattatott…”*. Héber nyelvismeretét a krakkói egyetemen szerezte. Felhasználta a legtekintélyesebb középkori rabbik magyarázatait is. Tudományosságra törekedett, ezért munkája nem igazán élvezhető. (A fordítási pontosság természetesen azt eredményezi, hogy elveszett az eredeti bibliai költői stílus.) Szándéka volt, hogy idővel elvégzi a teljes *Biblia* lefordítását — amikor azonban értesült Heltai terveiről, elállt tőle.

Sz Testamentū
Magyar nyelwēn mellet
az Görög es Diak nyelwből
wyonnan fordittatot az
Magyar nyrat Keresten
hāsznā wan segetsegre.

Sylvester fordítása

Kolozsvárott ugyanis egy Heltai Gáspár vezette kör kezdte meg munkáját: a magyar nyelvre fordított *Bibliá*t hat kötetben szándékozott megjelentetni. Ez csak részben sikerült: az *Ószövetség* első, második és negyedik része, valamint a harmadik részlegesen, ill. az újszövetségi rész (*Jézus Krisztusnak Újtestamentoma*, 1561-62). A kötetek 1551-52 és 1560-65 között láttak napvilágot. Luther német fordítását is figyelembe vették munkájukhoz. Az elöljáró beszédben olvashatunk a munkatársakról is: *„Níha hárman, s níha négyen is voltunk együtt e munkában: Heltai Gáspár kolozsvári fő lelkipásztor, Gyulai István magyar prédikátor, Ozorai István és Vízaknai Gergely skólamester.”* Arról is beszámolnak, miként osztották fel egymás között a munkát aszerint, ki melyik tudományterületen volt jártasabb. (Heltai a német és a latin, Gyulai a görög, Vízaknai pedig a héber szövegeket, fordításokat használta.) Miközben a zsidó *Biblia* volt számukra a minél pontosabban követendő, ugyanakkor a magyar nyelv sajátosságaihoz is igazodtak. Arra törekedtek, hogy egy adott szót mindig ugyanazzal a magyar szóval adjanak vissza.

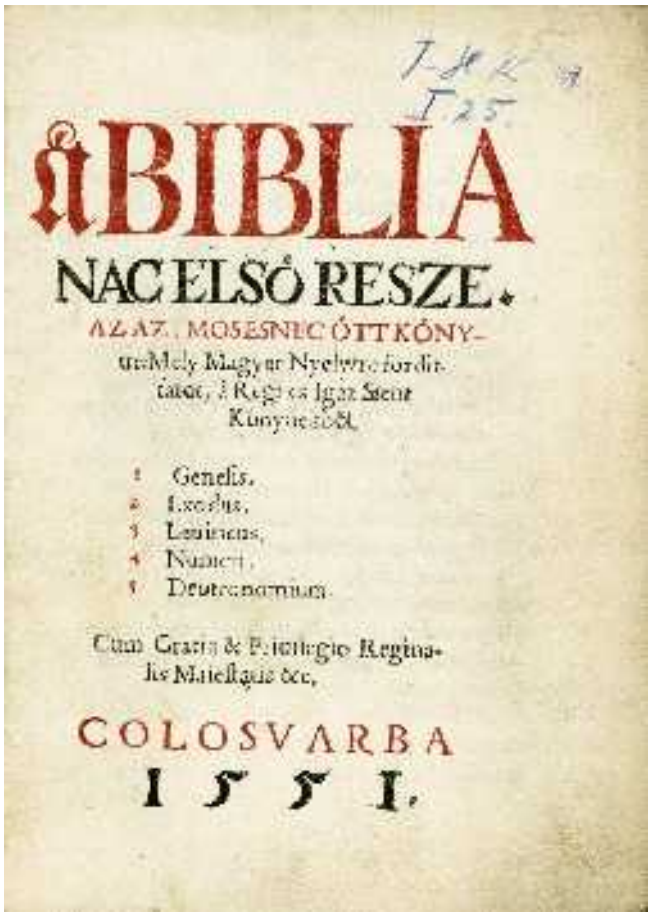

Heltaiék fordítása

Melius Péter fordítása

Melius Juhász Péter debreceni püspök minden valószínűség szerint jóval több könyvet is kiadott, de csak két olyan munkájáról tudunk, amelyből ma is van példányunk; mindkettő 1565-ben került kiadásra: *Jób* (Várad), *1-2Sám* és *1-2Kir* (Debrecen). Utóbbi előszavában arról ír, hogy a *Krónikák könyve* egy részét már lefordította, és a hátralevő könyvek fordítását is tervezi, konkrétan is megnevezve néhányat: *Józs, Bír, Eszt, Neh*. Valószínűsíthetően elkészítette *Ézs* fordítását is, mégpedig kommentárokkal. Feltehetően 1567-ben a teljes *Újszövetség*et megjelentette magyarul, de műveből egyetlen példány sem maradt fenn. Felhasználta az eredeti héber szöveget is, a latin fordításokat is — magyarázataiban azonban ezeknél többet ad, saját ismeretet is közölt bennük, nemcsak fordított.

Félegyházi Tamás debreceni református lelkész *Újtestamentum*-fordítása készítése közben elhunyt, munkáját lelkésztársa, Gönci György fejezte be (Debrecen, 1586). E kiadás érdekessége, hogy lapszéli jegyzeteket, magyarázatokat is tartalmaz.

A Vizsolyi Biblia

Mint ahogyan az közismert, **Károli Gáspár** gönci református lelkészhez kötődik az első **teljes magyar nyelvű bibliafordítás**, amely 1590 júliusában készült el és jelent meg Vizsolyban. Ő is írt néhol a lapszélre magyarázó jegyzeteket.

Héberből és görögből fordított, ám tekintettel volt a korábbi magyar fordításokra is, valamint a latin bibliakiadásokra és kommentárokra (Pagninus, Münster, Erasmus kiadásait is használta, de a legjelentősebb forrása a Tremellius-Junius-féle *Biblia* volt — ld. fentebb a *Újabb bibliafordítások* cím alatt). Természetesen Luther német *Bibliá*jára is tekintettel volt. Sámuel két könyvének szövege pedig teljes egészében Petrus Martyr Vermigli református teológus kommentárkötetén alapul. Forrásait tekintve elmondható, hogy a Károli-fordítás olyan református berkekből származó bibliakiadásokra és kommentárokra támaszkodik, amelyek az ún. *szöveghez tapadó átültetés* módszerét követték. Ez azt ered-

ményezte, hogy sokszor fordul elő, hogy egy-egy képre nem magyar megfelelőt találunk, hanem a szóképek tükörfordítását. Így a *Vizsolyi Biblia* tele van *latinizmus*okkal, *grécizmus*okkal, *hebraizmus*okkal (a latin, a görög ill. a héber nyelvből származó kifejezésekkel, szó- és nyelvtani szerkezetekkel).

TEKINTETES ES NAGY-
SAGOS WRAKNAC VITEZLŐ
NEMES NEPEKNEC, ISTENFELŐKÖS

A Vizsolyi Biblia — Az ajánlás első oldala

Munkáját KÁROLI GÁSPÁR maga nem élte sokkal túl, ugyanis 1591 nyarán megbetegedett, majd év végén elhunyt. A ma KÁROLI-fordításnak nevezett *Biblia* ennek a fordításnak 1908-ban revideált-modernített változata.

Előszavában KÁROLI elárulja: nem egymagában fordított — bár nem nevezi meg társait, és máig nem sikerült azonosítani őket, legfeljebb találgatni lehet. KÁROLI mindenesetre fel se tünteti nevét a címlapon, csupán az előszó szerzőjeként jelenik meg. KÁROLI GÁSPÁR 1530 körül született, 1556-tól valószínűleg 1561-ig a wittenbergi egyetemen tanult, hallgathatta LUTHER reformátortársának, PHILIPP MELANCHTHONnak előadásait is. Hazatérve 1563-ban Göncön lett református lelkész — innen a rá vonatkozó *gönci prédikátor* megnevezés. Nagy szerepet játszott a lutheri irányzatról akkoriban leváló református egyház szerveződésében, őt választották a terület első esperesének. Egészen halálig töltötte be e tisztséget. Jóllehet maga is oda tartozott, mégsem jellemezte az akkori humanista műveltségű körök én-központúsága — olyannyira, hogy önmagáról, saját munkájáról alig árul el valamit, akárcsak fordítótársairól és a főnemesi támogatókról.

1584 és 1587 között Tállyán volt lelkész, és ekkor kezdődhettek a fordítás és összeszerkesztés befejező munkálatai. Pártfogóinak halála után visszatért Göncre, így az 1588 őszétől indult nyomdai munkát már ismét innen irányította. Fordítótársai tekintetében csak találgatások láttak napvilágot, biztosat nem tudni. Néhány adat mégis támaszt néhány sejtést. Pl. tudjuk, hogy az 1588-ban elhunyt THÚRI MÁTYÁS (abaújszántói lelkész, szintén wittenbergi egyetem diákja volt) tárgyalt a bártfai *Gutgesell nyomdá*val *Biblia* kiadása ügyében — műveltsége is alkalmassá teszi, hogy tagja lehessen a fordítói gárdának. Az egyházmegye másik jelentős személyisége volt az 1586-ban elhunyt PAKSI CORMAEUS MIHÁLY, aki szintén nyugati egyetemeken tanult, így részese lehetett a fordításnak. A vizsolyi lelkész, a szintén Wittenberget megjárt CEGLÉDI JÁNOS is szóba jöhet.

KÁROLI csapatának munkamódszeréről sokáig szinte semmit nem tudtunk, újabban néhány információ mégis napvilágot látott. A *Biblia* részeit felosztották egymás között, és 1586 körül álltak neki az egységesítésnek, a nyomdába leadandó kézirat elkészítésének. Ennek két lapja került elő 1982-ben az *Országos Széchenyi Könyvtár* irattárából. Ez alapján látható, hogy a szépírók által készített szövegbe KÁROLI még saját kezűleg belejavított, ill. igyekezett beírni az előre üresen hagyott helyekre a fejezetek rövid összefoglalóit. (Az idő szorítása miatt a muka vége felé haladva lassanként elapadtak.) Munka közben KÁROLI természetesen sokszor tartott megbeszéléseket tanult kollégákkal, tanárokkal nyelvészeti kérdésekről.

Mivel KÁROLI már idős volt, nem tudott naponta jelen lenni a három faluval arrébb levő nyomdában. Ezért a gönci iskola diákjai vállalták a küldönc szerepet: vitték a leveleket, korrektúrákat. Az ekkor 16 éves SZENCI MOLNÁR ALBERT is szerepet vállalt ebben, és bizonyára ezért is szorgoskodott a későbbi (javított) kiadásokon.

A korabeli *Magyarország*on kevés nyomda lett volna képes egy ekkora mű kiadására. A fő pártfogó, RÁKÓCZI ZSIGMOND, ezért MANTSKOVIT BÁLINT rendelkezésére bocsátott egy házat Vizsolyban, hogy a *Nyugat-Magyarország*on működő nyomdáját odaköltöztesse, valamint a felszerelését kiegészítette, papírt is vásárolt.

A felfedezett kéziratlapok alapján arra következtetnek a szakértők, hogy MANTSKOVIT négy sajtóval dolgozott és ehhez négy szedőt alkalmazott. 1588 őszén nagyobb lapméretben kezdték el nyomtatni a *Bibliát*, de ezzel hamarosan felhagytak, és 1589 februárjában a végleges méretben folytatták az előkészületek, míg 1590 júliusában végeztek a művel. A vizsolyi nyomda még évekig működött a *Biblia* kiadása után is, sőt, valamivel azután is, hogy MANTSKOVIT BÁLINT kb. 1596-ban elhunyt. Az utolsó kiadvány 1599-ben látott napvilágot Vizsolyban, majd a felszerelés egy része Bártfán tűnt fel KLÖSZ JAKAB nyomdájában — ő bizonyára úgy jutott hozzá a betűkhöz és díszekhez, hogy maga is dolgozott Vizsolyban.

Bár KÁROLI nem nevezi néven patrónusait, tudható, hogy támogatója a fordítási munkák kezdetén MÁGOCSY GÁSPÁR református főnemes volt, akinek birtokát képezte a három mezőváros is: Vizsoly, Tállya, Abaújszántó. 1586-ban házasság révén RÁKÓCZI ZSIGMOND lett az örökös, és magára vállalta a bibliakiadás további támogatását is. Több jel utal arra, hogy a protestáns főnemes, FORGÁCH IMRE is hozzájárult támogatásával a *Vizsolyi Biblia* megjelenéséhez. Bár bizonyíték nincs rá, a hagyomány szerint ECSEDI BÁTHORY ISTVÁN országbíró is patronálta a munkát. Ugyancsak valószínű HOMONNAI DRUGETH ISTVÁN főnemes hozzájárulása is. (Ők ketten RÁKÓCZI ZSIGMONDdal együtt küzdöttek a török ellen a tizenötéves háborúban.)

Nincs biztos tudásunk arról, hány példányban is jelent meg az első kiadás — 7-800-ra szokták becsülni. A magánkézben levő példányok miatt nem lehet pontos számot mondani, de napjainkban még csaknem hatvan példánya létezhet ennek az eredeti kiadásnak. Ez a korabeli kiadványokhoz képest magas szám, amely jelzi a mű fontosságát is, ill. köszönhető a méretének is. Ugyanis ún. *folio*ként, azaz nagyalakú könyvként jelent meg, így elsősorban templomi és családi használatra alkalmas. Mivel két részből áll, legcélszerűbben két kötetben lehet forgatni — bár használható egyetlen kötetként is. Nincs nyoma annak, hogy a nyomda mellett könyvkötőműhely is működött volna, de az akkori szokás amúgy is az volt, hogy a példányokat kötetlenül árulták, és rendszerint az első tulajdonos köttette be.

Jóllehet az akkori viszonyok között a *Vizsolyi Biblia* ára igen magas lehetett, néhány év leforgása alatt bizonyára mégis elfogyott. Nem csoda hát, hogy hamarosan újabb kiadás látott napvilágot — SZENCI MOLNÁR ALBERT adta ki a javított második kiadást Hanauban 1500 példányban, majd 1612-ben a a harmadikat Oppenheimban kb. 2000 példányban (ez kisebb alakban készült a könnyebb használhatóság, kézbevehetőség érdekében). Ezzel dőlt el tulajdonképpen, hogy a vizsolyi lett a magyar protestáns *Biblia*.

Ezekre a kiadásokra a helyesírási, sajtó- és nyomdahibák miatt is szükség volt. SZENCI MOLNÁR maga mondja, hogy KÁROLI fordítását *„nagy igyekezettel megtartotta, de igazgatta, néhol meg is jobbította”*. Lapszéli jegyzetek azonban az ő kiadásában már nem voltak, tartalmazták viszont a *Heidelbergi Kátét*, valamint imádságokat, szertartások formáit, zsoltárokat. Az 1608-as kiadás előszavában személyes indíttatását is felfedi, mégpedig gyermekkori élményét a *Vizsolyi Biblia* kiadásában, amikor futár volt Gönc és a nyomda között.

A későbbiekben is újra és újra jelentek meg kiadások javításokkal, átdolgozásokkal; eddig több, mint 100 kiadást ért meg.

A negyedik kiadás 1645-ben RÁKÓCZI GYÖRGY költségén történt Amszterdamban. Ebből terjedelem- és költségkímélés érdekében kihagyták KÁROLI és SZENCI MOLNÁR előszavát, valamint némelyik éneket.

Az ötödik kiadás 1660-61-ben jelent meg SZENCI KERTÉSZ ÁBRAHÁM jóvoltából Váradon (elterjedt neve ezért *Váradi Biblia* lett), amely már az apokrifeket is elhagyta. A kiadás támogatói voltak *„nagy gróf Bethlen István, Rákóczi György, Rédei Ferenc, Barcsai Ákos fejedelmek, Gyulai Ferenc váradi kapitány és némely eklézsiák”*. A fő patrónus, BETHLEN kívánságára ismét teljes (folio) méretben jelent meg, hogy az idősek is olvasni tudják.

A hatodik és hetedik kiadást 1685-ben és 1700-ban MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS adta ki — ismét Amszterdamban. A kiadás szükségességét azzal indokolta, hogy az előző kiadásba *„felette sok vétkek csúsztanak volt bé”*. A jobb áttekinthetőségre törekedve technikai jellegű változásokat is eszközöltek: az eddig latinul szereplő rövidítéseket immáron magyarul írták, valamint ismét kisebb méretben jelent meg. A legfontosabb változás mindemellett tartalmában jelentkezett: a kor helyesírási szokásaihoz igazították a szöveget. (MISZTÓTFALUSI KIS a zsoltárokat külön is kiadta.)

PETHE FERENC 1794-ben Utrechtben jelentetett meg kiadást. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY 1718-ban revideálta KÁROLI szövegét, amelyet Debrecen városa rendelt meg és Leidenben nyomtattak ki. A szállítmányt azonban a határon lefoglalták és Kassára szállították, majd az egri püspök el akarta égettetni — a *Biblia* kiadását elrendelő királyi paranccsal dacolva. Itt penészedtek 1754-ig, ami-

kor is az összes példányt elégették. A Hollandiában maradt 1116 példány aztán csak 1789-ben érkezett meg Debrecenbe.

A ma általánosan ismert revideált KÁROLI-kiadás 1908-ban látott napvilágot — bár az *Újszövetség*en még 1949-ben is végeztek egy revíziót. Nem hivatalos revideálások azonban később is készültek, napjainkban is épp zajlik egy végéhez közeledő, a revideált KÁROLI-szövegre alapuló fordítás (a *Protestáns Média Alapítvány*hoz kötődően, ld. alább).

Történetét tekintve nem csoda, hogy a *Vizsolyi Biblia* lett a legtöbbször, valamint a legnagyobb példányszámban nyomtatott magyar könyv, és épp ezért is a legnagyobb hatással volt kultúránkra, irodalmunkra, sőt nyelvünkre is. Valóságos népkönyvvé lett. Nem is csoda, mert a fordítás szöveghűsége mellett tiszta magyar nyelvezete, valamint világos, népies stílusa nemzeti kinccsé tette. Hatása alól tulajdonképpen egyetlen későbbi fordító sem tudta magát függetleníteni.

1981-ben a *Magyar Helikon Kiadó* jelentetett meg egy hasonmás kiadást, majd 1990-ben második kiadás került forgalomba; 2007-ben pedig az *Ércnél Maradandóbb* című sorozat részeként, annak DVD-lemezmellékletén a *Magtár Művészeti Alapítvány* digitálisan is megjelentette a vizsolyi példány hasonmáskiadását.

Későbbi fordítások

A *Károli-Bibliá*t általánosan használták a protestáns egyházak, mindemellett készültek pl. evangélikus fordítások is. TORKOS ANDRÁS győri lelkész bibliafordítását fia adta ki 1736-ban Wittenbergben. SZENICZEI BÁRÁNY GYÖRGY is készített egy fordítást 1754-ben, KÁMORY SÁMUEL pedig 1870-ben. MASZNYIK ENDRE evangélikus teológiai tanár pedig önálló, nem a KÁROLI-szövegre alapuló fordítást készített 1925-ben, RAFFAY SÁNDOR evangélikus püspök pedig 1929-ben.

Szintén önálló fordításokat készítettek: CZEGLÉDY SÁNDOR református lelkész 1924-ben majd 1930-ban; KECSKEMÉTHY ISTVÁN református teológiai tanár 1930-ban; BUDAY GERGELY református teológiai professzor pedig 1967-ben — utóbbi nem a szöveghűségre törekedett, hanem inkább a szöveg értelmét próbálta közelebb hozni a mai magyar olvasóhoz (a jobb megértés érdekében jó 100 oldal függeléket is csatolt munkájához).

Különleges csemege a CSIA LAJOS-féle *Újszövetség*-fordítás, amelynek fő jellegzetessége, hogy a görög szöveg szó szerinti visszaadására törekszik. Emiatt tulajdonképpen nem is tekinthető a szó hagyományos értelmében fordításnak, hanem inkább az eredeti szavak sajátságainak, jelentéseinek megőrzésére törekedő nyersfordításnak. (Épp ezért dőlt betűvel jelölte azok a szavakat és mondatokat, amelyek az eredetiben nem szerepelnek, csak a magyar nyelv teszi szükségessé használatukat.) A szerző szándéka szerint következő lépcsőfokként készült volna el e műhelymunkára támaszkodva egy kiadásra szánt fordítás — ám közben 1962-ben elhunyt. Később, 1978-ban közzétették nyersfordítását — ezt nevezik CSIA-féle fordításnak.

A XVII. században katolikus fordítások is készültek. E fordítások elkészülte volt az ellenreformáció egyik legfőbb eredménye, hiszen korábban Róma elzárkózott az anyanyelvű fordítások elől. KÁLDI GYÖRGY jezsuita szerzetes nemcsak előszót írt bibliafordításához, hanem egy egész teológiai értekezést (1626-ban jelent meg Bécsben, később többször revideálták, 1862-65-ben TÁRKÁNY BÉLA átdolgozta). KÁLDI GYÖRGY azt is megpróbálta bebizonyítani tanulmányában, hogy a katolikus egyház nem tiltotta meg a *Szentírás* nemzeti nyelvekre fordítását, csak *„nem mindig hasznos a Biblia saját nyelven való olvasása”*; hiszen — állítja — a tudatlanság, tanulatlanság tévútra vezetheti a hívőt. Elemzi a KÁROLI-fordítást, amelylyel szerinte új bibliát „koholtak”. Kiáll a *Vulgata* mellett mind tekintélyét, mind ihletettségét/sugalmazottságát tekintve. Fordítását is teljesen a *Vulgata*, mint a katolikus egyház számára egyetlen hiteles *Biblia* alapján készítette. Ebből fakadóan a nyelvezete egyenletesebb a *Vizsolyi Biblia* nyelvezeténél, ugyanakkor, bár ez a legjelentősebb katolikus fordítás, mégsem ért el akkora hatást, mint KÁROLI munkája.

Míg az természetes, hogy a magyarországi katolikus egyház nagy tanítója, PÁZMÁNY PÉTER, ott található a *Káldi-Biblia* mecénásai között, azonban a vallásszabadság híveként nem kell azon sem meglepődnünk, hogy BETHLEN GÁBOR is hozzájárult anyagi és erkölcsi támogatásával a megjelenéshez. Mindemellett a katolikus egyház csak 1754-ben engedélyezte a *Biblia* anyanyelvű kiadását. PÁZMÁNY azért állt mégis e kiadás mellé, mert akkoriban az ország lakosságának nagy többsége protestáns volt, így szinte természetes volt mindenkinek, hogy a *Biblia* nemcsak latinul, hanem magyarul is olvasható.

KÁLDI verziójával kapcsolatban felvetődik a felülvizsgálás, ill. az újrafordítás kérdése. Ugyanis az osztrák provincia vezetője (P. ARGENTI) kijelölt három magyar pátert a fordítás ellenőrzésére —

ezáltal nem lehet biztosan eldönteni, hogy ők csupán revizorok, javítást végzők voltak, vagy netán társfordítók. A valószínű az lehet, hogy KÁLDI GYÖRGY a *Vulgata*t fordította le, az ellenőrök feladata pedig az lehetett, hogy ne csak a latin, hanem a héber és görög eredetikkel is összevessék. Ez esetben KÁLDI a maga magyar nyelvi tehetségét adta, a revizorok pedig a mű tudományos értékét növelték.

1607-ben KÁLDI egy rendtársa, SZÁNTÓ ARATOR ISTVÁN is nekikezdett egy bibliafordításnak, de az ő műve elveszett. Bár KÁLDI ekkor már kész volt a saját munkájával — ám a kiadás még váratott magára az alapos revízió miatt —, mégis, az évekig tartó ellenőrzés során felhasználták SZÁNTÓ ARATOR kéziratát is.

A *Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat* a KÁLDI-féle fordítást nyelvében megújítva, a *Neovulgáta* alapján javítva adta ki. (Más néven ez a KÁLDI-féle *Neovulgata*.)

A következő számottevő katolikus fordítások már a modern időkbe vezetnek: Rómában 1951/55-ben jelent meg BÉKÉS GELLÉRT—DALLOS PATRIK görög eredetiből készített *Újszövetség* fordítása. A *Szent István Társulati Biblia* pedig 1973-ban látott napvilágot, héber és görög eredetit is felhasználva készült, szövegében is, és még inkább megjegyzéseiben a francia nyelvű ún. *Jeruzsálemi Biblia* útmutatásai alapján.

Protestáns részről a *Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa* kinevezett egy *Bibliafordító Bizottság*ot, amely elkészítette, majd a *Magyar Bibliatanács* 1975-ben kiadta új fordítású *Bibliáj*át (röviden: *Újfordítás*). Ennek hibáit igyekezett korrigálni javított szöveggel 1990-ben a *Revideált Újfordítás*.

Mind a *Szent István Társulati Biblia*, mind a *Jeromos Társulati Biblia* *'új köntöst'* kapott 2006-ban.

A *Protestáns Média Alapítvány* pedig a KÁROLI-fordítás újonnan revideált változatának elkészítését tűzte ki célul, az eredeti héber és görög nyelvű szöveggel egybevetve és átdolgozva. 2007-ben jelent meg az *Újszövetség*, várhatóan 2008-ban, vagy ha nem sikerül a *Biblia évé*ben, akkor 2009-re csúszva jelenik meg a teljes *Biblia*.

Bár még évtizedek munkája szükséges a végeredmény megszületéséhez, elkezdődött a *Magyar Bibliatanács* legújabb fordításának munkája is.

Biblia és tudomány

A felvilágosodás után sok támadás érte a keresztyénséget, és természetesen szent iratát is. A racionalizmus jegyében — miszerint csak az állhat meg a valóság talaján, ami az értelem számára elfogadható — sokan támadták és támadják mai napig a *Bibliá*t egészében vagy részeiben, mondván pl. hogy a csodák nem lehetségesek. El akarják hitetni, hogy a csodák, és általában a természetfölötti jelenségek tudománytalanok.

Bár jelen kiadványunknak nem célja, hogy e kérdést részletesen tárgyalja, röviden mindenképp szükséges foglalkoznunk a problémával, hiszen a *Szentírás* hitelességét érintik a támadások, amelyek által a keresztyénség valóságát, igaz voltát próbálják tagadni. Az egyes könyvekkel kapcsolatban időnként lesz szó arról, miként is áll a helyzet a *Biblia* és a tudomány kapcsolatával, hiszen a konkrét könyvek keletkezése vagy tartalma is felvet kérdéseket. Most egy általánosabb rövid hitvédelemként álljon itt pár gondolat.

Legelőször is azt kell leszögezni, hogy a csodák lehetséges vagy lehetetlen volta nem tudományos kérdés, hanem filozófiai előfeltevés dolga. A természettudomány a maga választotta módszertani eljárások keretén belül nem is lehet hivatott a csodákról nyilatkozni. Hogyan is lehetne döntőbíró a tudomány olyan esetekben, amikor egy jelenség a tudomány keretein kívül áll? Hiszen a csodában többek között épp az a csoda, hogy ilyenkor a megszokott törvényszerűségek érvényüket veszthetik.

Kutató fizikus végzettségemmel együtt kell azt mondanom, hogy míg természetesen a fizika tudománya eldöntheti, milyen törvényszerűségeket tart lehetségesnek a fizika tudományán belül, addig azt már nem áll hatalmában megkövetelni, hogy a valóság, a világ is minden tekintetben alávesse magát ezeknek a követelményeknek. A természettudomány alapja — és módszertani követelménye — az, hogy sokszor megismételhesse kísérleteit, és azok alapján alkosson (fizikai) törvényeket. Egyedi esetekkel azonban nem tud mit kezdeni, hiszen az egyszer megtörtént események épp megismételhetetlenségük miatt nem ellenőrizhetők *'újrajátszással'*.

Ezért a természettudomány valójában semmit nem állíthat a csodákról: se nem cáfolhatja azok megtörténtét, se nem állíthatja, nem is igazolhatja azokat. Egyszerűen az ilyen egyedi esetek kívül esnek a hatáskörén.

És éppen ez a lényeg, amit észre kell vennünk: a tudomány nem állítható szembe sem a *Bibliá-*

val, sem a csodákkal. Ez még nem jelenti azt, hogy akkor a különleges jelenségek, történések, események minden esetben valóságosak, csodák — természetesen tudunk pl. sok csalásról is, amikor megtévesztettek minket; ill. tudunk tévedésekről, amikor rosszul értelmeztük a jelenségeket. Azonban az, hogy a csodák kívül esnek a tudományos módszertan hatókörén, ugyanakkor felszabadít minket arra, hogy a maga hatáskörén belül elfogadjuk a tudomány eredményeit is, a maga keretén belül elfogadjuk a *Biblia* eseményeit is — és ne kelljen megakadjon a torkunkon a *Szentírás* akkor sem, ha olyasmit olvasunk benne, ami a tudomány szerint nem létezik. (Pontosabban, ha olyasmit olvasunk benne, ami nem tartozik a tudomány asztalára...)

A *Biblia* és tudomány kapcsolatának van azonban egy olyan területe is, ahol már valóban joggal várhatjuk el, hogy a *Szentírás* leírásai megfeleljenek a tudományos követelményeknek is. Ez a terület pedig a történelem és segédtudományának, a régészetnek a világa. Azt természetesen joggal várhatja el mindenki, hogy a *Biblia* történeti eseményeket tartalmazó részei megfeleljenek a valóságnak, joggal elvárható, hogy a régészet eredményei ne cáfoljanak rá Isten igéjének kijelentéseire. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezzel a követelménnyel is óvatosan kell bánni, legalább két okból.

Egyrészt a régészet egy bonyolult tudományterület, ahol minden összefügg mindennel — ha csak egy ponton téves vagy pontatlan valamelyik ismeretünk, akkor könnyen lavinaként magával ránt mindent, amit ebből vezettünk le, következtettünk ki — és így persze a végkövetkeztetések is bizonytalanná válnak. Arról nem is beszélve, hogy még a legkiválóbb történészek és régészek is általában csak igen kevés ponton értenek egyet egymással, és heves viták zajlanak közöttük. (Pl. a régészeti folyóiratokban zajlanak olyan viták, amelyek tárgya az, hogy egy lelet lehet-e oltár, ill. hogy egyáltalán valamilyen kultikus-vallási építmény-e, vagy inkább őrtorony, olajprés, istálló, raktár...)

Emiatt valójában sokszor nem is beszélhetünk arról, hogy mit is állít a történelemtudomány vagy a régészettudomány egy-egy kérdésben, hanem csak variánsok léteznek, amelyek között nem tudunk kétségtelen bizonyossággal dönteni. Témánk tekintetében ez azt jelenti, hogy ha ma úgy tűnik is, hogy valamit a régészet, a történelemtudomány vagy a művészettörténet igaznak fogad el, nem biztos, hogy holnap is így lesz, mert bármikor előkerülhet egy új lelet, vagy épp történhet egy módszertani váltás, amely sok mindent átrajzol az ókortudomány térképén... (Pl. a Kr. e. VII. század közepénél régebbi dátumok meghatározásai jelentősen függenek attól, hogy az egyiptológusok között létező többféle *'fáraó-időzítés'* melyikét is vallja valaki. Ugyanis a fáraók uralkodásának régebben még egyértelműnek hitt azonosítási rendszerét ma már hibásnak tartják a szakemberek.)

Másrészt pedig — mintegy ennek következtében is — többször fordult már elő, hogy egy-egy új felfedezés, új ásatás egészen megváltoztatta az addigi elképzeléseket a korabeli viszonyokról, eseményekről, így megváltoztatta akár a korábban tényeknek tartott kijelentések igaz vagy hamis voltát is. Az az igazság, hogy mind a természettudományok, mind a humán tudományok terén igaz, hogy számos hajdan megdönthetetlennek hirdetett elmélet dőlt meg már, bizonyult hamisnak, tarthatatlannak. Nem kell hát féltenünk a tudománytól Isten igéjét, hanem inkább józan mértékletességgel kell tekinteni eredményeire, állításaira, fenntartva-megengedve a tévedés lehetőségét.

Egy időben pl. a történészek, régészek és művészettörténészek egyaránt hiteltelennek minősítették János apostol leírását a Betesda-tavi gyógyításról, mégpedig e mondata miatt: ***„Jeruzsálemben a Juh-kapunál van egy medence, amelyet héberül Betesdának neveznek. En-***

A Betesda fürdő Jeruzsálemben

nek öt oszlopcsarnoka van.” *(Jn 5,2.)* Azt mondták, ez lehetetlen. Egyszerűen akkoriban nem építettek olyan fürdőket, amelyeknek öt oszlopcsarnoka lett volna. Ötszög alakú fürdők akkoriban nem épültek, János tévedett — hangoztatták. … És aztán egy alkalommal a jeruzsálemi ásatások napvilágra hozták a Betesda-fürdőt, és tökéletesen beigazolódott János szava; a művészettörténészek, régészek pedig visszavonulót kellett hirdessenek — megvolt ugyanis az öt oszlopcsarnok, ha persze nem is ötszöges elrendezésben, hanem egy akkoriban szokatlan négyzetes formán belül kapott helyet!

Természetesen az *Ószövetség* tekintetében is sok kételyt támasztottak történetiségének megbízhatóságát tekintve. Mindjárt a nép néppé válásának, az egyiptomi kivonulásnak a valóságát is megkérdőjelezték, és némelyek úgy állították be, mintha meg se történt volna, hanem egyszerűen csak kisebb csoportokban szivárogtak volna be a héberek Kánaánba, mégpedig jóval később, mint a bibliai leírásból következne. Ennek ellenére megtalálták pl. MERNEPTAH fáraó győzelmi oszlopát Kr. e. 1210-ből, amely azzal dicsekszik, hogy legyőzte kánaáni ellenségeit, köztük Izráelt is. Ez pedig megerősíti a *Biblia* szerinti kivonulás Kr. e. XV. századi dátumát, mert jelzi, hogy ebben az időben (a bírák korában) Izráel már önálló államként létezett, azaz hosszabb ideje már ott tartózkodtak.

Nem fejezhetjük be a történelem és *Biblia* kapcsolatának áttekintését anélkül, hogy ne térnénk ki egy igen speciális területre, amely ugyanakkor életbevágó fontosságú a keresztyénség szempontjából. Ez az ún. *történeti Jézus-kutatás*.

Amikor János azt vallja, hogy ***„Az ige testté lett”*** *(Jn 1,14a.)*, akkor ez azt jelenti, hogy a Szentháromság második személye történeti személlyé lett. Ez felveti azt az igényt, hogy akkor emberségét tekintve ettől kezdve ugyanúgy alkalmazzuk Rá is a történelemtudomány módszerei, mint bármely más emberre.

A felvilágosodás korától egyre inkább kételkedni kezdtek a *Biblia* kritikusai az evangéliumok történeti hitelességében, így a Jézusról adott képükben is. Igyekeztek hát megírni a maguk változatában *‘Jézus igazi életrajzát’* — az *Újszövetség* helyett.

Mi lett ezen életrajzokból? A világhírű ALBERT SCHWEITZER nemcsak a *‘feketék Nagy Fehér Doktora’* volt Lambarénében (Afrika, Gabon), nem is csak világhírű orgonaművész volt, nem is csak a filozófia doktora volt, hanem egyúttal evangélikus teológus is. Disszertációt írt a történeti Jézus-kutatás témájának szentelve. Igyekezett benne összefoglalni a kutatások eredményeit, és megvonni a végső konklúziót. Így kellett megállapítsa, hogy a több, mint egy évszázadnyi idő alatt keletkezett Jézus-életrajzok bizony mind más és más Jézust mutatnak be. Egyszerűen nem lehet történelmi Jézus életrajzot írni, mert abba minden egyes szerző a saját — igencsak szubjektív! — képzeteit olvassa bele.

A történelem tudománya tehát visszakozni kényszerült. Éppen ezért mára a tudomány visszavonulót fújt és szerényebb lett. Már nem részletes életrajzot igyekeznek írni Jézusról, hanem életútját kívánják felvázolni, és ahhoz az adott kor történetének ismeretei alapján részletesebb és szemléletesebb képet nyújtani.

Az ilyen hozzáállással készült Jézus-életrajzok már nincsenek olyan ellentmondásban egymással, mint a SCHWEITZER előttiek, hanem inkább egymást kiegészítik, más más szempontból járulnak hozzá egy egy adalékkal az evangéliumok által festett Jézus-képhez, amint egyre több történeti adatot fedeznek fel.

Jézusról nem csak az evangéliumokból szerezhetünk ugyanis ismereteket, hanem az *Újszövetség*en kívül álló több történeti forrásból is — ha csupán morzsányiakat is. Tekintsünk meg néhány történeti utalást, amely Jézusra vonatkozik — és amely mellesleg bizonyítja is, hogy néhány szélsőséges vélemény ellenében igenis történeti személy volt!

TACITUS római történetíró (kb. Kr. u. 55-ben született) se a zsidókat, se a keresztyéneket nem ölelte keblére. A következőket írja: ***„Az az ember pedig, akitől ez a név ered: Krisztus, aki Tiberius uralma alatt Pontius Pilátus akaratából kivégeztetett. Miután egy pillanatra elnyomták, ez a káros babona újra kitört, nemcsak Júdeában, a szörnyűség szülőhazájában, de Rómában is.”***

Egy másik római történetíró, SUETONIUS (kb. Kr. u. 70-140) pedig a következővel indokolja CLAUDIUS császár rendeletét, amellyel a zsidókat kitiltotta Rómából: ***„egy bizonyos Chrestos által felbujtattak”*** — vagyis a keresztyénné lett zsidók a többi zsidóval vitába keveredett Jézussal kapcsolatban.

A renegáttá lett zsidó történetíró JOSEPHUS FLAVIUS két helyen tesz említést Jézusról. Igaz, hogy keresztyén másolók megjegyzést is fűztek ezekhez a részekhez, amelyben hitüket vallották meg, de ezek nélkül is figyelemreméltó utalások maradnak ezek. Az egyikben arról ír, hogy a mártír Jakab apostol ***„Jézusnak, az ún. Krisztusnak testvére volt”***.

A zsidó *Talmud* is utal régi forrásokra visszanyúlóan — és ellenséges indulatúan — Jézusra: *„varázslást űzött”*, volt *„öt tanítványa”*, a páska ünnepe előtt *„kivégezték”*.

Az újszövetségi *apokrif*ekben is előfordulnak (pl. *Tamás evangéliuma*) olyan jézusi szavak, amelyek bizonyára valóban Jézustól származnak.

Az egyes könyveknél időnként egy-egy konkrét régészeti felfedezésről még lesz szó, most összefoglalásul legyen elég itt annyit kimondani, hogy bizony a régészet leletei és a történelem dokumentumai egyáltalán nem cáfolják meg a *Biblia* történeti-földrajzi leírásait, hanem ahol rendelkezésre áll adat, ott megerősítik, és ezáltal szemléltetik számunkra a *Szentírás* történeteit.

A Biblia aktualitása

A *Bibliá*t kezünkben tartva, annak korát ismerve szinte meglepetten kiálthatunk fel: Hogyan lehetséges, hogy ezt a könyvet még mindig olvassák egyáltalán? Hány könyv van, amelyet néhány évtized alatt elfelejtenek az emberek! És hány könyv van, amely több évszázad után is széles érdeklődésre tart számot, amelyet nemcsak a történelem- vagy irodalomtudósok, netán épp kötelező olvasmányként fellapozó diákok vesznek kezükbe időnként?

A legádázabb kritikusoknak is el kell ismerniük, hogy a *Könyvek Könyve* valóban méltó erre a megnevezésre, mert a legtöbbek által olvasott könyv. Nem is csak a régi idők iránti érdeklődés miatt olvassák annyian, hanem minduntalan kiderül, mennyire időszerű napjainkban is, mennyire fontos olvasmány, táplálék nap mint nap. A *Biblia* olyan könyv, amelynek minden korban, mindenki számára van friss, aktuális mondanivalója. Nincs még egy könyv, amely ennyire egyetemes volna. Érdemes hát jól odafigyelni rá, alaposan áttanulmányozni, figyelmesen végigolvasni újra és újra! Megvallom, hogy már sokszor olvastam végig a teljes *Szentírás*t— és mégis mindig tud újat, személyesen megérintőt, frisset mondani!

A Biblia egyes könyveinek ismertetőiről

Mielőtt továbbhaladnánk az egyes bibliai könyvek ill. azok főbb egységeinek, csoportjainak ismertetésére, essen szó azokról az általános szempontokról, amelyeket az iratok bemutatásakor követni szándékozunk.

A *Biblia* egyes könyvei olyanok, mint a levelek. Az apostoli levelek esetén ez szó szerint is igaz, ugyanakkor általánosabban is szemlélhetjük úgy a *Szentírás*t, mint Isten levelét, amelyet nekünk küld. Ennek kifejezéseként igyekszünk az egyes könyvek ismertetésének egy állandó fejlécet adni, amelyben a levél főbb paramétereit foglaljuk össze.

Mint már többször leírtuk, a *Biblia* szerzője Szentlélek maga. Mindemellett a könyveket valaki postára is adta, ezt az emberi szerzőt nevezzük meg a következőkben **feladó**ként. Természetesen azon túl, hogy általában minden embert megszólít Isten igéje, az egyes könyvek esetén gyakran a közvetlen **címzett**ek is megállapíthatók. Fontos lehet a levél **kelt**ezése is — amely általánosan elterjedten a dátum mellett a levélírás helyszínét is megadja. Ennek megfelelően az egyes könyveknél feltüntetjük a levél ismert vagy feltételezett keletkezési helyét és dátumát. Ezek a *‘tényszerű adatok’*, amelyek az objektív tudományos vizsgálat eredményeiként állnak rendelkezésünkre.

Ezt kiegészítik a *‘szubjektív tulajdonságok’*, amelyek már egyfajta értelmezést is jelentenek azáltal, hogy miképp is igyekszünk összefoglalni a *‘levél’* tartalmát. Egy hivatalos levélről természetesen nem hiányozhat a tárgy megjelölése, ezért igyekszünk e rubrikában röviden összefoglalni az adott könyvben kibontott témát. Ezt egészíti ki néhány kulcsszó felsorolása is, amely szintén jellemzi a könyv legfőbb mondanivalóját. Emellett a könyvből kiválasztott kulcsvers(ek) segítségét is igénybe vesszük e jellemzéshez.

Mindezt tehát felsoroljuk mintegy fejlécet, megelőlegezetten összefoglalva mindazt, amit utána kifejtünk arról, mit tudhatunk az adott bibliai iratról. Végül pedig a könyv tartalmi összegzése zárja majd az ismertetőket.

Legyen bármilyen alapos is, egyetlen ismertetés sem helyettesítheti azonban az egyes bibliai könyvek olvasását. Ezért ezúttal is **buzdítom a Kedves Olvasót, hogy ne csupán e kiadvány bevezetéseit olvassa el, hanem magukat az egyes könyveket is a *Bibliá*ban!**

Ne feledjük, hogy a *Biblia éve 2008* jelmondata és egyben e kiadványunk címe is így szól: *„Boldog, aki olvassa”*! Természetesen nem e kiadványról, hanem Isten igéjéről — általában is, és konkrétan magáról a *Bibliá*ról is — állítja a *Jelenések könyvé*ből eredeztetett jelmondat, hogy olvasása boldoggá tesz! *„Boldog, aki felolvassa, és boldogok, akik hallgatják ezeket a prófétai igéket, és megtartják azt, ami meg van írva bennük: mert az idő közel van.” (Jel 1,3.)*

Újszövetség

A bevezetőben említettek alapján kiadványunkban előrébb vesszük a keresztyénség szempontjából fontosabb Újszövetséget — ezt az eltérést leszámítva maradunk a Biblia beosztásának sorrendjénél.

Az *Újszövetség* keletkezése jóval rövidebb időszakot ölel fel, mint amit az *Ószövetség* létrejötte, hiszen minden Jézus köré csoportosul benne — nemhogy egy évezred, de még egy évszázad sincs az időtartama.

Az *Újszövetség* keletkezésének első szakasza természetesen mindenekelőtt az volt, hogy Jézus földi élete alatt tanított. Nem voltak ugyan mai modern oktatási módszerek és eszközök, de ne képzeljük, hogy ez azt jelenten, hogy kevésbé volt jó és hatékony az akkori oktatómunka. Az ókori emberek memóriája igen sok anyagot volt képes tárolni, messze többet, mint a mai gyermekeké, fiataloké.

Talán azért is volt így, mert nem voltak olyan szétszórtak, mint a modern ember, nem éltek olyan rohanó tempóban, mint napjainkban — így volt idejük elmélyedni, memorizálni és emlékezni. Az idősebb generáció példája is mutatja a szóbeli oktatás lehetőségeit: sokan vannak, akik az elemi iskolában tanultakra még szó szerint vissza tudnak emlékezni, hosszabb verseket mai napig is el tudnak mondani; vagy éppen a konfirmációkor tanultakat tudják még most, 5-7 évtizeddel később is teljes pontossággal visszamondani.

A zsidó rabbik ismert módszere volt a tanult anyag hangos ismételtetése, míg csak a tanítványok meg nem jegyezték. Jézusról is feljegyzik az evangéliumok, hogy gyakran tanította a sokaságot — de külön a tanítványokat is. Utóbbi esetben nyilván Ő is alkalmazta kora oktatási szokásait. Pl. többféle ún. *mnemotechnikát* (a megjegyzést könnyítő módszert) alkalmaztak. Különféle szónoki eszközöket is felhasználtak annak érdekében, hogy tagolják a tanult anyagot, segítsék annak elmélyítését, megjegyzését. Ilyenek pl. a párhuzamos vagy ellentétes gondolatok egymáshoz fűzése, az ismétlés, a költői túlzás — de Jézus megragadó példázatai is könnyen megjegyezhetők, így maga a tartalom is válhat pedagógia módszer részévé. Mindemellett valószínű, hogy már Jézus életében sem csupán szóbeli ismeretátadás történt, hanem beszédeiről jegyzeteket, akár gyorsírásos feljegyzéseket készítettek némelyek, amelyeket aztán a hagyomány írásbelivé formálódása során is felhasználtak forrásként.

Kik lehettek a hagyomány szóbeli vagy épp feljegyzés általi továbbadói? Elsősorban természetesen a tanítványok, azon belül is a tizenkét apostol. Emellett azonban ott van még az a nagy sokaság, amely látta Jézus tetteit, csodáit, hallotta tanításait; különösen is szóba jönnek azok, akiket meggyógyított fizikai betegségükből, megszabadított gonosz lelkektől. A tíz leprás meggyógyításánál is láthatjuk, hogy bizonyos betegségekből való gyógyuláskor kötelezően fel kellett menni a templomba, mivel a gyógyulást a mózesi törvények szerint a pap hivatott megállapítani.

Az pedig végképp nyilvánvaló, hogy komolyabb betegségből meggyógyulva egy izraelita felment a templomba hálát adni Istennek, és elmesélni a népnek, mi történt velük. Több zsoltárnak épp ez a mondanivalója is (pl. *Zsolt 22.*). Ilyen esetek olvashatók a Jézus által meggyógyítottak esetében is, pl.: *Mk 5,14-20.; Lk 17,14*. A Jézus által meggyógyítottak a templomban ilyenkor természetesen egyúttal el is beszélték az embereknek, mit tett velük Jézus. Nemcsak azok terjesztették Jézus tanítását, adták hírül tetteit, akiket öröm töltött el felette, hanem még azok is, akik megbotránkoztak törvénymagyarázatain, akik szembeszálltak vele.

Jézus halála és feltámadása után először még szintén főként szóban hirdette az egyház Jézust, és az igehirdetésben életének eseményeit, tanításait adták tovább az apostolok, misszionáriusok, igehirdetők, tanítók. Mivel a tanítványok élő szemtanúi voltak Krisztusnak, ezért még nem érezték szükségét, hogy írásba foglalják az apostoli igehirdetést. Így nem kell meglepődnünk azon, hogy a legrégibb iratok között nem az evangéliumokat, hanem Pál apostol azon leveleit találjuk, amelyeket gyülekezetekhez címzett — legtöbbször ugyanis csak néhány napot ill. hetet töltött egy-egy városban, mialatt megalapította a gyülekezetet; ennyi idő elég volt a keresztyénség alapjainak továbbadására, de már kevés volt arra, hogy a keresztyén hitet és ismeretet elmélyítse. Többek között ezért látta szükségesnek, hogy leveleket intézzen a gyülekezetekhez; máskor az érkező hírek feletti hála vagy épp a miattuk keletkező aggodalom okán ragadott tollat. Első leveleit a Kr. u. 50-es évek első felében vetette papírra.

Később keletkeztek a személyeknek (konkrét tanítványainak) írott levelei, valamint más apostolok (Jakab, Péter, János, Júdás) levelei.

Az első nemzedék múltával lett egyre égetőbb, hogy a szemtanúk távozásával a Jézus életét őrző szóbeli hagyományt is írott formába öntsék. A Kr. u. 60-as évek keresztyénüldözéseiben a legtöbb szemtanú, köztük az apostolok, vérpadra kerültek. Különösen is fontossá vált, hogy az addig igehirdetéssel, tanítással terjedő örömhírt (görög szóval *evangélium*ot) megörökítsék a további nemzedékek számára. Szintén sürgette a leírást az eretnek nézetek terjedése is, valamint az, hogy elejét vegyék a legendaképzésnek, amely a valóságos történetek közé fantáziaterméket ültetne, így csorbítva az evangélium üzenetét, sőt, hitelét véve annak.

Megszülettek hát az apostolok által közvetlenül (Máté és János), vagy tanítványaik körében közvetített módon (Márk és Lukács) leírt evangéliumok, valamint Lukács összefoglalója az apostolok cselekedeteiről. Az apostolok életében természetesen ők maguk voltak annak őrei is, hogy a megőrzött hagyomány (akár a szóbeli része, akár a lejegyzett események, beszédek) írásos rögzítése a valósághoz hű legyen, és semmi Jézustól idegen elemet ne tartalmazzon.

A keresztyénség missziója során újra és újra el kellett mondani az örömhírt, valamint a gyülekezet tagjainak tanítása is ismétlés révén történt. (Ld. az akkori tanulási technikákról írtakat.) Ezért a szóbeli hagyományt az állandó ismétlés egyre csiszolta, kikristályosította. Így végül a hagyomány anyaga hamarosan rögzült, és változatlanná érett. Mire az evangéliumok írásba foglalása történt, temérdek Jézussal kapcsolatos történet és beszéd őrződött meg fix megfogalmazásban.

Már a Kr. u. 50-es évek elején úgy figyelmezteti Pál a korinthusiakat, hogy azt az evangéliumot (örömhír értelemben) adja tovább, amit maga is kapott: *„Mert én elsősorban azt adtam át nektek, amit én magam is kaptam hogy tudniillik Krisztus meghalt a mi bűneinkért az Írások szerint. Eltemették, és — ugyancsak az Írások szerint — feltámadt a harmadik napon” (1Kor 15,3.)*. A galatákat pedig igen élesen figyelmezteti is: *„Csodálkozom, hogy attól, aki Krisztus kegyelme által elhívott titeket, ilyen hamar más evangéliumhoz pártoltok; pedig nincsen más. De egyesek megzavartak titeket, és el akarják ferdíteni a Krisztus evangéliumát.” (Gal 1,6-7.)*

Nincs más evangélium, és ennek üzenete nem emberi gondolat, hanem Isten szava, mert kinyilatkoztatásból ered: *„Tudtotokra adom, testvéreim, hogy az evangélium, amelyet én hirdettem, nem embertől származik, mert én nem embertől vettem, nem is tanítottak rá, hanem Jézus Krisztus kinyilatkoztatásából kaptam.” (Gal 1,11-12.)* Ezek az utalások meggyőzően mutatják, hogy már akkor is volt egy Szentlélek által hitelesített hagyományanyag, amin nem változtatott az apostol.

Kevesebb mennyiségben, mint Pál, de más apostolok is hagytak ránk leveleket: Jakab, Péter, János, Júdás — és egy ismeretlen szerző a *Zsidókhoz írt level*et.

Általánosan elterjedt álláspont szerint a négy evangélista közül Márk írta le elsőnek evangéliumát, aki Péter apostol tanítványa-*'titkára'* volt. Ezzel egyúttal egy új műfaj jött létre. Természetesen az ókorban is léteztek életrajzok, de az evangéliumok nem pusztán életrajzok. Sőt, elsősorban nem életrajzok — olyannyira, hogy szoros értelemben se nem életrajzok, se nem történelmi munkák: nem tartalmaznak ahhoz elegendő adatot, hogy Jézus tetteiről és szavairól ilyenfajta beszámolót alkossanak. Ehelyett az evangéliumok — mint új irodalmi-egyházi műfaj — bizonyságtételek a Megváltóról, hiterősítő iratok. Erre nagy szüksége is volt az egyháznak, mert ahogyan Jézus megjósolta, kezdettől fogva megtapasztalták a keresztyének, hogy azoknak, akik hűségesen követik Urukat, ugyanazon üldöztetés lesz részük, mint Mesterüknek.

A 60-as években, az írott evangéliumok keletkezésének idején pedig odáig erősödött az üldöztetés, hogy az apostolok életüket vesztették. Az őrült Néró császár, miután felgyújtotta Rómát, a keresztyéneket vádolta a gaztettel, így teremtve alapot egy véres irtóhadjáratra. Ennek lett áldozta Péter és Pál is, Kr. u. 64-ben. Nem csoda hát, hogy az üldöztetés, a kereszt, amelyet Jézus ígért követőinek, *Márk evangéliumá*ban igen fontos: mindenekelőtt Jézus keresztje, de híveié is.

A kereszt ilyen súlya természetes is, hiszen az egyház legősibb hagyománya Jézusról épp a passió, Jézus szenvedéstörténete, valamint a húsvéti feltámadástörténet. Nem csoda, hiszen ez a keresztyénség szíve-közepe: a feltámadásból és az azt megelőző kereszthalálból indul ki minden, ez az a szilárd kőszikla, amelyről Jézus azt mondja a *Hegyi beszéd*ben, hogy amely ház nem erre épül, azt elsodorja az ár, amely pedig erre épül, az szilárdan megáll *(Mt 7,24-27.)*.

Márk evangéliuma — tömörségéből adódóan — felfogható úgy is, mint egy váz, amelyet Máté és Lukács is felhasználhatott alapként. Érdekes statisztika, hogy *Márk evangéliumá*nak mintegy 80%-át megismétli Máté is, Lukács pedig mint-

egy 65%-át ismétli meg — gyakran akár szó szerint is, vagy kisebb változtatásokkal. Mindez jelzi annak a szóbeli hagyománynak a hátterét, amely az első három evangélium alapjául szolgált.

Mindemellett Máté és Lukács saját forrásaikból is merítettek és kiegészítették a Márknál leírtakat — gyakran közös forrásból származó részletekkel, máskor pedig egyedi részletekkel. (Leginkább Lukács rendelkezik saját anyagokkal.) E többletek közt találjuk meg pl. Jézus születésének és gyermekkorának történeteit (Márk azonnal Jézus felnőttkorával nyitja könyvét), vagy beszédgyűjteményeket is.

Lukács több kötetet szánt arra, hogy a Jézusról szóló híradást írásba foglalja. Kettő maradt ránk, mégpedig *Lukács evangéliuma* és az *Apostolok cselekedetei*. (E kettő több, mint az *Újszövetség* negyedét alkotják.) Talán egy harmadik kötetet is tervezett, ami végül nem maradt ránk. Ez írásainak néhány utalásából sejthető, ill. abból, hogy nem követi végig Pál életét, hanem csak első római fogságáig — amelyből még kiszabadult.

János evangéliuma minden valószínűség szerint kiegészítésül keletkezett a másik háromhoz, és azok ismeretét eleve feltételezi — így az azokban foglaltakat nem részletezi: döntő többségében saját anyagokból áll. Stílusa és látásmódja is más: egyrészt sokkal költőibb, de ami a legfontosabb: teljesen átitatódik teológiai szemlélettel.

Végül pedig János is leírta látomásait és a kapott próféciákat a *Jelenések könyvé*ben, ezzel teljessé lett az *Újszövetség*. Így a *Biblia*, az *Ószövetség* és az *Újszövetség* átfogja az egész emberi történelmet a teremtéstől megváltáson és utolsó ítéleten át az újjáteremtésig.

Manapság még az a legdivatosabb nézet, hogy az evangéliumok Kr. u. 70-90 között keletkeztek. A nézet képviselői azon az álláspontonvannak, hogy az evangéliumokban megőrzött prófécia Jeruzsálem rómaiak általi lerombolásáról túlságosan megegyezik — egészen a részletekig menően is — a későbbi történelmi eseményekkel, ezért itt az evangélisták felhasználták a megformálásban a leíráskor már ténnyé vált ostromot. Tehát szerintük mindenképp Jeruzsálem 70-ben bekövetkezett bukása után keletkeztek az evangéliumok. Ez a vélemény azonban felveti többek között azt a kérdést, hogyan lehetséges akkor, hogy egyetlen egy újszövetségi irat sem hivatkozik sehol arra, hogy lám, a város és a templom pusztulásáról elhangzott jézusi szavak beteljesedtek. Hogyan lehetséges, hogy egy ilyen magas labdát nem ütöttek le egyetlen közvetlen említéssel sem?!

Ez és más régészeti leletek is inkább azzal állnak összhangban, hogy az evangéliumok, sőt, akár mindegyik újszövetségi könyv rögzítése Kr. u. 70-re már megtörtént. Így hát egyre gyakrabban találkozhatunk azzal a véleménnyel, hogy az *Újszövetség* megírása ekkorra már befejeződött. Eszerint a benne található könyvek mintegy négy évtized leforgása alatt már rendelkezésre álltak: Jézus halála és feltámadása kerekítve Kr. u. 30-ban történt, a zsidóság pusztulása pedig 70-ben.

Ehhez a kijelentéshez ugyanakkor nem árt megjegyezni, hogy némely könyv esetében előfordulhat, hogy meg kell különböztetnünk a feljegyzés idejét (és ezen belül is a végleges formába öntés, összeszerkesztés idejét) és az elterjedés, a közreadás idejét. Ugyanis vélhetően már Jézus életében történtek feljegyzések tanításáról, cselekedeteiről — amelyek később az evangéliumokba is bekerültek. E megkülönböztetéssel élve jegyezhetjük meg tehát, hogy a Kr. u. 70 előttre utaló jelek nem feltétlen a publikálásra és széles körben elterjedésre értendők, hanem inkább a véglegessé vagy majdnem véglegessé formálódásra.

A fentiekből látható, hogy az egyes könyvek keletkezési idejét nehéz pontosan meghatározni, mivel ehhez igencsak hiányosak az ismereteink. Ugyanakkor szükség van arra, hogy valami módon mégis megpróbáljuk áttekinteni azt az időrendet, amely mentén megszülettek az *Újszövetség* könyvei. Az egyes konkrét könyveknél természetesen külön foglalkozunk majd részletesebben is a keletkezési időpont kérdésével, most csak előzetesen megpróbálom felvázolni az *Újszövetség* egészére vonatkozóan. Három szakaszra bonthatjuk az újszövetségi könyvek keletkezésének korát: Jézus életére-működésére, az apostolok, mint az egyház első generációjának idejére; az apostol-utódok, a második nemzedék idejére. (Korábban már kiderült, hogy — az amúgy is fiatalabb János kivételével — az apostolok mártírhalált haltak a 60-as évek közepéig bezáróan.)

Az időpontok meghatározásában jelentkező bizonytalanságok miatt a táblázat utolsó könyveire, Jeruzsálem pusztulásának feltüntetése után két dátumot is megadok *a/b* formában: az általam valószínűbbnek tartott, mondhatni *'»erős« konzervatív'* időpontot (amely Jeruzsálem pusztulása elé helyezi a teljes *Újszövetség*et) és az általánosabban elterjedt értéket, amely a jánosi könyveket az első század utolsó két évtizedére helyezi. Az egyes könyvek keletkezési időpontjában mutatkozó kisebb-nagyobb bizonytalanságok miatt táblázatunk csak hozzávetőleges.

Néha rendelkezésre állnak információk az egyes iratok egymás közti sorrendjéről is, máskor azonban egy-

mástól függetlenül kell vizsgálni a dátumokat. Gyakran csupán időszakra tudunk következtetni, bizonyos határok közé szorítva, de ennél pontosabban meg nem határozhatóan. Ezért természetesen előfordulhat, hogy a későbbi tárgyalás során nem minden dátummeghatározás lesz összhangban e táblázattal, ahol minden könyvet fel kellett fűznünk a táblázat időfonalára. Egy összetettebb diagram bizonyára némileg teljesebb képet adhatna, de akkor is sok bizonytalanság maradna, ezért megelégszünk e sematikus vázlattal. (Az időadatokkal kapcsolatosan rendelkezésre álló információk teljes szemléltetése pedig szinte lehetetlen, csak egy nagyon bonyolult ábrával lenne lehetséges megtenni, ami végképp nem lehet célja ennek a kiadványnak; ezt a kutatókra bízzuk.)

A dátumok az első két eseménytől eltekintve természetesen Kr. u. értendőek, helytakarékosság miatt eltekintünk feltüntetésétől, csak a korábbiakat jelöljük. Magyarázatot igényelhet, miképp lehet, hogy bár jelenlegi időszámításunk alapja éppen Jézus születése, mégis Kr. e. 6-4-re tesszük. Az történt, hogy Jézus születésének hajdani meghatározása ismereteink szerint néhány év eltéréssel történt, így azt kell mondanunk, hogy Jézus bizony „Krisztus előtt néhány évvel született”!

Újszövetségi időrendi táblázat				
Szakasz	***Dátum***	***Esemény***	***Feljegyzés***	***Könyv***
Jézus	Kr. e. 6-4	Jézus születése		
	Kr. e. 4.	Heródes halála		
1-30				
	26-29	Jézus működése	Mt, Lk, Mk, Jn	
Apostolok	31-33	Pál megtérése		
	45		Csel	Jk
31-60				Gal
	49	Jeruzsálemi zsinat		
	50-55			1-2Thessz, 1-2Kor, Rm
				Mt (?)
	56	Pál első fogsága	Páli levelek	Kol, Ef
	57-60			Filem, Fil
Apostol-utódok	61-63			1Tim, Tit, 1Pt
61-90	64	Pál második fogsága		2Tim, 2Pt
	65-70			Zsid, Mk, Lk, Csel, Júd
	70	Jeruzsálem pusztulása		
	65-70/70-98			Jn, 1-2-3Jn, Jel

Az *Újszövetség* általánosabb ismertetése végén időzzünk el még az elnevezésen! Az *Újszövetség* megnevezés arra utal, hogy Jézus Krisztus révén Isten új szövetséget kötött az egész emberiséggel. Írói úgy tesznek bizonyságot Jézusról, mint akik látták isteni dicsőségét. Megtapasztalták hatalmát, mert ismerték Őt. Szentlélek (Istennek és Krisztusnak Lelke) betöltötte őket. Krisztus áll írásaik középpontjában, Akit Isten Fiának, a világ Megváltójának ismertek meg.

Az *Újszövetség* könyveit nevezhetjük a visszaemlékezés könyvének. Szerzőik visszatekintenek Isten Fiára, Jézusra, akiben felismerték Krisztust, a várva várt Szabadítót. Az *Ó-* és az *Újszövetség* szorosan összetartozik, egymás nélkül egyik sem teljes. Ugyanis az *Ószövetség* temérdek próféciát tartalmaz a később érkező Messiásra vonatkozóan, Akinek megérkezése az *Újszövetség*ben olvasható; ezért az *Újszövetség* sok helyen visszautal az *Ószövetség*re. Az *Ószövetség* olyan, mint egy épület alapja — az *Újszövetség* az épület.

AUGUSTINUS a következőképpen fejezte ezt ki:

„Az Új az Óban el van rejtve;
az Ó az Újban fel van tárva.”

A *Bibliá*ban Isten arról beszél, hogy Ő közösségben, szövetségben akar élni velünk, emberekkel.

Az első szövetséget a választott néppel, Izráellel kötötte Isten. Arra kötelezte népét, hogy bízzon Benne és engedelmeskedjen akaratának. Ezért adta számukra a törvényt is, amely az élet védelmét szolgálja. Ezért is szól így Mózes a néphez búcsúbeszédében: *„Tanúul hívom ma ellenetek az eget és a földet, hogy előtökbe adtam az életet és a halált, az áldást és az átkot. Válaszd hát az életet, hogy élhess te és utódaid is! Szeresd az Urat, a te Istenedet, hallgass szavára, és ragaszkodj hozzá, mert így élhetsz, és így lakhatsz hosszú ideig azon a földön, amelyet Istened, az Úr esküvel ígért oda atyáidnak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak.” (5Móz 30,19-20.)* Isten gondviselést és segítséget ígért Izráel népének.

A szövetség Izráel népének hűtlensége miatt azonban felbomlott. Isten tervét ez mégsem semmisítette meg. Ő továbbra is szerette az egész világot. Ezért örök rendelése és terve szerint elküldte Fiát közénk. Ebben az új szövetségben bűnbocsánatot, örökéletet kap az, aki hisz Jézus Krisztusban. Ezt az egyetlen utat jelölte ki az üdvösség számára. Nem tudományos bizonyítékokat ad Önmagáról, hanem megtestesült Igéjén — Jézuson — keresztül üzen számunkra, hogy hit által részesei lehessünk az örökéletnek. Amit Mózes mondott az élet és halál választásáról, azt János evangéliuma így fogalmazza meg: *„Aki hisz a Fiúban, annak örök élete van, aki pedig nem engedelmeskedik a Fiúnak, nem lát majd életet, hanem az Isten haragja marad rajta.” (Jn 3,36.) „Bizony, bizony, mondom néktek: aki hallja az én igémet, és hisz abban, aki elküldött engem, annak örök élete van; sőt ítéletre sem megy, hanem átment a halálból az életbe.” (Jn 5,24.)*

A szövetségkötés történetéről számol be a *Biblia*. Azért íratta meg könyvét Isten, mert velünk is közösségben akar lenni. Amikor szeretetébe fogad minket, örökélettel ajándékoz meg. Ezért nem adta fel az emberért vívott harcát, hanem mindent megtett, hogy megszabadítson Sátán hatalmából, a bűn következtében ránk váró kárhozattól.

Ezért hirdette meg már az *Ószövetség* népének is: *„Ezt mondd nekik: Életemre mondom — így szól az én Uram, az Úr —, hogy nem kívánom a bűnös ember halálát, hanem azt, hogy a bűnös megtérjen útjáról, és éljen. Térjetek meg, térjetek meg gonosz utaitokról! Miért halnátok meg, Izráel háza?” (Ez 33,11.)* Ezért is hirdette meg a próféta: *„Eljön az az idő — így szól az Úr —, amikor új szövetséget kötök Izráel és Júda házával. … ilyen lesz az a szövetség, amelyet Izráel házával fogok kötni, ha eljön az ideje — így szól az Úr —: Törvényemet a belsejükbe helyezem, szívükbe írom be. Én Istenük leszek, ők pedig népem lesznek.” (Jer 31,31.33.)*

Jézus pedig így adta át a tanítványoknak az utolsó vacsorán: *„E pohár az új szövetség az én vérem által, amely tiérettetek ontatik ki.” (Lk 22,20.)* Pál apostol — további kinyilatkoztatás révén — a Jeremiásnál olvasható prófécia gondolatait, mint Jézusban megvalósultakat, a következőképpen tárja elénk — továbbfejlesztett formában — az új szövetség méltóságát: *„Ő tett alkalmassá minket arra, hogy az új szövetség szolgái legyünk, nem betűé, hanem Léleké, mert a betű megöl, a Lélek pedig megelevenít. Ha pedig a halálnak betűkkel kőbe vésett szolgálata dicsőséges volt, úgyhogy nem tudtak Izráel fiai Mózes arcára nézni arcának múló dicsősége miatt, hogyne volna még dicsőségesebb a Lélek szolgálata?” (2Kor 3,6-18.)*

Az új szövetség, amelynek Pál és a többi apostol is szolgájává lett, természetesen nem a 27 könyvből álló *Újszövetség* — amely a levél írásakor még nem is létezhetett, hiszen a könyvek többsége később íródott —, hanem a Jézus vérében, a Golgota keresztjén Isten által kötött szövetség, amely Krisztus halálával és feltámadásával a mózesi régi, ó szövetség helyébe lépett.

A szövetséget *testamentum*nak is nevezik Ez a latin szó megmásíthatatlan végső akaratot jelent — gyakran végrendeletet. A Jézusban megjelenő új szövetség egyúttal az Ő halála küszöbén átadott végrendelete, végső akarata is. Isten akaratáról ezt olvashatjuk az apostoli bizonyságtételben: Isten *„azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság megismerésére.” (1Tim 2,4.)*

Sírkert Jeruzsálemben: Jézus sírjának — és keresztre feszítésének — egyik (protestánsok által) feltételezett helye

Evangéliumok

Mint azt általában az egyház és a *Biblia* világában járatlanok is tudhatják, az *Újszövetség* az evangéliumokkal kezdődik. Miért épp négy evangélium maradt ránk? Mi lett volna, ha többet is kanonizáltak volna, ha Isten Lelke többet is ihletett volna? Vagy épp ha kevesebb volna az evangéliumok száma? A kérdés természetesen hipotetikus, költői — mégis érdekes IRENAEUS álláspontja az evangéliumok számáról: Szerinte négy evangélium kell legyen, amint négy égtáj és négy főszél van, amint a frigyláda kerúbjainak is négy arca van.

Ezzel áll összefüggésben az is, hogy a négy evangélistát négy formában (néha úgy mondják, hogy négy angyal arcával, négy kerúb arcával) szokás ábrázolni, mégpedig a következőképpen: Máté ember-arc (más értelmezés szerint angyal-arc); Márk oroszlán-arc; Lukács bika-arc; János sas-arc. Ennek az ábrázolásnak bibliai háttere *Ez 1,10*-ben és *Jel 4,7*-ben található meg.

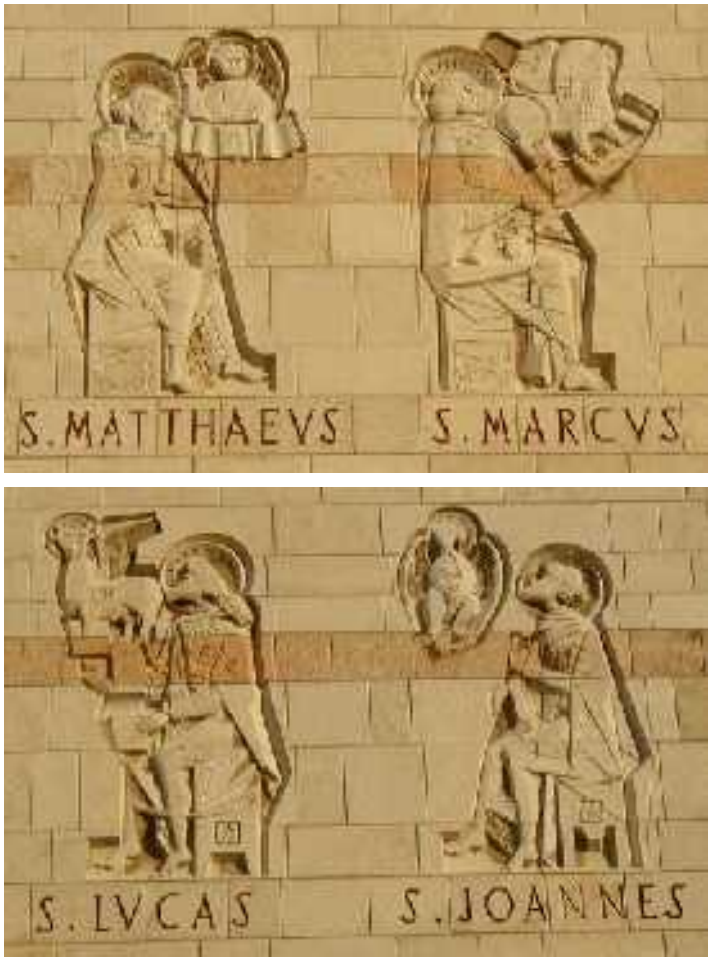

Az evangélisták szimbólumai a názáreti Annunciata (Angyali üdvözlet) templom falán

E hozzárendelést pl. JEROMOS az evangéliumok kezdetében található motívumokkal indokolja. Máté a nemzetségtáblával kezdi, azaz Jézus Krisztus emberi származását állítja elénk. Márk Keresztelő János fellépésével kezdi, mintegy prófétai oroszlánkiáltással: *„Ha oroszlán ordít, ki ne félne? Ha az én Uram, az ÚR szól, ki ne prófétálna?” (Ám 3,8.)* Lukács Zakariás papságával indít, aki épp áldozatot mutat be — ezért itt az áldozati bika kap helyet. János pedig úgy vezeti be evangéliumát, hogy Jézus Krisztus örök istenségét tárja elénk — az örök, mennyei távlat miatt az égen szálló sas lett a képe.

A négy evangélium *‘számának magyarázatára’* létezik olyan felfogás is, hogy ezáltal az emberek négy csoportját igyekszik elérni Szentlélek, mint szerző. (A hajdani négy csoportnak megtalálhatók a mai megfelelő is.) — Máté leginkább a zsidó olvasók megszólítására alkalmas: gyakoriak az ószövetségi idézetek, részletes beszédek, ügyel Jézus nemzetségtáblájára, és általában is érződik rajta a zsidó jelleg, sémita-arámi hangvétel. — Márk a római polgárokat, római műveltségűeket veszi célba: hosszabban ír a csodákról, rövidebben a példázatokról, és általában is kevés beszédet közöl. — Lukács a görög műveltségűeknek (*hellenistáknak*) szól: törekszik a szépségre, művelt stílusra, irodalmiságra. — János egyrészt mindenkinek szól, másrészt az egyházias, teológiai-filozófiai módon gondolkodókra van tekintettel: sasként magasan szárnyal, sok beszédet, közöttük igen komoly teológiai témát és vitát közöl, stílusa költői.

Sokféle négyes felosztás szerint igyekeztek már párba állítani a négy evangéliumot. Érdekesség kedvéért még egy színkombinációt mutatok be: Máté színe a bíbor, ez illik a Király evangéliumához. — Márk színe a skarlát, amelyet a bíborféreg összezúzásával nyernek: Márk ugyanis Krisztusban Isten szenvedő Szolgáját mutatja be. — Lukács színe a fehér, amely a szentek cselekedeteiről beszél, és Krisztus tökéletes voltát jelzi. — János színe a kék, amely az égboltot képviseli, hiszen a mennyei magasságból tekint le.

Másik oldalról pedig azt kell mondanunk, hogy nem négy, hanem csupán egy evangélium létezik. Ugyanis a görög evangélium szó szerint örömhírt jelent. Az egyház használatában pedig konkrétan Jézus Krisztus evangéliuma, örömhíre. Az evan-

gélium tehát Isten üdvakaratának (az emberiséget üdvösségre vezetni, örökéletre vinni akaró szándékának) megtestesülése Jézus Krisztusban, ahogyan kereszten hozott áldozati halálával és feltámadásával elkészítette a bűnbocsánat révén a feltámadást és a hívők számára az örökéletet. Az evangélium ennek végső kiteljesedése és az erről szóló igehirdetés.

Ilyen tekintetben csupán egyetlen evangélium létezhet, hiszen Isten üdvözítő akarata egységes: az üdvösségre vezető utat egyetlen lehetőségként, Krisztusban adta, Aki ezt mondta: *„Én vagyok az út, az igazság és az élet senki sem mehet az Atyához, csakis énáltalam.” (Jn 14,6.)* Hasonlóan valójában az egész *Újszövetség* is tekinthető egyetlen könyvnek, hiszen egy a hit, és egy az ígéretét adó Úr *(Ef 4,5.)*.

Ezért szerencsésebb a régebbi elnevezés, amely a *‘négy evangéliumot’* úgy nevezte, hogy a Máté szerinti, Márk szerinti, Lukács szerinti, János szerinti evangélium — kifejezve ezzel, hogy ugyanarról az evangéliumról van szó, csak épp különböző személyek által összegyűjtött hagyományok alapján megszerkesztve.

Mindemellett az elterjedt használatban evangéliumok alatt az *Újszövetség* négy könyvét értik, míg általában evangélium alatt a Jézus Krisztusról szóló örömhírt. Az evangéliumi híradást pedig azért is nevezzük *Újtestamentum*nak, mert valóban olyan, mint egy testamentum, végrendelet, amelyben a haldokló kiosztja javait. A Názáreti eszerint rendelkezett halála előtt tanítványainak, hogy hirdessék az egész világon az evangéliumot. Ez a lehetséges legnagyobb örömhír a bűnbe esett, kárhozatra méltó ember számára: Jézus Krisztus meghalt helyettünk, hogy elvegye büntetésünket, az örök halált, és feltámadásával megszerezte mindazok számára a bűnbocsánatot és örökéletet, akik hisznek Őbenne és alázattal fogadják az evangélium igéit.

Péter beszéde a pogány Kornéliusz házában tökéletes összefoglalása annak, mi is Krisztus evangéliuma, ezért talán érdemes kivételesen hosszabban is idézni a *Szentírás*t: *„34 Erre Péter megnyitotta száját, és ezt mondta: »Most kezdem igazán megérteni, hogy nem személyválogató az Isten, 35 hanem minden nép között kedves Előtte, aki féli Őt, és igazságot cselekszik. 36 Ezt az igét küldte Izráel fiainak, amikor békességet hirdetett Jézus Krisztus által. Ő a mindenség Ura! 37 Ti tudjátok, mi történt, kezdve Galileától egész Júdeában, az után a keresztség után, amelyet János hirdetett: 38 A názáreti Jézust felkente Isten Szentlélekkel és hatalommal, és Ő szertejárt, jót tett, és meggyógyított mindenkit, akik az ördög igájában vergődtek, mert Isten volt Vele. 39 Mi pedig tanúi vagyunk mindannak, amit Ő tett a zsidók tartományában és Jeruzsálemben. Őt azonban fára feszítve megölték; 40 de Isten harmadnapon feltámasztotta Őt, és megadta Neki, hogy láthatóan megjelenjék; 41 de nem az egész népnek, hanem csak azoknak a tanúknak, akiket előre kiválasztott erre Isten: minekünk, akik együtt ettünk és ittunk Vele, miután feltámadt a halálból. 42 És Ő megparancsolta nekünk, hogy hirdessük a népnek, és tegyünk bizonyságot arról, hogy Ő Istentől rendelt bírája élőknek és holtaknak. 43 Róla tesznek bizonyságot a próféták mind, hogy aki hisz Őbenne, az Ő neve által bűnbocsánatot nyer.«” (Csel 10,34-43.)*

Ez tehát az egyetlen evangélium. Lehet rövid vagy épp hosszú beszéd — a lényege, hogy Jézus Krisztusról, a halálával és feltámadásával szerzett megváltásról szóljon. A négy evangélista pl. hosszan beszéli el, részletezve Jézus földi életét. Péter vagy Pál Krisztus cselekedeteiről alig szólnak, arról viszont bővebben, hogy halálával és feltámadásával miképp törte meg a bűn és a halál uralmát, hogyan mentett ki a Benne hívőket a kárhozatból.

LUTHER nagy hangsúlyt helyezett a törvény és evangélium megkülönböztetésére, és arra, nehogy Jézusból egy második Mózest és evangéliumából egy másik törvényt gyártsunk, hanem arra az örömhírre figyeljünk, amely a kereszt által hirdeti az ingyen, kegyelemből, hit által, Krisztusban megragadható üdvösséget *(Ef 2,8-10.)*. Ezért az *Újszövetség* egyes könyvei között is fontossági rendet állíthatunk aszerint, mennyire az evangéliumot, vagy mennyire a törvényt hirdeti. Ennek megfelelően János evangéliuma a legértékesebb, mert nem Jézus tetteit, hanem sokkal inkább beszédeit, prédikációit tárja elénk. Hasonlóan a legértékesebbek Pál levelei, valamint Péter első levele. (Mindemellett természetesen az első három evangélium is nélkülözhetetlen, hiszen Jézus földi élete nélkül a Róla szóló igehirdetés sem létezhetne, így hát a tetteiről szóló beszámolókra is szükségünk van természetesen.)

Az evangéliumok keletkezési körülményeiről, feltételezhető idejéről külön-külön is lesz szó, most mégis tegyünk egy kis kitérőt! A bibliatudósok körében jelentős különbségek vannak a téren, mennyire tekintik hitelesnek és megbízhatónak az evangéliumokat (és általában az *Újszövetség*, ill.

bibliai iratok). Ennek megfelelően jelentős nézetbeli különbségek vannak az evangéliumok keletkezési idejére vonatkozóan is.

Akik úgy vélik pl., hogy Jézus jövendölése a főváros és szentélye pusztulásáról nem Jézustól magától származik, hanem csupán az evangélisták vetítették vissza a már megtörtént pusztulás tényét, azok nyilván amellett kardoskodnak, hogy az evangéliumok Kr. u. 70-t követően keletkeztek, miután a római légió elpusztította Jeruzsálemet és a templomot. Mindez azonban tudományos alappal nem rendelkező előfeltevés, előítélet. Nemcsak, hogy nincs történelmi bizonyíték mellette, de sokkal inkább ellene szólók vannak.

Kitérünk hát egy pillanatra Peter Carsten Thiede elméletére, amely meggyőző érveket sorakoztat fel amellett, hogy a római légiók pusztítása előtt kellett keletkezzenek az evangéliumok. A kumráni leletek között, mint a kéziratoknál utaltam rá, található egy aprócska papirusztöredék, amely *Márk evangéliumá*ból származhat. Thiede professzor szerint eme, a 7. barlangból származó papiruszon a Genezáret szó középső darabja olvasható rajta. (A barlang abban is különleges, hogy itt papiruszokat találtak — míg az amúgy mintegy 800 egyéb lelet pergamen volt.)

Szintén e barlangban, e töredék közelében találták annak idején azt az iratok tárolására szolgáló cserépedényt, amelyen a Róma felirat olvasható. Márk evangéliuma pedig Rómában keletkezett! Genezáret városa Márknál kizárólag 6,53-ban szerepel, Thiede szerint innen való a részlet.

Megemlítendő, hogy Máténál is, Lukácsnál is egyetlen alkalommal fordul elő a szó, egyszer Genezáret földjeként *(Mt 14,34.)*, egyszer Genezáret-tóként *Lk (5,1.)*

Thiede szerint tehát az evangélium eme töredéke valahogy Rómából eljutott Kumránba, mégpedig legkésőbb Kr. u. 68-ra! (Hiszen az esszénusok akkor kényszerültek elmenekülni.) Az ebből adódó, 68-at megelőző keletkezés, mint majd *Márk evangéliumá*nak ismertetésénél látni fogjuk, összhangban van az egyházi hagyománnyal.

Thiede további feltételezéssel is él elméletében. Az Oxfordban őrzött ún. *Jézus papirusz*ról (amely három kis darabka *Máté evangéliumá*ból) is azt állapítja meg, hogy Kr. u. 70-nél korábbi. Míg azonban a kumráni töredék tekercs formában áll előttünk, emez kódexként. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy az eredeti — amely feltételezése szerint szintén tekercs formájában készült — még korábbi kell legyen, mivel a kódex formára a későbbi másolások során térhettek át. (Ezek alapján meg van győződve arról, hogy mind a négy evangélium Jeruzsálem pusztulása előtt keletkezett.)

A szinoptikus kérdés

Aki egy kicsit is ismeri az evangéliumokat, annak rögtön feltűnik, hogy az első három *(Mt, Mk, Lk)* roppant módon hasonlít egymásra nemcsak fő vonásaiban, szerkezetében, hanem néhol szinte szó szerint is egyeznek — míg a negyedik evangélium *(Jn)* egészen eltér ezektől. A felvilágosodást megelőzően ez nem okozott különösebb problémát az egyházban, a teológusok körében — egyszerűen természetesnek vették a helyzetet, és legfeljebb különböző magyarázatok láttak napvilágot, amelyek az evangéliumok keletkezési sorrendjére vonatkoztak. Csak a XIX. századi teológiát kezdte el komolyabban foglalkoztatni a jelenség:

Miért egyezik ennyire a három evangélium, miközben a negyedik nagyon eltér tőlük? Ezt a kérdést/problémát hívják *szinoptikus kérdés*nek vagy *szinoptikus problémá*nak.

A görög *szünopszisz* szó *együtt látás*t jelent. Az első három evangéliumot azért nevezik *szinoptikus evangéliumok*nak, mert együtt, egyformán látják mindazt, amit megörökítettek Jézus földi életéről, munkálkodásáról. (Először J. J. Griesbach német bibliatudós nevezete az első három evangéliumot *szinoptikusok*nak 1774-ben.)

Az ókor ill. középkor egyházában nem vetődött fel a *szinoptikus kérdés*, egyszerűen természetesnek vették a kész helyzetet, hogy Szentlélek ihletésére/sugalmazására hárman nagyon hasonlóan írták meg az örömhírt Jézus Krisztusról, János pedig később kiegészítette azt, más szempontokkal tágította, ill. az egyes történetek helyett leginkább arra figyelt, hogy egységes teológiai keretbe illessze művét. Ezért János evangéliuma majdnem kizárólag kiegészítést vagy korrekciót tartalmaz, csak elvétve fordul elő, hogy olyan történeteket is közöljön, amelyek már megtalálhatók a másik háromban — azok ismeretét ugyanis hallgatólagosan feltételezi, és nem szándékozik ismétlésekbe bocsátkozni.

Az ókori egyház számára természetes volt, hogy csak egy evangélium létezik, még ha négy evangélista írta is le. Ennélfogva azt is természetesnek tartotta, ha ezek nagyon hasonlítanak egymásra, de természetesnek tartotta azt is, hogy akár nagyon eltérjenek (*szinoptikusok* eltérése *Jn*-tól), akár csak kisebb különbségek legyenek köztük (*szinoptikusok* körén belül). Annyira természetes volt számukra ez, hogy ún. evangéliumharmóniákat is készítettek: a négy evangéliumot igyekeztek ötvözni egyetlen műbe. Annyira természetes volt számukra ez, hogy ún. *szinopszis*okat is ké-

szítettek: a négy evangéliumot egymás melletti oszlopokba rendezték, hogy az azonos történeteket egymás mellett láthassuk. Ezek alapján lehetett összevetni, melyik történet melyik evangéliumban található meg, ill. mik a hasonlóságok és különbségek az evangélisták leírásaiban.

Ilyen egyszerűen fogták fel a kérdést, és ebből fakadóan nem rágódtak különösebben semmiféle magyarázaton. Legfeljebb arra születtek feltételezések, milyen sorrendben keletkeztek az evangéliumok. AUGUSTINUS pl. az *Újszövetség* sorrendjének megfelelő keletkezés mellett állt ki, tehát a szinoptikusok tekintetében a *Mt, Mk, Lk* sorrendet vallotta.

Ennek alapja IRENAEUS egyházatya feljegyzése (ő az apostoli tanítványok utódja, azaz a harmadik generáció tagja, aki még az evangéliumok keletkezéséhez közeli időben élt). Eszerint Máté héber nyelven (ez alatt nyilván az akkor beszélt arámot kell érteni) írta evangéliumát Péter és Pál római tartózkodása idején, majd halálukat nem sokkal követően írta le Márk — mint Péter *'titkára'* — az oszlopapostol elbeszélései alapján a maga evangéliumát, majd Lukács pedig Pál igehirdetéseire építve szerkesztette evangéliumát; végül János apostol efezusi tartózkodása alatt írta le a negyedik evangéliumot.

Később a XVIII. század végén keletkezett GRIESBACH-féle feltevés is elterjedt: *Mt, Lk, Mk*. (Ezzel amúgy összhangban áll ALEXANDRIAI KELEMEN egyházatya utalása, miszerint *„azok az evangéliumok íródtak először, amelyek a nemzetségtáblákat tartalmazzák"*. — Azaz *Mt* és *Lk*.)

Látható tehát, hogy mindenképp *Mt*-t tekintették elsőnek. Először a XVIII. században vetődött fel *Mk* elsősége, ezt követően 1830-60 között éles vita folyt, amelynek eredményeképp a többség *Mk*-ot tekinti a legelső evangéliumnak — manapság is ez az elterjedt nézet, bár lassacskán szaporodik azok száma, akik megkérdőjelezik e modern kori álláspontot. (Én magam is ezek közé tartozom.)

Az evangéliumok keletkezésén való tanakodás azért van, mert maguk az iratok nem tartalmaznak semmi konkrét információt a szerzőről sem, a keletkezés körülményeiről sem, hanem azok tartalma és az egyházi hagyomány értékelése alapján kell eligazodnunk. Így nem derül ki pusztán a könyveket olvasva, ki, mikor és hol írták azokat.

Ahogyan a *Segítség az olvasóknak az újszövetségi kéziratokban* c. ismertető részben már említettük, a jól ismert feliratok, amelyek jelzik az egyes könyvek szerzőit ill. címét, nem az egyes bibliai könyvekhez tartoznak, hanem később az egyház által készített feliratok, amelyek aztán általánosan elterjedtek a kéziratok között — a ma rendelkezésre állókban mind megtalálhatók.

Ugyanígy, a könyveken belül található címek egy-egy történet előtt szintén nem a *Biblia* szövegéhez tartoznak, hanem csupán a bibliafordítások által alkalmazott tájékoztatók — a különböző bibliafordítások különböző feliratozást is alkalmaznak — és azt a nyilvánvaló célt szolgálják, hogy könnyebb legyen egy-egy történetet vagy témát megtalálni.

A márki elsőbbséget valló XIX. századi nézet a következők miatt alakult ki: Egyrészt *Mk* a legrövidebb evangélium, másrészt *Mk* gyakorlatilag nem tartalmaz olyan történetet, amely ne szerepelne legalább egyik evangéliumban a másik három közül. (A két kivétel mindössze 2+4 versnyi: *Mk 3,20-21.* [bár ha nem is pont így, Jézus rokonainak szándéka szerepel a többi szinoptikusban is, ezért ez nem is igazi saját anyag!]; *Mk 4,26-29.*)

Ennél természetesen nagyobb a második evangélista önállósága, hiszen nem csupán a történetek előfordulását vagy hiányát, hanem azok konkrét szövegét is vizsgálni kell. Ezért többet árulhat el, ha hozzátesszük az *'igeversek statisztikáját'* is: *Márk evangéliuma* 661 verset tartalmaz, amelyek 80%-a megtalálható Máténál is, 65%-a Lukácsnál is.

A kutatók úgy gondolták, hogy ezért, mivel *Mk* mintegy a váza a másik két *szinoptikus*nak, amelyre azok egyéb anyagaikat építik, kézenfekvő azt feltételezni, hogy ez keletkezett először, majd Máté és Lukács forrásként felhasználta és kiegészítette. Meg kell azonban jegyezni, hogy bármennyire is népszerű és látványos ez az érvelés, nem több puszta feltételezésnél, tudományos bizonyítóereje nincs. Érveket természetesen felsorakoztatnak a *Mk* keletkezési idejét első helyre tevők, azonban egyrészt ezek nem perdöntőek, inkább csak jelzik a *lehetőséget*, másrészt akadnak ezt megkérdőjelező, ellentmondó érvek is, amelyek kétessé teszik e feltételezést.

Ennek *'józan paraszti ésszel'* is könnyen felállítható ellentézise lehetne pl. az, hogy éppilyen meggyőződéssel vallható az az álláspont is pl., hogy Márk a későbbi, és mivel már ismerte a másik két evangéliumot, azokat egyszerűen csak igyekezett minél tömörebben összefoglalni — ami némi átfogalmazást is jelentett. Vagy szintén gondolhatja azt is bárki (és épp annyira logikus álláspont), hogy nincs semmifajta irodalmi összefüggés az evangéliumok között, egyszerűen csak arról van szó, hogy Jézus életének ugyanazokról az eseményeikről szólnak, amelyek a leírást megelőzően akár szájhagyomány útján, akár jegyzetek formájában már széles körben ismertek voltak.

Ne higgyük, hogy ezek *'gyenge ötletek'* csupán egy tudományos tézis kapcsán! Ugyanis mindez a kutatók körében, tudományos keretek között is megfogalmazó-

dott. A részletek után is érdeklődő Olvasók számára szemléltetésül legyen példánk az, ahogyan a tudósok igyekeztek módszereket kidolgozni arra, miként lehet meghatározni két azonos történetet közlő evangéliumi elbeszélés esetén, melyik a régebbi, eredetibb. Ez a módszer figyelembe vette a hosszúságot, részletgazdagságot, a semitizmusok-arameizmusok fokát. (Utóbbinál arról van szó, hogy Jézus korában a zsidóság a sémi nyelvcsaládba tartozó arámot beszélte, tehát ez volt Jézus anyanyelve. Ezért feltételezik, hogy annál régebbi szöveggel van dolgunk, minél közelebb áll az arám nyelvhasználathoz.) SANDERS megvizsgálta ezeket a feltételeket, és arra jutott, hogy a hagyomány egymással párhuzamosan fejlődött különböző, akár egymással ellentétes irányokba is. Ezért az elterjedten használt feltételek nem alkalmasak arra, hogy sorrendiséget állapítsunk meg segítségükkel. E. P. SANDERS érvei olyan meggyőzőek, hogy a feltételrendszert javasoló W. R. FARMER vissza is vonta kritériumait. Pl. FARMER azon feltételezésére, miszerint a palesztinai vagy zsidó eredet korábbi keletkezést jelez, J. B. TYSON felhozta az újrajudaizálás jelenségét.

Ez a példa azért fontos, mert jelzi, hogy a tudományosnak tűnő kritériumrendszer is lehet valójában előítéleten alapuló, és így téves — használata pedig tévedéshez vezető. Mutatja, hogy óvatosan kell bánni minden módszertannal, mert könnyen rejthet olyan előfeltevéseket, amelyek félrevezethetnek. A objektívnek, tárgyilagosnak tűnő vizsgálatokról tehát könnyen kiderülhet, hogy nagyon is szubjektívek, viszonylagosak...

Tudományos tények, azaz olyan dokumentumok, iratok, amelyek egyik vagy másik feltevést igazolnák, nem állnak rendelkezésünkre, így csupán feltételezésekre vagyunk utalva a tekintetben, hogy az egyház ősi hagyományában megőrzött információt elfogadjuk-e hitelesnek vagy sem. De vajon egy ma élő kutató anélkül, hogy álláspontját alátámasztó dokumentumokkal rendelkezne, lehet-e okosabb, mint az egyház ősi hagyományai?!

Láthatjuk tehát, hogy elképzeléseink, feltételezéseink lehetnek az evangéliumok keletkezésének körülményeiről, így egymással való összefüggésükről is. Nem kell hát csodálkoznunk, e modern nézeteket valló tudósok nemcsak a hagyományos nézettel, de egymással is vitában állnak a részletek tekintetében, és végére érhetetlen az elméletek szerteágazó labirintusa, a variációk kavalkádja. Ezért sem kívánunk e kiadványunkban túlságosan belemélyedni ezen elképzelésekbe, hanem inkább megelégszünk majd azzal, hogy az egyes evangéliumok kapcsán az egyházi hagyományban megőrzött információkat ismertetjük. Ugyanakkor ki sem térhetünk a kérdés elől, hiszen homokba nem dughatjuk a fejünket, mintha nem lennének más vélemények. Ezért foglaljuk össze vázlatosan, milyen elképzelések is születtek a *szinoptikus kérdés* megoldására! Nem lehet minden részletre kitérni, de lássuk az elmélet alapvonásait:

A feltételezések szerint a mindhárom evangéliumban előforduló történetek annak következményei, hogy mind Máté, mind Lukács felhasználta Márk munkáját. Később ezt az elképzelést cizellálták pl. annak érdekében, hogy azt is megmagyarázzák, miért nem mindig veszik át pontosan a márki részleteket. Így kitalálták, hogy Máté és Lukács nem közvetlenül Márk evangéliumát használták fel forrásként, hanem egy ún. ős-Márkot, amely az evangélium végleges formájának elnyeréséig még kisebb változásokon esett át, ezért tapasztalható némi önállóság Márknál is. (Az ős-Márk hipotézis mellett létezik az elmélet tovább finomításai között olyan feltevés is, hogy még mielőtt a görög nyelvű Máté evangéliuma megszületett volna, létezett egy arám nyelvű ős-Máté is, amelyből később kifejlődött a görög változatú evangélium. — Ez amúgy összhangban áll IRENAEUS egyházatya korábban már ismertetett leírásával.)

Az elmélet másik feltételezése azt igyekszik megmagyarázni, miként álltak elő azok a részek, amelyek Márknál nem, de Máténál és Lukácsnál egyaránt olvashatók. Mivel az ilyen részek elsősorban Jézus beszédeiből valók, ezért azt találták ki, hogy létezhetett egy mondásgyűjtemény, amelyet mind Máté, mind Lukács felhasznált forrásként, ha különbözőképpen is. A forrás német szava, a *Quelle* alapján ezt a hipotetikus gyűjteményt *Q-forrás*nak nevezték el.

Ugyanakkor meg kell vallani, hogy ezen gyűjtemény létének semmiféle tudományos bizonyítéka nincs, mivel sem efféle iratot nem ismerünk egyet sem, sem olyan korabeli utalást nem találni, amely ilyen gyűjtemény létére és felhasználására utalna. Ugyanez a helyzet az ős-Márk, és az arám ős-Máté létezésével. Pedig ha bármelyik írásos forrás olyan nagybecsű volt, hogy az evangélisták felhasználták, akkor miképp lehetséges, hogy az egyház *'semmibe vette'*, azaz nem őrizte meg féltett kincsként, és nemhogy sok, de még csak egyetlen egy példány sem maradt fenn? (Mint ahogy például a *lekcionárium*okból jó néhány kézirat áll rendelkezésre — ezek olyan szemelvények az *Újszövetség*ből, amelyeket istentiszteleti felolvasásra használtak.)

Mivel mind Máté, mind Lukács leír olyan részeket is, amelyek teljesen saját anyagot alkotnak és nincs párhuzamos megfelelőek semelyik másik evangéliumban, ezért természetesen feltételezni kell továbbá, hogy egyéni forrásaik is voltak evangéliumuk megszerkesztésekor. (Ez amúgy nyilván nem meglepő, Lukács kifejezetten leírja evangéliuma előszavában, hogy igyekezett mindennek alaposan utánajárni.)

Mielőtt elhajóznánk a *szinoptikus kérdés* vizeiről, fel kell tennünk egy alapvető kérdést is: Fontos, hogy melyik evangélium melyikkel függ össze, ismerte-e egyik a másikat, felhasználta-e forrásként, volt-e egyéb forrásuk? Az összes elmélet, amit csak eddig kitaláltak, nyitva hagyja a végső kérdést. Lehet, hogy egyre bonyolultabb és bonyolultabb hagyományozódási folyamatot találnak ki, de bármennyit is tételezünk fel, újra és újra fel kell tenni a kérdést: És ennek a forrásnak mi volt a forrása?

A lehetőségeket megfontolva azt tűnik legvalószínűbbnek, hogy valójában nem arról van szó, hogy egyik evangélista átvesz a másik, korábban keletkezett evangéliumból, hanem sokkal inkább azt kell mondanunk, hogy az evangéliumok kölcsönösen függenek egymástól, még pontosabban az *'egyetlen evangélium'*-tól, Jézus Krisztustól, a Róla szóló örömhírtől. Hiszen a szóbeli hagyomány (mindenekelőtt az apostolok igehirdetése) és az írott jegyezetek (akár csak egyes eseményekről, akár különféle gyűjtemények) Jézussal kapcsolatban, mind egymás mellett kellett létezzen. (A *Q-forrás*, mint egy nagyobb beszéd-gyűjtemény léte ugyan bizonyítatlan, az viszonyt tény, hogy találtak olyan papirusztekercseket, amelyek nem valamelyik evangélium kéziratai, hanem ilyen önálló gyűjtemények. Az azonban nem bizonyítható, hogy ezek *'források'* lennének az evangéliumok számára — sőt, könnyen előfordulhat, hogy egyszerűen csak *'szemelvények'* az evangéliumokból!)

Meglepően hangzik talán, de tulajdonképpen nem is igényel különösebb magyarázatot a *'szinoptikus kérdés'*, mert még írott formák nélkül is természetes, hogy az evangéliumok függenek egymástól. (Az ős-Márk és az arám ős-Máté feltételezése tulajdonképpen már ez irányba mutató próbálkozásként is értelmezhető...) Mindemellett azok az elméletek, amelyek írásos források révén feltételeznek összefüggést az evangéliumok között, elfeledkeznek egy nagyon egyszerű tényről: az evangélisták semmiképpen nem voltak egymástól független személyek!

Először is azért nem, mert mind a négyen az induló egyház tagjai voltak, így már a közösségi kötelék is igen sokat jelent. Ennél még fontosabb, hogy természetesen jól ismerték egymást, és nyilván aktív kapcsolat is lehetett köztük. Máté és János apostolok voltak, tehát együtt jártál Izráel útjait Jézussal. Lukács és Márk pedig apostolok munkatársai voltak, mindketten dolgoztak együtt a misszióban Pál mellett!

Ezt a szempontot nem lehet figyelmen kívül hagyni akkor, amikor az evangéliumok összefüggéseit kutatjuk, és megmutatja azt, hogy nem szükséges egyik evangélistának a másik által leírt kész evangéliumot használnia ahhoz, hogy akár szó szerinti egyezések álljanak elő; ehhez elegendő egyrészt az egyházban őrzött szóbeli és írásbeli hagyományanyagra támaszkodás, ill. az egymás közötti személyes kapcsolat. Az pedig természetes, hogy különböző hangsúlyokkal, különböző egyéb adatokkal rendelkezve, eltérő célközönséget megszólítva lényegesebb eltérések is találhatók az amúgy nagyon hasonló *szinoptikusok*on belül is.

A szóbeli és korai változatú írásos példányok, valamint a személyes kapcsolat tekintetbevételével nem szükséges az egyház ősi hagyományát sutba vágni. Az Augustinus által vallott *Mt, Mk, Lk*, vagy ennek kissé módosított, Griesbach által vallott *Mt, Lk, Mk* sorrend éppúgy eléggé alátámasztható a négy evangélium vizsgálata, mélyreható elemzése alapján.

Végső soron pedig valljuk meg: nem a kitalált elméletek a fontosak, hanem az, hogy az evangéliumok az apostolokra vezethetők vissza, és persze, ami a legfontosabb, hogy legvégül Jézus Krisztushoz jutunk el. Ezért is van csupán egy evangélium, még ha Máté, Márk, Lukács és János szerint megfogalmazva olvashatjuk is azt. Az ihletettség/sugalmazás témáját körüljárva már láttuk, hogy a *Szentírás*nak az emberi szerzői mellett a Szentlélek Úristen a fő szerzője. Ha neki úgy tetszett, hogy négy nézőpontból tárja elénk az evangéliumot, akkor ezt a szándékot kell mindenekelőtt elfogadnunk és megértenünk. Ezért nincs is valójában szükség elméletekre, amelyek a másodlagos szerzők, az evangélisták szempontjait, emberi hozzájárulását firtatják. Nem a keletkezés története, a folyamatok részletei fontosak számunkra, hanem hogy a négy evangélista által Szentlélek az örömhírt, a megváltás evangéliumát, Krisztus győzelmét hirdeti a halál és kárhozat felett, Krisztus mindenek feletti uralmát adja tovább! **Az a lényeg, hogy a megváltás műve a kereszten elvégeztetett!**

János és a szinoptikusok

Mint láttuk, a szinoptikus kérdés nemcsak az első három evangélium hasonlóságáról szól, hanem egyúttal a negyediktől való eltérésükről is. Így hát mielőtt az egyes evangéliumokat vennénk szemügyre, térjünk ki arra, milyen különbségek és hasonlóságok tapasztalhatók a szinoptikusok és János között!

Ha a szinoptikusoknál olyan behatóan tanulmányozták a kutatók, melyik evangélista milyen forrásokkal dolgozott, és igyekeztek mindenféle elméleteket gyártani hozzá, akkor nem kell csodálkoznunk azon, hogy a negyedik evangéliumnál is feltették a kérdést: Vajon külső forrásokra támaszkodik, vagy egy újabb, független, eredeti alkotás? És vajon milyen történeti értékkel rendelkezik? Történeti hűségét tekintve a szinoptikusok vagy János a megbízhatóbb-e?

Korábban az volt az elterjedt nézet, hogy János túlságosan fennkölt teológiai magasságokban járva írja evangéliumát ahhoz, hogy a valóban megtörtént események hiteles tanúja lehetne. Ezért úgy gondolták, hogy majdnem mindig a szinoptikusok a pontosabbak, megbízhatóbbak. Mára ez a nézet ugyancsak túlhaladottá vált.

Egyrészt János evangéliumának alapos megfigyelése azt igazolja, hogy az események során szemtanú leírását olvassuk. Olyan apró megjegyzéseket ejt ugyanis el, ami csak olyan valakitől származó információ lehet, aki jelen volt az eseményeken. (Pl. azon kivételes történetek egyikéhez tartozik a sokaság megvendégelése, amelyet mind a négy evangélium megörökített. Egyedül János az, aki — szinte öntudatlanul — elejti a megjegyzést: *„Nagy fű volt azon a helyen.” [Jn 6,10.]*)

Történeti kutatások, régészeti leletek is egyre inkább azt erősítik meg, hogy János megbízhatóan hagyta ránk az eseményeket. (Pl. az általános bevezetőnél a tudomány és *Biblia* kapcsolatáról szóló pontnál szerepel a Betesda fürdő feltárása, amely a korábbi cáfoló véleményekkel szemben igazolta János leírását.)

Végül is mélyrehatóbb vizsgálattal arra jutni, hogy János mindig úgy egészíti ki a szinoptikusok leírását, hogy azáltal pontosítja adataikat. Ha esetleg szükséges, akkor korrigálja is.

Ilyen eset pl. az a kérdés, hogy vajon az utolsó vacsora egy páska vacsora volt-e, vagy Jézus kereszthalála történt a páskabárány levágásának idejében. A szinoptikusok leírásából inkább az sejthető, hogy az utolsó vacsora egy zsidó páska vacsora volt, pl.: *„Vágyva vágytam arra, hogy szenvedésem előtt megegyem veletek ezt a húsvéti vacsorát.” (Lk 22,15.)* János leírásából pedig az derül ki, hogy Jézus halála történt a páska napján: *„Jézust Kajafástól a helytartóságra vitték. Kora reggel volt. Akik vitték, maguk nem mentek be a helytartóságra, hogy ne legyenek tisztátalanokká, hanem megehessék a húsvéti vacsorát.” (Jn 18,28.)* Ennek megfelelően Jézus kereszthalálának dátuma tekintetében is különbség van: a szinoptikus tudósítás szerint Niszán hónap 15-én, János szerint 14-én történt.

(Ezért a Kis-Ázsiában született egyházi művek ugyanúgy számítják a Húsvét időpontját, és ezt követi a keleti egyház, amikor Niszán 14-én ünnepli Húsvétot — míg nyugaton a szinoptikusok nyomdokán járva Niszán 15-én.)

Több jel utal arra, hogy János jól ismeri a szinoptikus hagyományt. Ez nem is meglepő, hiszen akár már írott formában is találkozott velük, akár csak az evangélisták személyes kapcsolatai révén, akár csupán a keresztyén hagyomány, a Jézusról szóló hagyomány ismerete révén, ill. személyes apostoli emlékei alapján ez egyenesen nyilvánvaló kell legyen. Így hát, ha nem él a szinoptikus hagyománnyal, akkor ennek nyilván az az oka, hogy nem kíván vele foglalkozni. Legkézenfekvőbb magyarázat erre az, hogy szándéka nem megismételni, hanem kiegészíteni a már ismert történeteket, tanításokat. Ebből valóban érthetővé válik, hogy ő pontosítani és kiegészíteni igyekszik.

A legújabb tanulmányok rá is mutatnak arra, mennyire eredeti és a többiektől független a jánosi hagyomány. Még akkor is eredeti és személyes marad, amikor — ritkán — a szinoptikusokból ismert eseményeket mond el, amelyeket más szemszögből ismert, műve önálló ősforrásra épül, vagy még inkább azt kell mondanunk, műve maga az önálló ősforrás.

Ahogyan a kritikusok is egyre jobban felfedezték és elismerték János független voltát, úgy adtak egyre nagyobb hitelt neki a történeti megbízhatóság terén is. Nézzünk néhány példát a már látott régészeti jellegű pontosítás mellett!

A szinoptikusok nem tartják fontosnak, hogy pontos időfutást adjanak evangéliumuknak. Tény mindenesetre, hogy Jézus működését náluk akár egyetlen évbe is be lehet sűríteni. János ellenben gyakran jelöl meg különféle ünnepeket, és ha ezeket igyekszünk összerakni, akkor legalább 3 évre van szükség ahhoz, hogy az említett ünnepeket sorban egymás után tehessük — eközben pedig ünnepekkor többször is jár Jeruzsálemben, míg a szinoptikusok csak halála alkalmából említik jeruzsálemi tartózkodását, náluk az egyetlen említett páskaünnep egyben a végső, a halálát jelentő alkalom. (Ugyanakkor az sem valószínű, hogy bárhol egy évnél nagyobbat kellene ugrani a jánosi *‘ünnepsorban’*, ezért bizonyosra vehetjük, hogy 3 év volt Jézus nyilvános fellépése és feltámadása között.) A szenvedéstörténet időbeosztását is pontosabban írja le János.

Érdekesség, hogy míg a szinoptikusoknál a templomtisztítás a jeruzsálemi bevonulást követően írják le, János már messiási küldetésének kezdetén tárja elénk. Nincs elég információnk ahhoz, hogy eldönthessük, mi ennek a sajátságnak

az oka. Kétszer is megtisztította volna Jézus a templomot? Vagy csak arról van szó, hogy mivel a szinoptikusok csupán egyetlen jeruzsálemi utat említenek, az ő szerkesztési elvük szerint oda illik? Ha nem, akkor vajon melyik a helyes időpontja? A rendelkezésre álló információk alapján e kérdésre nem tudunk megalapozott választ adni, legjobb esetben is csak tippelhetünk. Mégis talán az a valószínűbb, hogy ismét János a pontos, a szinoptikusok pedig nem időrendi, hanem logikai sorrendben szerkesztik össze az eseményeket. (Az egyházi hagyomány is épp arról szól, hogy nem az események sorrendjében teszik.)

Az evangélium Jánosnál amúgy is temérdek aprólékos adattal van tele. Ez alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy a szerző tökéletesen ismeri a zsidó szokásokat és vallást, ismeri a rabbik észjárását, a törvénytudók aprólékosok szabályait.

Mindemellett természetesen nem egy huszadik-huszonegyedik századi történész szemléletét kell keresnünk se Jánosnál, se a többi evangélistánál. Hiszen céljuk az, hogy elénk tárják Jézus Krisztust, aki egyszerre isteni és emberi személy, aki egyrészt örökkévaló, másrészt a történelem egy adott pontján jelent meg világunkban.

Érdemes odafigyelni arra is, hogy sok tekintetben igen szoros a kapcsolat Lukács ill. János írásai között. Ez önmagában természetes is lehet, hiszen amikor Lukács mindennek alaposan utánajárt, az apostollal is bizonyára találkozott és egyeztetett. Így nincs miért csodálkozni, hogy néha akár úgy is tűnik, mintha Lukács ismerte volna János munkáját — nem feltétlen a kész evangéliumot, de annak némely anyagát. Ugyanakkor nyilván ez a kapcsolat kölcsönös is, és lehetséges, hogy bizonyos részleteket pedig János ismert meg Lukács gyűjtéséből, amit akár fel is használhatott műve szerkesztésekor.

A Szent Sír Bazilika Jeruzsálemben: Jézus keresztre feszítésének egyik (katolikusok által) feltételezett helyszíne

Végül a jellemvonásokat rendkívüli módon egy irodalmi példával is szemléltetjük:

Reményik Sándor: *János evangéliuma*

Ravasz Lászlónak

Összehajolnak Máté, Márk, Lukács,
És összedugják tündöklő fejük
Bölcső körül, mint a háromkirályok,
Rájok a Gyermek glóriája süt.
A gyermeké, ki rejtelmesen bár
S természetfölöttin fogantatott:
De fogantatott mégis, született
S emberi lényként, tehetetlenül,
Babusgatásra várón ott piheg.
A gyermek, a nő örök anya-álma,
Szív-alatti sötétből kicsírázott

Rongyba, pólyába s egy istálló-lámpa
Sugárkörébe. Bús állati pára
Lebeg körötte: a föld gőz-köre.
A dicsfény e bús ködděl küszködik.
Angyal-ének, csillagfény, pásztorok
S induló végtelen karácsonyok,
Vad világban végtelen örömök
Lobognak, zengnek — mégis köd a köd.
S mindez olyan nyomorún emberi
S még az angyalok Jóakarata,
Még az is emberi és mostoha.

De János messze áll és egyedül.
Nem tud gyermekről és nem tud anyáról,
Nem születésről, nem fogantatásról,
Csillag, csecsemő, angyalok kara,
Jászol, jászol-szag, — József, Mária,
Rongy és pólya, királyok, pásztorok,
Induló végtelen karácsonyok:
Nem érdeklik — vagy mint rostán a szem
Kihull az ő külön történetéből,
Kihull mindez, és mindez idegen,
Apró, földízű, emberi dolog.
Nagyobb, nagyobb, ó nagyobb a Titok!

János, evangelista, negyedik
Külön áll, világvégén valahol,
Vagy világ-kezdetén, vad szikla-völgyben
S a fénytelen örvény fölé hajol.
És megfeszül a lénye, mint az íj,
Feszül némán a mélységek fölé,
Míg lényéből a szikla-szó kipattan
S körülrobajlik a zord katlanokban
Visszhangosan, eget-földet-verőn,
Hogy megrendül a Mindenség szíve:

Kezdetben vala az ige.
S az Ige testté lőn.

1939

Máté evangéliuma

Feladó: Máté apostol
Címzett: zsidók/héberek, zsidókeresztyének
Kelt: valószínűleg Palesztina (talán Jeruzsálem), kb. Kr. u. 50-64.
Tárgy: próféciák beteljesedése Krisztusban
Kulcsszó: mennyek országa (és annak titka), beteljesedés, dávidi Király
Kulcsvers: *„… keressétek először az Ő országát és igazságát …” (6,33.)*

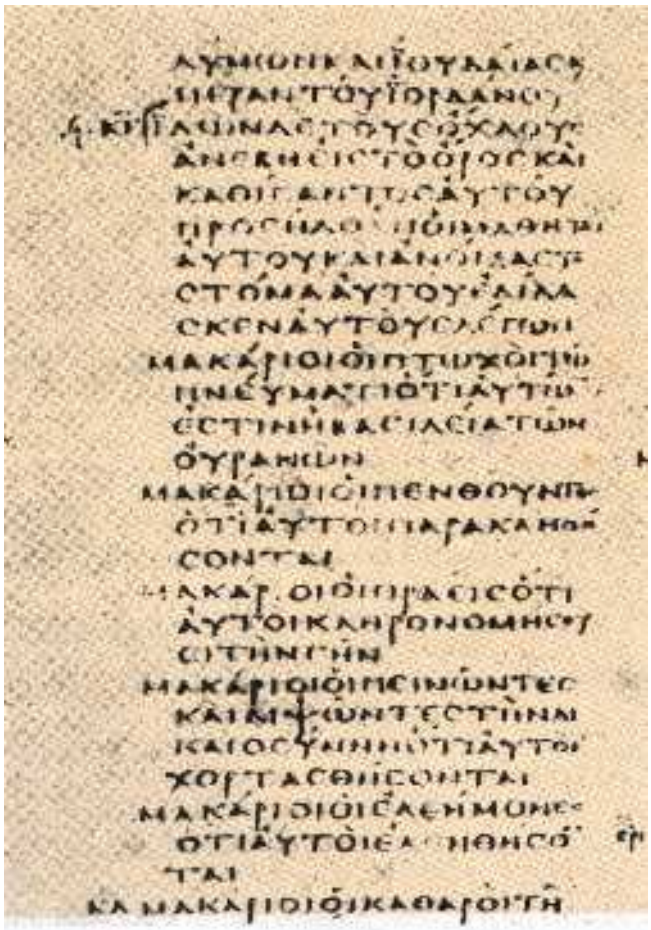

Részlet Máté evangéliumából (Vatikáni kódex)

Szerzője

Bár az evangélium egyházi hagyományra épülő felirata megnevezi Mátét, mint szerzőt, maga az evangélium szövege nem tartalmaz ilyen azonosítást. A könyv névtelen irat volt, mert ez illik az evangéliumhoz: Jézus Krisztus evangéliuma nem az evangélistáról, hanem Isten Fiáról szól! Szerzője tehát alázatosan háttérben maradt, hiszen személye jelentéktelen Ahhoz képest, Akiről hírt kíván adni. (Megjegyezzük, hogy mind a négy evangélistára igaz, hogy háttérben maradva nem nevezi meg magát, hanem csak egyéb jelekből sejlik ki szerzőségük.)

Manapság sokan állítják, hogy nem Máté az evangélium szerzője, hanem inkább pl. egy palesztinai zsidókeresztyén csoport. Még sincs elegendő meggyőzőerővel rendelkező indok arra, hogy az egyház régi hagyományát kétségbe vonjuk. Igaz, az egyetlen konkrét utalás Euszébiosz egyháztörténetében található, ahol Papias egyházatyát idézi: *„Máté az Úrnak szavait összegyűjtve héber nyelven leírta, azokat azután ki-ki lefordította olyan jól, ahogy tudta”*. Sajnos Papias műve elveszett, így nem tudjuk, milyen szövegkörnyezetben is fogalmazta meg mondandóját, és az sem világos, hogy a héber nyelven valóban a hébert kell érteni, vagy az akkor beszélt arámot (amit viszont akkoriban szíriai dialektusnak/nyelvnek neveztek). Ezért sok kutató úgy véli, nem hiteles történetileg. Tegyük azonban hozzá, hogy egy forrás történeti hitelessége nem azonos az igazságtartalmával! Ha bizonyító ereje önmagában nincs is a feljegyzésnek, attól még lehet igaz! Főleg, hogy amint az evangéliumok bevezetésénél olvashattuk, Irenaeus egyházatya is egyértelműen Mátét nevezi meg az egyik evangélium írójának!

A Mátéra, mint szerzőre utaló jelek között említhető az is, hogy míg a másik két *szinoptikus* Lévinek nevezi a vámszedőt, akik Jézus tanítványául hívott *(Mk 2,14., Lk 5,27.)*, ez az evangélium Máténak. Ennek legegyszerűbb magyarázata az lehet, hogy két neve is volt, bár tény, hogy ilyenkor nem két héber, hanem a héber mellett egy görög-hellenista név. Ez azonban nem zárja ki, hogy valóban két neve volt. A héber Matthan[a]ja (rövidebb formában Matthai; görögösen, ahogyan az evangéliumokban is szerepel: Matthaiosz) amúgy azt jelenti: Isten ajándéka.

Mátét amúgy az *Újszövetség* összesen ötször említi. *Máté evangéliuma* közli elhívásának történetét *(9,1-9.)*, majd az apostolok felsorolásában *(10,3)*. Az apostolok listájában már ugyancsak a Máté nevet olvashatjuk a többi evangélistánál is: *Mk 2,14., Lk 6,15., Csel 1,13.*

Már elhívásakor is úgy látjuk Mátét, mint aki missziói munkát folytat: nemcsak ő telepszik le Jézussal asztalhoz, hanem hívja régi barátait, vámszedőtársait és mindenféle bűnösöket, hogy Jézus közelében ők is megtérjenek. Az egyházi

hagyomány szerint később is a misszióban munkálkodott: előbb Palesztinában, majd a pogány népek között Etiópiában és Macedóniában. Valószínűleg Macedóniában halt meg — az apostolok közt az egyik kivételként természetes halállal. (A másik kivétel János — úgy látszik, az evangéliumírás felér egy életbiztosítással is! Különösen is János esetén, aki igen idős kort élt meg.)

A hagyomány szerint 15 éven át prédikált Palesztinában, s azután evangélistaként a pogány népek közé ment; Etiópiában vagy Macedóniában halt volna meg természetes halállal.

Az is Máté szerzősége mellett szól, hogy egyedül ő teszi neve előfordulásakor mindig oda a sértő megjegyzést: a vámszedő. Márk és Lukács csak felsorolja nevét az apostolok között, de nem ír ilyen sértő jelzőt mellé. Ő azonban megteheti, hiszen saját magáról vall, nem pedig másvalakit sért e megjegyzéssel.

Sok egyházatyától maradt ránk írásos nyoma annak, hogy az egyház a kezdetektől fogva egyértelműen Máténak tulajdonítja az evangéliumot. Pl.: Pseudo-Barnabás, Római Kelemen, Polükarposz, Justin Martyr, Alexandriai Kelemen, Tertullianus és Órigenész.

Kétségtelen, hogy vannak olyan jellemzők a köynvben, amelyek alapján egyes kutatók kétségbe vonják, hogy tényleg Máté ennek az evangéliumnak a szerzője. A kérdésfelvetés jogos, mert valóban tapasztalhatunk furcsaságokat, amelyek kétségeket ébreszthetnek. Pl. míg Márk, aki nem volt szemtanú, nagyon is színesen, elevenen jeleníti meg az eseményeket, Máté pedig igencsak szárazon, színtelenül teszi ezt, ahogyan egy szemtanútól semmiképp nem várnák. Azt is fel szokták hozni, hogy Máténál egyes mondásokat két különböző helyen is megtalálunk — és ez szerintük arra utal, hogy nem saját élményanyaggal dolgozik, hanem különböző forrásokra támaszkodva mintegy *'szerkesztői hibaként'* közöl bizonyos dolgokat kétszer is (ezeket nevezik *dublettá*knak) — ahelyett, hogy összeszerkesztette volna azokat egyetlen egy helyre.

Mindez azonban igencsak önkényes gondolat, mert a mai, modern, európai, racionalista elveket megkövetelve támaszt feltételeket és von le következtetéseket! Nyilván egyrészt a kora szokásait követte, amelyek egészen mások voltak — pl. a források felhasználása tekintetében is. Egyrészt akkor még ismeretlen volt a mai plágium — sőt, ellenkezőleg, egy hírességtől átvenni valamit nem lopásnak, hanem tiszteletadásnak számított!

A szerkesztési elvek is egészen mások voltak. Az evangéliumok szerzői, bár Jézus valós és igaz történetét írták meg, nem egy történetíró szempontjai vezették. Pl. a *szinoptikusok* jól mutatják, hogy nem volt céljuk minden esetben az időrend megtartása, sokszor inkább témák szerint csoportosították anyagaikat. A téma iránti tisztelet is lehet az oka annak, hogy bár Máté is jelen volt az eseményeknél, mégis igyekezett tényszerű leírást ránk hagyni, és ezért nem tűnik annyira életszerűnek a tudósítása.

A *dublettá*k előfordulásához sem szükséges *'figyelmetlenség'* — egyrészt mindig az adott szövegösszefüggésbe ágyazódnak, így nem teljesen egyformák. Másrészt miért gondoljuk, hogy Jézus mindent csupán egyetlen egyszer mondott el, és nem fordulhatott elő, hogy ugyanazt a tanítást máskor, más helyzetben is megismételte?! Milyen rossz tanár is lenne az, aki valamely tananyagot csupán egyszer vesz át tanítványaival!

Mindemellett a Máté szerzőségét elvitatóknak egy igen fontos kérdést is kielégítően kellene tudniuk megmagyarázni ahhoz, hogy *'kényszerítő tudományos erejűnek'* tekinthessük kifogásaikat: Ha nem Máté a szerző, akkor miért tulajdonították már a korai egyházban neki? Ő egy *'apró apostol'*, tehát annak értelme sem lenne, hogy egy írás hitelét úgy növeljék, hogy valamelyik *'nagy apostol'* (pl. Péter, János, Jakab, vagy Pál) helyett egy *'szürke eminenciást'* nevezzenek meg — hacsak nem valóban tőle származik!

A kutatás mai állása szerint bátran mondhatjuk, hogy az a legvalószínűbb, hogy az evangélium szerzője Máté apostol.

Olvasói köre

Az evangélium jellegzetességei alapján megállapítható, hogy zsidókeresztyén körben keletkezett. Ezért egyrészt zsidókeresztyéneknek igyekszik elmondani Jézus élettörténetét, másrészt zsidókat kíván misszionálni. Ezért jelentkezik nagyon gyakorian és hangsúlyosan, szinte már refrénszerűen: *„Mindez pedig azért történt, hogy beteljesedjék, amit az Úr mondott a próféta által" (1,22.)*.

Ha nem is mindig szó szerint így fogalmazza, de gyakran jegyzi meg az egész evangéliumon végighúzódva, hogy Jézus révén hogyan teljesedett be egy-egy prófécia *(1,22.; 2,6.15.17.23.; 4,14.; 8,17.; 12,17.; 13,14.35.; 21,4.; 26,56.; 27,9.)*. (Máté mellett még a másik zsidó evangélista, a szintén tanítvány János hangsúlyozza az *Írás* beteljesedését Jézusban, bár kevesebbszer. Lukács már csak elvétve, Márk pedig egyáltalán nem tesz ilyen utalásokat. Természetesen nem azért, mert ne lenne igaz, hanem mert más céllal

ragadott tollat, más szempontból mutatja be Isten Fiát.)

Látható a beteljesedést kiemelő helyek előfordulásából is, hogy Jézus egész élete arról szól, hogy amit Isten kijelentett a próféták által, az most megvalósult Benne. Máté célja, hogy bemutassa és be is bizonyítsa, hogy Jézusban eljött a próféták révén Isten által megígért Messiás, amely által elérkezett a menynek országa. Nemcsak születésének bejelentésekor, a szűztől születés csodájának leírásakor hivatkozik a próféciákra *(Ézs 7,14.)*, hanem még inkább hangsúlyozza akkor, amikor Krisztus küldetésének a leglényegesebb pontjára ér, hogy kereszthalálával is Isten ígéretei teljesednek be *(26,56.)*. Nem valami sorszerű végzet, vagy a vezetők gonoszsága érvényesül, hanem Isten örök terve a megváltásról!

Bemutatja tehát azt is, hogy bár Jézus másmilyen volt, mint azt a zsidók (főként az írástudók és farizeusok) várták, mégis Ő volt a Messiás, Aki ugyanakkor nemcsak a zsidók, hanem az egész világ Megváltója. Másmilyen volt, mint várták — de nem volt másmilyen, mint amilyennek a próféták előre hírül adták! Ennek legékesebb bizonysága, ha elolvassa valaki *Ézs 52,13-53,12.* próféciáját az Úr Szenvedő Szolgájáról. Megdöbbentő, hogy több évszázaddal előre mennyire pontosan megírta a próféta azt, ami a Golgotán, Jézus keresztre feszítésekor történt! Erre csak is Szentlelke képes...

Zsidó gyökereivel áll összhangban, hogy mintegy 50-szer idézi az *Ószövetség*et, emellett 75 alkalommal utal valamely ószövetségi eseményre. Úgy is mondhatnánk, hogy *„Máté evangéliuma tökéletes híd az Ó- és Újszövetség között." (William Macdonald)* Sokféleképpen igyekszik megmutatni azt a folytonosságot, ami az *Ószövetség* és az *Újszövetség* között fennáll, hogy Jézus ugyan valami egészen újat hozott el, ami addig el volt rejtve az *Ószövetség*ben, ugyanakkor mégsem mást hozott, hanem annak felfedését, napvilágra jöttét. Hiszen a Messiásról sokat jövendöltek a próféták, és ezek épp Jézusban teljesedtek be.

Másképp jött el, mint Isten népe várta, mert titok is lappang körülötte, mert a próféciák nem fedtek fel mindent Isten tervéből — de a Messiás jött el, Aki nemcsak Izráelt szabadítja meg bűneitől, hanem az egész világot is. Jézus a Mózes által megígért nagy Próféta, a Mózes nyomdokába lépő új tanító, az *'új törvényadó'*: *„Prófétát támaszt atyádfiai közül Istened, az Úr, olyant, mint én, Őreá hallgassatok!" (5Móz 18,15.)* Ő az, Aki teljes mértékben megfejti-felfedi Isten örök akaratát, amelyet a törvényben fektetett le, és a próféták által újra és újra hirdetett. Benne most mindez tökéletességre jutott *(5,17-20.; 7,12.; 22,40.)*.

Az is a zsidóság körére utal, hogy nem magyarázza a zsidó szokásokat, törvényeket — hiszen célközönsége nagyon is jól ismeri azokat. Egész evangéliuma úgy tárja elénk a názáreti Jézust, hogy kiemeli: mindez a zsidó nép életébe, történetébe és hagyományába ágyazódik. Ezért mutat rá, hogy Jézus nem ledönti, széttépi ezeket, hanem betölti: *„Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem a törvényt vagy a próféták tanítását. Nem azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem, hanem hogy betöltsem azokat." (5,17.)*

Szintén a zsidóság körébe tagolódás indikátora, hogy Jézust igen gazdagon jellemzi csak az *Ószövetség* hátterén érthető kifejezésekkel (de nem magyarázza el, mint egy pogányoknak szánt evangélium esetén természetes lenne). Pl.: Immánúél, Dávid Fia, Messiás, Emberfia, Bölcsesség, mennyek országa (Isten nevének kerülése jellemzi a zsidóságot a második parancsolat miatt, ezért míg pl. Lukács vagy Márk Isten országáról beszél, Máté mindig a menynek országáról. A jelentése természetesen ugyanaz, de a megfogalmazás formája zsidó gyökérről árulkodik.)

A héber környezetből fakad az is, hogy különös hangsúllyal és élességgel jelenik meg Jézus vitája az engedetlen zsidósággal. Pl. egész heves vádbeszédben rohan ki visszás vallásgyakorlatuk miatt az írástudók és a farizeusok ellen a *23. fejezet*ben.

Keletkezése

Nincs biztos információnk arról, hol keletkezett az első evangélium, ám héber jellegénél fogva igen valószínű, hogy a zsidókeresztyénség körében, Palesztinában. Amennyire tudjuk, Máté eleinte az ősgyülekezet tagjaként Jeruzsálemben élt. A Jeruzsálem pusztulása utáni keletkezést vallók szerint leginkább Pella városa jöhet szóba, mivel az ősgyülekezet többsége ide menekült. Mint már az újszövetségi időrendi táblázatnál szint vallottam, számomra mindenképp egy 70 előtti keletkezés érvényes mind a négy evangéliumra, így sokkal inkább feltehető, hogy Jeruzsálem volt Máté tartózkodási helye az evangélium írásakor.

Az elterjedt nézettel szemben valószínűbbnek tűnik, hogy a régi egyházi hagyománnyal összhangban Máté írásba foglalása történhetett meg először (és nem Márké) — ezt támasztja alá a feltételezhető palesztinai keletkezés is, valamint az

ezen belül is szintén lehetséges jeruzsálemi helyszín.

Bizonyosra vehető, hogy az evangéliumban őrzött hagyományanyag Palesztinában keletkezett, mindemellett vannak olyan jelek is, amelyek alapján a többen felvetik, hogy esetleg a véglegessé válás már Szíriában történt, pl. Antiókhiában vagy Damaszkuszban, ahol jelentős keresztyén gyülekezet élt. Pl. abból szokták ezt következtetni, hogy a templomadó megfizetésénél *(17,24-27.)* nem zsidó pénzt, hanem a *sztátér*t, amely viszont Antiókhiában és Damaszkuszban volt használatos.

Ehhez ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy bizonytalan egy ilyen szóhasználat miatt magát a helyszínt áthelyezni, ugyanis jól tudjuk, hogy a templomban épp azért működtek a pénzváltók, hogy a templomadóként fizetendő pogány pénzeket a szent *sekel*re váltsák. Emiatt igen könnyen lehetséges, hogy egyszerűen arról van szó, hogy a hal szájában valóban pogány pénz volt; a történet ráadásul csak ebben az evangéliumban szerepel, ami akár arra is utalhat, hogy egy szemtanú-apostol tanúskodik! Másrészt e pénznem használata és az a tény, hogy az evangéliumok közül ez tartalmazza a legtöbb pénzre vonatkozó utalást, épp arra vonatkozó igazolás is lehet, hogy olyan valaki kellett írta, aki igen járatos volt a korabeli *'pénzpiacon'*, jól ismerte a különböző pénznemeket — hát ki más lehetne erre alkalmasabb, mint egy vámszedő?!

A 70 utáni keletkezést vallók arra szoktak hivatkozni, hogy a királyi menyegző példázatában *Mt 22,7.* igen éles módon színezi ki a király büntetését (elpusztítja városaikat), míg *Lk 14,16-24.* nem is tartalmaz büntetést azon túl, hogy a meghívást elutasítók nem részesülhetnek a lakomában. Mindemellett egy ilyen büntetés beleillik egy korabeli *'királyi büntetőhadjáratba'*. Emellett azt is fel szokták hozni a 70 utáni keletkezésre, hogy *Mt 24.* apokaliptikus beszédében túl pontosan jelenik meg Jeruzsálem pusztulásának képe, és ez szerintük csak az események utáni visszavetítés lehet.

Valami igen fontosról azonban megfeledkeznek ezek a kutatók, mégpedig a legfontosabbról! Az evangélium arról szól, hogy Isten Fia eljött a földre. Márpedig miért okozhatott volna gondot Istennek magának az ószövetségi temérdek prófécia mellett most is kijelenteni a jövőt?! Tehát ez az egyezés sem nem bizonyítja egyáltalán azt, hogy az evangélium Jeruzsálem pusztulása után keletkezett volna. Sőt, inkább épp az ellenkezője lehet igaz! Ugyanis ha az evangéliumot 70 után foglalták írásba, akkor hogyan lehetséges, hogy az egyház és a szentíró kihagyta azt az igencsak magasra dobott labdát, hogy a zsidók tévelygései kapcsán elmondja: lám, azóta már be is teljesedett rajtuk az ítélet! Ezt a ziccert az összes újszövetségi könyv *'kihagyja'*! Hát nem az inkább az üzenete ennek, hogy Jeruzsálem és a templom még áll a legutolsó irat keletkezésekor is?!

Nincs igazi indoka elvetni a már említett vallomást IRENAEUS egyházatyától, amely szerint Mátéé az első evangélium, és még az apostolok 64-ben bekövetkezett mártírhalála előtt írta. Mindezeket megfontolva gondolom úgy, hogy jó becslés, ha 50 és legkésőbb 64 közé tesszük Máté keletkezését.

(Ha még Máté jeruzsálemi működése alatt elnyerte végleges formáját, akkor tulajdonképpen lehetséges, hogy már 45-ben is létezett [ez lehet akár az egyházatyák feljegyzéseiben olvasható valamiféle arám változat is], ugyanakkor az sem lehetetlen, hogy később visszatérve fejezte be, netán valamiféle tanítványi körre hagyta a lezárást.)

További sajátosságai

Máté szívesen közöl hosszabb beszédeket Jézustól. Evangéliumát öt ilyen nagyobb beszéddel adja elő, amelyek fontos szerkezeti elemei művének: ***Hegyi beszéd*** *(5-7.)*, a tanítványok kiküldése *(10.)*, példázatok *(13.)*, a tanítványi közösség *'rendszabálya' (18.)* és az egymásba olvadó két egység, a farizeusok elleni és az *'apokaliptikus beszéd' (23.; 24-25.)* Ezek a beszédek tulajdonképpen mindig fordulópontokon történnek, általa egy-egy új szakasza kezdődik Jézus működésének, és így az evangéliumnak is. Terjedelmük is jelentős: több, mint az evangélium felét teszik ki.

Mivel felfogható úgy is, ha az öt beszédcsoport köré szerveződik az egész evangélium, ezért sokan úgy vélik, hogy Máté tulajdonképpen egy új Mózesként értelmezi magát, aki a ***Tóra*** öt könyvének hasonlatosságára egy új törvényt, új, keresztyén ***Pentateuchosz***t (ez a Tóra görög neve) adott Isten új népének. Jézus ***Hegyi beszéd***-jét is szokták úgy tekinteni, hogy benne a Mózes által a Sínai hegynél kapott törvényhez hasonlóan egy új törvényadás történik.

A zsidó szerző és zsidó olvasóközönség érthetővé teszi, hogy Máté foglalkozik legtöbbet a törvénnyel. Először is Jézus és a törvény viszonyával — azzal, hogy a ***Hegyi beszéd*** szerint Jézus nem eltörölni jött a törvényt, hanem betölteni. Más vonatkozásban is gyakran említi a törvény szerinti szokásokat, mint pl. a kézmosásokat, ima-

sziját, stb. A törvényhez való hűtlenséget is a *'törvénytelen'* vagy a *'gonosz'* kifejezéssel illeti.

A zsidók elé állított Messiás, a Felkent képével jár együtt az is, hogy Jézust hangsúlyozottan mint felkent Királyt ábrázolja — különösen is keresztre feszítéskor, amikor PILÁTUS maga íratja fel a vádat: a Názáreti Jézus, a Zsidók Királya.

Az *ekklészia* (egyház) kizárólag Máténál szerepel az evangélisták közül. Ez is jelzi, hogy ez az egyház evangéliuma: gondja van arra is, hogy Jézus élettörténetén, beszédein keresztül az induló egyház számára is adjon útmutatást, biztatást.

Máté evangéliumának sajátosságaihoz tartozik az is, milyen részeket tartalmaz csak az ő evangéliuma. Mindjárt ilyenek a már felsorolt öt beszéd, de érdemes egy futó pillantást vetni még néhányra: Jézus nemzetségtáblája (bár Lukácsnál is olvashatunk egyet, a kettő nem azonos ősöket sorol fel; ennek a különbségnek körüljárása messzire vezetne, ezért itt nem térünk ki rá); Jézus születésének leírása; a napkeleti bölcsek; Jézus megjelenései feltámadása után; missziói parancs.

A hetes szám, mint az *Ószövetség* népe számára a tökéletesség száma, több ponton tetten érhető az evangéliumban: a *Miatyánk* hét kérésből áll *(6,9-13.)*, az evangélium közepén hét példázat található Isten országáról *(13.)*, a farizeusok ellen hét jajkiáltásban tör fel Jézus *(23,13.15-16.23.25.27.29. — a 14. vers a legkorábbi kéziratokban nem található meg, ez amúgy már nyolcadik jaj lenne)*.

Gyönyörű szerkezet ismerhető fel *Máté evangéliumá*ban, az új szakaszokat mindig egy beszédgyűjtemény választja el egymástól. Máté ily módon mintegy a *'keresztény Pentateuchust'* kínálja fel olvasóinak, a *'keresztyén Tóra'* öt könyvét, amelyet Mózes helyett most Krisztus ajánl az új hívő népnek.

Tartalma

Az evangéliumok terjedelme, a bennük leírt sok esemény ismertetésére természetesen nem térhetünk ki részletesen, ezért meg kell elégednünk az alábbi vázlattal és rövid kifejtéssel, mint tartalmi összefoglalással:

I. Bevezetés: Jézus születése, gyermekkora, munkájának előkészítése *(1,1-4,25.)*
II. Jézus Galileában *(5,1-13,52.)*
  1. Hegyi beszéd *(5-7.)*
  2. Jézus cselekedetei *(8.)*
  3. Vitabeszédek és messiási jelek *(9-12.)*
  4. Példázatok Isten országáról *(13.)*
III. Jézus vándorúton Jeruzsálem felé *(14-20.)*
  1. Jézus állandó vándorúton *(14,1-16,12.)*
  2. Cézárea Filippitől Jeruzsálemig *(16,13-20,34.)*
IV. Jézus jeruzsálemi munkálkodása *(21-25.)*
  1. Bevonulás Jeruzsálembe *(21,1-21,22.)*
  2. Jézus ellenfeleinek támadásai és Jézus válasz-példázatai *(21,23-22,40.)*
  3. Jézus beszédei ellenfelei ellen *(22,41-23,39.)*
  4. Eszkhatológiai beszédek *(24-25.)*
V. Szenvedéstörténet *(26-27.)*
VI. Jézus feltámadása *(28.)*

Máté evangéliuma Józsefen keresztül tárja elénk Jézus családfáját — Jézus születését is József oldaláról részletezi, az angyal megjelenésétől, a napkeleti bölcsek megjelenésén majd Egyiptomba menekülésen keresztül a Názáretbe visszatérésig.

Jézus nyilvános működését Keresztelő János fellépése és a pusztában való megkísértése készíti elő, majd meghirdeti az üdvkor beköszöntét.

Tanításaiból mindjárt az elején egy nagy egységet közöl Máté: a *Hegyi Beszéd*et, amely összefoglalja a tanítványi élet vonásait.

Ezt követően Jézus csodáiról, tanításairól, a tanítványok elhívásáról és kiküldéséről olvashatunk. Csodái messiási jelek, amelyek azt igazolják, hogy Istentől jött. Közben megkezdődnek a zsidóság vezetőivel való viták is.

Híres a 13. fejezet, amelyben egy példázatcsokrot találunk arról, milyen a mennyek országa.

Keresztelő János mártírhalála már azt a fordulatot jelzi előre, amelyet pályája csúcsán jelent ki Jézus. Épp amikor Péter megvallja Róla, hogy Ő a Messiás, Jézus bejelenti szenvedését és halálát, mint aminek Isten terve szerint meg kell történnie, de amely feltámadásával folytatódik. Ezután következik a megdicsőülés, amelyben a három tanítvány látja Jézus dicsőségét, valamint Mózest és Illést, akikkel Jézus közelgő haláláról beszél.

Ettől kezdve Jézus és tanítványai vándorlása c élállomás, Jeruzsálem felé tart, ahol még hozsánnázó nép fogadja ugyan, de már végletekig kiéleződik a vezetőkkel való ellentét: A lehető legkeményebb vádbeszédet mondja el Jézus a 23. fejezetben a farizeusok és írástudók ellen. Végül Jeruzsálem ítéletét mondja el és az utolsó időkről szól.

Az utolsó vacsora után elfogják, a tanítványok elhagyják. Koncepciós perben elítélik, Pilátust bábuként felhasználva keresztre feszítik. Ám a vég csak a kezdet! Feltámadásával megtöri a halál hatalmát, örökéletre nyit utat a Benne hívőknek!

Márk evangéliuma

Feladó: (János) Márk, Péter *'titkára'*
Címzett: A római gyülekezet, pogánykeresztyének
Kelt: Róma, 60-67
Tárgy: az Úr Szolgája
Kulcsszó: messiási titok, szolgálat, szolga
Kulcsvers: *„Az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon, és váltságul odaadja életét sokakért." (10,45.)*

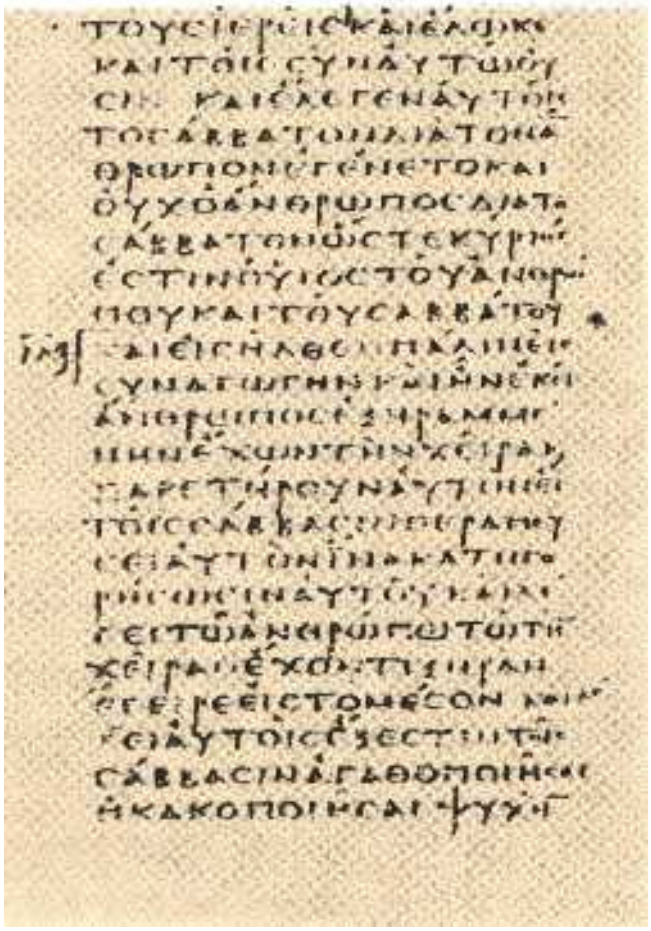

Részlet Márk evangéliumából (Vatikáni kódex)

Szerzője

Az egyház legkorábbi, megbízható bizonysága állítja, hogy ezen evangélium szerzője Márk volt — amiben nincs okunk kételkedni, hiszen nem az ősegyház nagyjai közé tartozik, hanem egy háttérben meghúzódó apostoli munkatárs, tanítvány.

Teljes neve János Márk, Jeruzsálemben lakott, édesanyját Máriának hívták — valószínűleg azért csak őt említi az Újszövetség, mert édesapja meghalhatott. Házukban gyakran gyűlt össze az ősgyülekezet. Akadnak, akik szerint az utolsó vacsora színhelye is itt volt. Erről ugyan nincs konkrét információnk, viszont tény, hogy a felső teremről írt beszámoló nála a legrészletesebb az evangéliumok közül — ez pedig könnyen elképzelhető, hogy annak a következménye, hogy a ház volt gyermekkori otthona... Az *Apostolok cselekedetei*ben többször is találkozunk személyével *(Csel 12,12.25., 13,5.; 15,37.38.)*. Barnabás unokaöccse volt *(Kol 4,10.)*.

Eleinte együtt dolgozott az apostollal Pálék első missziói útja során — valószínűleg azért is vihette magával Pál és Barnabás segítségként, mert Jézus életének szemtanújaként tehetett bizonyságot az evangéliumról, erősítve Pálék igehirdetését. (Alighanem rá vonatkozik a *14,51.*, ld. alább.) Valamilyen oknál fogva Pamfíliánál különvált az apostoltól és visszatért Jeruzsálembe. Később Barnabás szándéka szerint újra csatlakozott volna hozzájuk, de Pál úgy látta, hogy aki egyszer már nem ment velük a munkába, azt ne vigyék magukkal. Ezért végül csak Pál és Lukács ment tovább együtt, Barnabás viszont — maga mellé véve Márkot — elvált tőlük.

(Érdekes, hogy a négy előfordulásból háromnál fontosnak tartotta Lukács úgy megnevezni őt, hogy János, akit Márknak is hívtak — amikor azonban arról van szó, hogy Barnabás maga mellé veszi, akkor már csak a Márk megnevezést használja. Talán azért, mert itt két versen belül szerepel, elsőként teljes nevén nevezi meg, másodszor pedig már csak azon a nevén, amit inkább használt.)

Pál később megbékélt vele, mivel *Kol 4,10.; Filem 24.* alapján tudjuk, hogy fogsága idején mellette volt segítségül. (Valószínűleg Rómában, bár e levelek keletkezési helyére több elképzelés létezik.) *2Tim 4,11*-ben pedig azt kéri Pál Timóteustól, hogy Márkot is vigye magával, ugyanis az apostol hasznára van — ez az bizonyára megtörtént, hiszen a hagyomány is épp azt állítja, hogy Márk ott volt Rómában Péter és Pál mellett 63-64-ben.

Azt, hogy Péter *'titkára'*, tanítványa volt, az egyházi hagyományon túl maga az apostol is jelzi Rómában kelt levelében: *„Köszönt titeket a veletek együtt kiválasztott babiloni gyülekezet és Márk, az én fiam." (1Pt 5,13.)*. — Ahogyan a *Jelenések könyve* is, Péter is az egyházban akkor használt jelképes nyelven nevezi Rómát Babilonnak. Azzal pedig, hogy fiának nevezi, azt árulja

el, hogy igen szoros tanítványi kapcsolatban voltak.

A hagyomány szerinti feladatköre értelmezésében — miszerint Péter *'titkára'* volt — van némi bizonytalanság. Az egyházatyáknál található *herméneutes* szót egyrészt van, aki tolmácsnak értelmezi-fordítja, másrészt van, aki inkább szószólónak., közlőnek (aki az apostol beszédeit írásban közölte). Mindenesetre szoros munkatársi-tanítványi kapcsolat volt közöttük, és amikor Péter elbeszélései alapján Márk megírja evangéliumát, akkor valóban Péter visszaemlékezéseit jegyzi le *'titkárként'*, ill. *'tolmácsolja'* azokat számunkra, mint egy *'szóvivő'* vagy *'kiadó'*.

Órigenész egyházatya szerint Péter konkrétan megbízta az evangélium írásával. Euszébiosz egyháztörténet-író és Alexandriai Kelemen egyházatya szerint pedig a római gyülekezet, Péter igehirdetésének hallgatói kérték az apostol kísérőtársától, hogy írja le Péter élőszóban elmondott tanítását. Márk teljesítette a kérést, amikor pedig Péter tudomást szerzett erről, a Lélek kijelentése révén, a leírtakat hitelesítette.

Talán a kettő együtt adhatott indíttatást: Péter már életében is elkezdhette Márkkal a munkát, de a római gyülekezet számára is fontos volt az írásba foglalás. Mindenesetre az evangélium magán viseli a nagyfokú hasonlóságot Péter igehirdetéseivel. Az apostol feljegyzett beszéde a pogány Kornéliusz házában *(Csel 10,34-43.)* ugyanazt a szerkezetet képviseli, mint ami aztán Márk evangéliumának váza, tartalmi vázlata lett.

Valószínű, hogy Jézus elfogatásakor Márk az a fiatalember, akiről ezt olvassuk: *„Ekkor mindnyájan elhagyták Őt és elfutottak. De követte Őt egy ifjú, aki csak egy inget viselt meztelen testén: őt is elfogták, de ő az ingét otthagyva meztelenül elmenekült." (14,50-52.)* Ezt ugyanis egyedül Márk evangéliumában találjuk meg, így vélhető, hogy az evangélista — továbbra is alázattal a háttérben maradva — saját magáról vall névtelenül. Olyan lehet ez, mint amit a festészetből is ismerünk: előfordul, hogy a művész ugyan nem írja rá nevét a képre, de apró jelet, kézjegyet mégis hagy a kép valamelyik eldugottabb zugában.

Amennyiben az utolsó vacsora helyszíne valóban Márk szülői háza volt, akkor feltehetően ő az az ember is, aki vizeskorsót visz *Mk 14,13.* utalásában — de ez már valóban csak a fantázia, az *'ötletelés'* terméke, mert nincs rá vonatkozó adatunk. Az is egy messzire vezető — bár elég valószínű — feltevés, miszerint lehet, hogy ez volt az a helyiség, ahol a tanítványok Jézus mennybemenetele után tartózkodtak, és itt élték át a pünkösdi Lélek kitöltését.

Mindez jelzi, hogy Márk ha nem is volt tanítvány, de Jézus életének jeruzsálemi történeseinek (közte keresztre feszítésének) akár szemtanúja is lehetett. Pontosan ezt vallja a Muratori-kánon is: állítása szerint Márk egyes eseményeknél jelen volt.

Bár igazoló adat nincs rá, a hagyomány szerint a *Lk 10,1*-ben említett 72 tanítvány egyike volt. (Jézusnak ugyanis nemcsak a 12 apostol szűk köre volt a tanítványa, akik állandóan vele voltak, hanem őket egy tágabb tanítványi csoportból választotta ki, miután egy éjszakán át virrasztott és imádkozott *(Lk 12-13.)*. Szintén Lukács írja le, hogy a 12 apostol megbízatásához hasonlóan egy 72 fős tanítványi csoportot is kiküldött a szolgálatba. Sőt, még ennél is nagyobb tanítványi sereg gyűlt köréje — akik nyilván nem voltak állandóan Vele, mint az apostolok, hanem inkább az iskolai diákokhoz hasonlíthattak: szívesen vettek részt Jézus nyilvános tanításában. Ne feledkezzünk meg pedig arról sem, hogy asszonyok is voltak körülötte. Így hát Jézus, népszerűsége csúcspontján biztos, hogy nagy tömeg támogatóval-tanítvánnyal rendelkezett. Az más kérdés, hogy amikor az evangéliumokbeli fordulat, a jeruzsálemi szenvedés felé haladás elkezdődött, egyre többen hagyták Őt faképnél e tágabb körökből.

Létezik olyan hagyomány, amely szerint Péter elküldte Márkot Alexandriába, és aztán az ottani gyülekezet püspöke volt a hatvanas években élete végéig. Jeromos és Euszébiosz szerint vértanúhalállal dicsőítette meg Urát.

Olvasói köre

Az evangélium jellegéből kisejlik, hogy pogánykeresztyéneknek íródott. Látszik pl. abból, hogy — Mátéval ellentétben — igyekszik elmagyarázni a zsidó szokásokat és kifejezéseket, valamint az időpontok megjelölésénél a pogány világban birodalomszerte elterjedt eljárást alkalmazza. Pl.: *„lehet este vagy éjfélkor, kakasszókor vagy reggel" (13,35.)*; máskor is a római katonai őrséghez méri az időpontot: *„a negyedik éjszakai őrváltás idején" (4,48.)*.

Mivel pogányokból lett keresztyén olvasók számára íródott, nem kell meglepődnünk azon, hogy nem törődik különösebben a földrajzi és időbeli részletekkel, hanem Márk inkább egy leegyszerűsített földrajzi és idői keretet ad evangéliumának: a helységneveket és időpontokat általá-

ban nem jelöli meg — mit is számított volna ez egy Palesztinát nem ismerő pogánynak...

Márk célja nyilvánvalóan az, hogy olvasói higgyenek Isten Fiában, a Krisztus Jézusban. Ennek érdekében időnként szinte egyenesen provokál, hogy hitünket kizárólag a Feltámadottba vessük. Ezt szolgálja a *'messiási titok'* is: a misztérium által is arra késztet, hogy ha kezdetben mi is értetlenek és hitetlenek vagyunk, mint a tanítványok, végül mi is megértsük, hogy kicsoda is Ő, és higgyünk Benne, a Messiásban, az Úr szenvedő Szolgájában. Ezért nem a nyilvánosságnak, csak tanítványainak fedi fel Messiás-voltát. Ezért is nevezik e könyvet így: *'a titkos epifániák (= megjelenések) könyve'*.

Mindemellett nem áltatja olvasóit a szentíró, mert azt is elénk tárja, hogy követőinek Krisztus a szenvedés kelyhét nyújtja *(10,37-40.)*. Követőinek Jézus tehát nem a földi dicsőséget adja, hanem saját sorsához hasonlóan a kereszten át elérhető örökéletet nyújtja: *„Ekkor magához hívta a sokaságot tanítványaival együtt, és ezt mondta nekik: »Ha valaki énutánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel a keresztjét, és kövessen engem. Mert aki meg akarja menteni az életét, az elveszti, aki pedig elveszti az életét énértem és az evangéliumért, megmenti azt. …«" (8,34-35.)*

A mennyei dicsőség útja tehát azoké, akik a szenvedő Szolgával együtt vállalják a földi kereszt szenvedés-teli útját. Ehhez tartozik az is, hogy ez az út a Szolgához hasonlóan a szolgálat útja. Igaz, általában azt, miből is áll Isten szolgálata, nem részletezi az evangélium, viszont a nagysághoz vezető alázatos szolgálat útját egyértelműen kijelöl Jézus minden tanítvány számára: *„aki naggyá akar lenni közöttetek, az legyen szolgátok; és aki első akar lenni közöttetek, az legyen mindenki rabszolgája." (10,43b-44.)*

Keletkezése

Az óegyházi hagyomány egyértelműen vallja, hogy *Mk* Rómában keletkezett. Ha nem is perdöntő módon, de ezt valóban alátámasztják az evangéliumban a görög nyelven írt szövegen is átütő gyakori latinos kifejezések, a *latinizmusok*. (Ahogyan Máténál pedig a *hebraizmusok*, a héber nyelvi sajátságok érhetők tetten a görög hátterén is.) Gyakoriak a latin ill. latinra fordított szavak, mint pl. *speculator* (hóhér), *census* (adó), *centurio* (százados), *modius* (véka). Ezeknek lett volna görög megfelelője is, de épp azért használhatta mégis inkább ezeket, mert ismerősebbek voltak olvasói számára. Egyszóval ez az evangélium valóban a logikus, célratörő, gyakorlatias, azaz római mentalitású és műveltségű embereknek szól.

Keletkezési idejét az óegyházi hagyománnyal és magával az evangéliummal is összhangban feltételezhetően kb. Kr. u. 60-67-re tehetjük. (Esetleg a szigorúbb IRENAEUS-féle utalás alapján 63-67-re szűkíthető, de ilyen pontosságot az adatok bizonytalansága kétségessé tesz.)

Amint a *kumráni kéziratok*nál szó volt róla, a temérdek ószövetségi és közösségi szabály között meglepő módon egy aprócska töredék is található *Márk evangéliumá*ból, ami arra utal, hogy Kr. e. 70-re Rómából Palesztinába jutott el az evangélium.

Mint a szinoptikus kérdésnél és *Máté evangéliumá*nál is előkerült már, a kutatók véleménye megosztott a tekintetben, hogy melyik keletkezett elsőnek. A valószínűsíthető tágabb dátumhatár megengedi akár azt is, hogy netán Márk legyen a korábbi, ha ezt a magam részéről nem is tartom valószínűnek...

Komoly következtetésekre ad okot a keletkezés helyére és idejére vonatkozóan a Márknál olvasható szenvedéstörténet egy elejtett megjegyzése: *„Kényszerítettek egy arra menő embert, cirénei Simont, Alexander és Rufusz apját, aki a mezőről jött, hogy vigye a keresztet." (15,21.)* A két fiúnak semmi szerepe nincs az evangéliumban, ezért említésük nem magyarázható mással, mint azzal, hogy az evangélium olvasói jól ismerték őket.

Arra utal ez a megjegyzés, hogy cirénei Simon életére óriási hatással volt, hogy segítőleg kellett hordoznia Jézus keresztjét: nyilván legelőször is ő maga, de általa családja, két fia is megtért, és a gyülekezet tagjai lettek! Azért említi őket az evangélista, mert a kortársak jól ismerték őket. Pál pedig köszönt egy Rufuszt és anyját, mint a római gyülekezet tagjait *(Rm 16,13.)*. Ez arra enged következtetni, hogy ők is (talán épp Péterrel együtt) Rómába települtek, amikor Kr. u. 63-64-ben a keresztyének — az üldözések elől menekülve — elhagyták Jeruzsálemet, és többfelé szóródva telepedtek le. A többség Pellában, de sokan mentek a Birodalom fővárosába is.

További sajátosságai

A többi evangéliummal összehasonlítva megfigyelhető, hogy Márknál Jézus cselekedetei, az események a fontosak, beszédeket igen kis mértékben tartalmaz. Jézus cselekedeteinek hangsúlyozásával egyrészt azt emeli ki, hogy Isten igéje nem pusztán emberi szó. Bár Máténál Jézusról megállapítja hallgatósága, hogy hatalommal szól, Márk még ehhez képest is kiemeli, hogy Isten igéje, amely Jézusban

megtestesült, nemcsak isteni hatalommal szól, hanem egyúttal isteni hatalommal meg is történik, isteni hatalommal rendelkező cselekedet. Isten igéje olyan szó, ami egyúttal azonnal meg is történik.

Jézus szavai, mivel Isten igéjét szólja, kimondásukkal cselekvéssé is válik, történt megtörténik. Gyógyításai egyértelművé teszik, hogy nem *'orvosi praktikákkal'*, nem is *'csodadoktorsággal'* hajtja végre azokat, hanem egyedül *kimondott szavával*. Gyógyításai azonban sosem önmagukért valók, még csak nem is pusztán a szenvedő ember testi bajain kíván segíteni vele — hanem mindig egyúttal a bűnbocsánat ajándékozásával is jár. Jézus tetteiben épp ez volt a legfelháborítóbb a farizeusok és írástudók számára. Hiszen ki más bocsáthat meg bűnöket, mint egyedül Isten?! Jézus ezáltal, hogy teljhatalommal hirdeti a bűnök bocsánatát, egyúttal azt is világgá kiáltja, hogy Benne Isten maga jött az emberek közé.

Másrészt valószínűleg azért is emeli ki a beszédek helyett a cselekedeteket, eseményeket, mert pogánykeresztyén olvasóinak ezek voltak érdekesebbek, fontosabbak, érthetőbbek. (Nem véletlen, hogy a mai ember is inkább megnéz egy akciófilmet, mint egy *'művészfilmet'*!) Ezért nem utal az ószövetségi igehelyekre sem — hiszen a pogánykeresztyéneknek nem sokat mondanak a számukra ismeretlen héber *Szentírás* szavai. Jézus tanítására még utalni is csak ritkán utal, tartalmukat pedig végképp ritkán jelöli meg.

Kiemelten hangsúlyozza viszont, hogy az evangélium alapja az ún. *'messiási titok'*. Jézus Messiás-volta ugyanis földi élete alapján nem ismerhető meg tapasztalati módon — kizárólag feltámadása után lesz nyilvánvalóvá. Ezért bár a démonok kezdettől felismerik Őt, elnémítja azokat. Az által meggyógyítottaknak is megtiltja, hogy továbbadják e titkát *(pl. 1,34.44.; 3,12.; 7,36.)*. A tanítványok értetlensége is e titkot jelzi *(4,40-41.; 5,31.; 7,17.; 8,21.)*. Szintén hangsúlyos a példázatok szándékos homályosságának hangsúlyozása *(4,10-12.; 4,33-34.; 10,23-27.)*. Amikor pedig Péter révén tanítványi köre megvallotta, hogy Messiásnak tartják Őt, megtiltotta nekik is, hogy feltámadása előtt ezt bárkinek elmondják. Helyette arról tanította őket, hogy Neki szenvednie, meghalnia, majd feltámadnia kell, amit nem is értettek a tanítványok *(8, 29-33.)*.

Azért nem akarta, hogy Messiás voltát hangoztassák, mert a nép hamis messiásképpel rendelkezett, és ezzel azonosították volna. Neki azonban nem politikai, katonai messiás-küldetése volt, hanem világmegváltói. Nem akart, hogy kilétét azelőtt hirdessék, mielőtt kiderül, milyen Messiás is Ő, Aki szenvedésen és halálon át dicsőül meg, mert feltámad. Mindezekből logikusan következett, hogy nemcsak félreismerték Őt az emberek, hanem amikor kiderült ez a különbség, Ellene is fordultak, üldözték és megölték.

Éppen e messiási titok miatt fő témája, hogy abban a paradoxonban állítsa elénk Isten Fiát, hogy Ő az Úr keresztre feszített Szolgája. Ezt emeli ki azáltal is, hogy az Isten Fia megnevezést csak ritkán, négyszer használja. Először mindjárt evangéliuma kezdőmondatában, végül pedig az Jézust kivégző római százados vall Róla így: *„Amikor a százados, aki vele szemben állt, látta, hogy így lehelte ki lelkét, ezt mondta: »Bizony, ez az ember Isten Fia volt!«" (15,39.)*

M. K*ÄHLER* úgy jellemezte Márk írását, hogy *„szenvedéstörténet részletes bevezetéssel"*. Igazat kell adni neki, de az tis hozzá kell tenni, hogy valójában ez mindegyik evangéliumra igaz! Figyeljük csak meg, hogy szinte épp az evangélium közepén jelenti be Jézus, hogy Neki meg kell halnia — és innentől már egyértelműen nyíltan irányul minden a Golgota felé (előtte csak *'titokban'*, de természetesen már ott is minden ide irányul, ezt Márk egyértelművé teszi már a legelejétől).

Jézus működésének időtartama a szinoptikusokban ugyan nincs jelezve, de már említettük, hogy ha János evangéliumát elemezzük végig aszerint, milyen ünnepeket említ, akkor abból 3 év derül ki. Nos, Márk evangéliumának mintegy kétharmadát teszi ki e 3 év, az utolsó harmada Jézus életének utolsó hetéről szól, ezen belül pedig mintegy ötöde az utolsó napjáról. E tekintetben nem kétséges, hogy az evangélium fő mondanivalója a nagyhét, azon belül is Jézus kereszthalála.

Máténál ugyanezt az arányt találjuk, kivéve, hogy az utolsó nap valamivel rövidebb arányt képvisel — bizonyára a még ez előtt elhangzó 23-25. fejezet nagy beszédei miatt —, kb. az evangélium nyolcadát teszi csak ki.

Lukács tekinthető még részletesebb bevezetéssel megírt szenvedéstörténetnek, mert itt az evangélium más szerkesztési jellegéből következően az arányok módosulnak. (Az ún. lukácsi úti beszámoló miatt, amely a 9. fejezet után egy hosszabb — több fejezetnyi — saját anyagot told be.) Ezért nála a szenvedés bejelentésével történő kereszt elé fordulás nem a felénél, hanem a harmadánál található, az utolsó hét az evangélium negyedét, az utolsó nap pedig mintegy a hetedét teszi ki.

Márk evangéliuma őrizte meg leginkább Jézusról az Ő ember voltából következő vonásait. Olyannak írja le, aki bár Isten Fia, mégsem fenséges és elérhetetlen magasságban, szenvtelenül trónol hidegen alánézve a földi halandókra, hanem nagyon is együtt érez emberlétünk nyomorúságaival is. Szánalomra indul több esetben, de ha kell, haragra is lobban *(pl. 3,5.)*, vita helyzetben gyakran nagyon élesen fogalmaz *(pl. 1,25.)*. El tudott keseredni azon is, hogy még saját tanítványai sem értik Őt, nem értik elrendelt küldetését *(pl. 4,13.; 8,14-21.)*, a rá váró halál miatt még rettegés is megszállta és gyötrődött *(14,33.)*.

Általában is igaz, hogy Márk igen szemléletesen írja le az eseményeket, gyakran használ erőteljes, plasztikus kifejezéseket, amelyek kidomborítják mondanivalót. Pl. a megkísértés történetét úgy vezeti be, hogy Jézust a Lélek „kivetette-kidobta, elragadta" a pusztába *(1,12.)*. Lukács pl. sokkal enyhébben úgy fogalmaz, hogy a *„a Lélek indítására a pusztában tartózkodott" (Lk 4,1.)*, de még Máté is árnyaltabb: *„elvitte Jézust a Lélek a pusztába" (Mt 4,1.)* Ez a szemléletesség is érzékelteti, hogy szemtanúság áll mögöttük — akár időnként ő maga is jelen volt egyes eseményeknél, akár csak Péter élményszerű beszámolóira hagyatkozik. Néha olyan apró mozzanatokat is megemlít, amelyben még Jézus szeme járását is követi, apró rezdüléseit is, vagy épp érzelmi hangulatait — mint pl. a gazdag ifjú esetén: *„Jézus miután rátekintett, megkedvelte" (10,21.)*.

Világmegváltó küldetésével együtt magára vállalta tehát azt, hogy emberré legyen, ezáltal pedig emberközelivé lett, akivel közvetlen kapcsolatba kerülhet bárki. Maga is megtapasztalta az emberi élet mindenféle oldalát, örömeit, szomorúságait, nehézségeit, áldásait.

Márk evangéliumának legmeglepőbb vonása az, ami a mai bibliaolvasó számára fel sem tűnik, mert a bibliakiadásokban már kipótolva látjuk az evangélium végét. A legrégibb rendelkezésre álló kéziratok szerint azonban a befejezés hiányzik. Így hát megdöbbentő módon Márk régi kéziratai azzal végződnek, hogy miután az asszonyok üresen találják Jézus sírját, az angyal utasításával szemben félelmükben senkinek sem szólnak.

Csak találgatások léteznek e furcsa jelenség magyarázatára, ill. arra, hogy kereskedett akkor mégis a többi evangéliumhoz hasonlóan olyan befejezés, amelyben Jézus is megjelenik tanítványainak, majd mennybemenetelekor arra utasítja övéit, hogy szerte a világban hirdessék a feltámadás evangéliumát.

Nem dönthető el, hogy eredetileg is hiányzott-e a befejezés, sem az, hogy ha hiányzott, akkor ez szándékos-e vagy valami oknál fogva nem tudta befejezni művét.

Van egy érdekes vonatkozása annak, ha netán valóban eredetileg, és szándékosan szakad meg Márk evangéliuma a *16,8*-cal. Elhagyhatta ugyanis Márk a befejezést azért is, mert az egyházban úgyis nyilvánvaló, mi a folytatás — ilyen értelemben az egyházra bízza, hogy tegye hozzá a tanúságtételét: Épp azért létezik az újszövetségi gyülekezet, mert bár az emberi hitetlenség és gyengeség teljes csődöt mondott a Golgotánál is de még az üres sírnál is, és legjobb esetben is csak a néhány asszony révén pár ember jutott el az üres sírig, Isten nem hagyta ennyiben: Jézus végül megjelent tanítványainak. Ez a szándékolt eshetőség mellesleg összhangban azzal is, hogy Márk a többiekhez képest csak igen rövid evangéliumot írt, ill. Jézus születésével sem foglalkozott — azt is az egyházi hagyomány, a gyülekezetek maguk tehették hozzá az apostoli igehirdetésből táplálkozva, így hát a Feltámadott Krisztus megjelenéseit is elegendőnek gondolhatta a *'titkár'*, hogy olvasói egészítsék ki saját ismereteik alapján.

Ha azonban mégsem itt fejeződött be eredetileg is az evangélista műve, hanem valóban elveszett a vége, akkor alapvetően két magyarázatot szoktak felvetni azzal kapcsolatban, hogy később miért terjedtek el mégis olyan példányok, amelyekben befejezés is található. Amúgy Euszébiosz és Jeromos megemlíti, hogy kevés kéziratban található meg — tehát az ő idejükben, a Kr. u. IV. században *már* (vagy éppen *még*?) léteztek olyan kéziratok, amelyek tartalmazták, de a többségükből hiányzott. Az V. század folyamán készült kéziratok többségében már található befejezés is.

(Megjegyezzük, hogy kétfajta befejezést ismerünk a kéziratok alapján: az ún. rövid befejezést és a hosszú befejezést (utóbbit már ismerte Tatianus és Irenaeus is, de a kéziratok többségében az V. századtól terjedt el). Sőt, még a hosszú befejezésnek is van egy bővítése, az ún. *Freer-logion*, amelyet a *16,14.* és *16,15.* közé helyez a toldást tartalmazó kézirat.) Egy Örményországban talált 989-ből való kézirat a hosszú befejezést egy Ariston nevű presbiterre vezeti vissza (aki talán megegyezik a Papias által említett Aristion presbiterrel), ezért szokás ezt Ariston-befejezésnek is nevezni. Keletkezését a kutatók általában a Kr. u. II. század első felére teszik.

Az egyik elképzelés szerint némelyik másolót nagyon zavarhatta a csonka evangélium, ezért a többi alapján pótolhatták a lezárást. Ez azonban több kérdést vet fel, mint amennyit megmagyaráz. Hogyan lehetséges az, hogy egy másoló a

maga szakállára változtat a mérhetetlenül szentnek tartott evangéliumon?!

Nyilván az akkori másolók is tisztában voltak azzal, hogy mind *Mózes ötödik könyve*, mind a *Jelenések könyve* végén átokmondás található arra vonatkozóan, ha valaki megváltoztatja Isten igéjét. *„Tartsatok meg és teljesítsetek minden igét, amelyet én parancsolok nektek! Semmit se tégy hozzá, se el ne végy belőle!” (5Móz 12,32.) „Ha valaki hozzátesz ezekhez, … ha pedig valaki elvesz e prófétai könyv igéiből, attól az Isten elveszi osztályrészét az élet fájából…” (Jel 22,18-19.)* — Azt is tudjuk, hogy akkoriban igen komolyan vették ezt, mégpedig a teljes *Szentírás*ra vonatkoztatva.

Másrészt, még ha hallatlan módon vette is volna valaki a bátorságot, hogy hozzátegyen a szent evangéliumhoz, érthetetlen marad, honnan vette ehhez a közölt anyagot? Ugyanis az nem alkotható meg Jézus megjelenéseinek a másik három evangéliumban található kombinációiból, hanem teljesen egyedi anyagot tartalmaz! Ha vannak is hasonlóságok *Lukács evangéliumá*val (pl. az emmausi tanítványokra történik utalás), ám mindemellett is egészen egyedien írja le a befejezést.

Ezért sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a befejezés megjelenésének oka az lehet, hogy valami módon előkerült az eredeti vagy azzal egyenértékűnek tartott, esetleg csak eredetinek hitt befejezés is, és aztán már egyre többen készítették ezzel a zárással az evangélium másolói az újabb példányokat. A versek tartalma és mondanivalója mindenesetre figyelemre méltó, és hamisítatlan evangéliumot hirdet, akár eredetileg is a könyvhöz tartozott, akár nem. Az is nyilvánvaló, hogy ez a befejezés egyházilag hitelesített hagyományt tartalmaz, bárhonnan is származik, és a kánonba így került bele — tehát az *Újszövetség*nek ez a mai, hosszabb befejezéssel rendelkező evangélium az ihletett könyve.

Tartalma

Az evangéliumok terjedelme, a bennük leírt sok esemény ismertetésére természetesen nem térhetünk ki részletesen, ezért meg kell elégednünk az alábbi vázlattal és rövid kifejtéssel, mint tartalmi összefoglalással:

I. Jézus Galileában *(1,1-6,56.)*
   1. Kezdet és kapernaumi működés *(1.)*
   2. Vitabeszédek *(2-3.)*
   3. Példázatok *(4,1-34.)*
   4. Messiási jelek *(4,35-6,56.)*

II. Jézus vándorúton Jeruzsálem felé *(7-10.)*
   1. Vitabeszédek és jelek *(7,1-8,26.)*
   2. Előkészíti tanítványait szenvedésére *(8,27-10,52.)*

III. Szenvedéstörténet és feltámadás *(11,1-16,8.)*
   1. Virágvasárnap *(11.)*
   2. Példázatok, tanítások *(12.)*
   3. Eszkhatológiai beszédek *(13.)*
   4. Szenvedéseinek előzményei és megtörténte *(14-15.)*
   5. Feltámadás *(16,1-8.)*

IV. Befejezés *(16,9-20.)*

A második evangélium igen tömör, ennek megfelelően a dolgok közepébe vágva röviden mondja el Keresztelő János fellépését, akinél Jézus is megkeresztelkedik, egyetlen mondatban említi csupán a megkísértést is.

Ezt követően Jézus prédikál, tanít, gyógyít, tanítványokat hív el és küldi ki őket.

A Vele való szembenállás saját falujában veszi kezdetét, majd Keresztelő János halála sejteti a Jézusra váró jövőt.

Péter vallástételekor bejelenti szenvedését és halálát, a megdicsőülés hegyén megmutatja istenségét Péternek, Jakabnak és Jánosnak.

Ezt követően elindul Jeruzsálemi útjára, élete utolsó állomására. Virágvasárnap hozsánnázó tömeg fogadja, majd miután megtisztítja a templomot, a *Nagytanács* már keresi módját, hogyan veszítsék el Őt.

Jézus pedig a zsidóság vesztét hirdeti meg — a fügefa elszáradásával is, a gonosz szőlőművesekről mondott példázattal is, végül pedig a város és a templom pusztulását kijelentő próféciával. Az Emberfia eljövetelének kijelentésével pedig szól a világ végéről, annak várásáról.

Ezután a passiótörténetet olvashatjuk: egy asszony megkeni Jézust Betániában, Júdás elárulja Őt. Az utolsó vacsorán az úrvacsora szerzésével megköti tanítványaival (és majdani követőivel) az új szövetséget, amelyet teste odaáldozásával, vére kiontásával pecsétel meg. A Gecsemáné kertben, miután imádságban már megvívta a végső csatát, elfogják, még éjszaka a *Nagytanács* elé hurcolják elítélni. Péter félelmében megtagadja Őt — ahogyan Jézus előre megmondta.

Pilátus halvány kísérlete az ártatlan álmodozó megmentésére csődöt vall, a nép inkább Barabbás szabadon bocsátását kéri az ünnepi szokás révén. Jézusra keresztet kiált a nép, így a Golgotán megfeszítik.

Ígéretéhez híven azonban harmadnap feltámad, így az asszonyok üresen találják sírját.

Lukács evangéliuma

Feladó: Lukács, Pál munkatársa
Címzett: Teofilus, pogánykeresztyének
Kelt: talán Róma vagy Akhája (Görögország), netán Antiókhia, 60-68
Tárgy: A *'kétségtelen valóság'* Jézusról: a keresztyénség történelmi tényeken nyugvása
Kulcsszó: Emberfia
Kulcsvers: *„Mert az Emberfia azért jött, hogy megkeresse és megtartsa az elveszettet." (19,10.)*

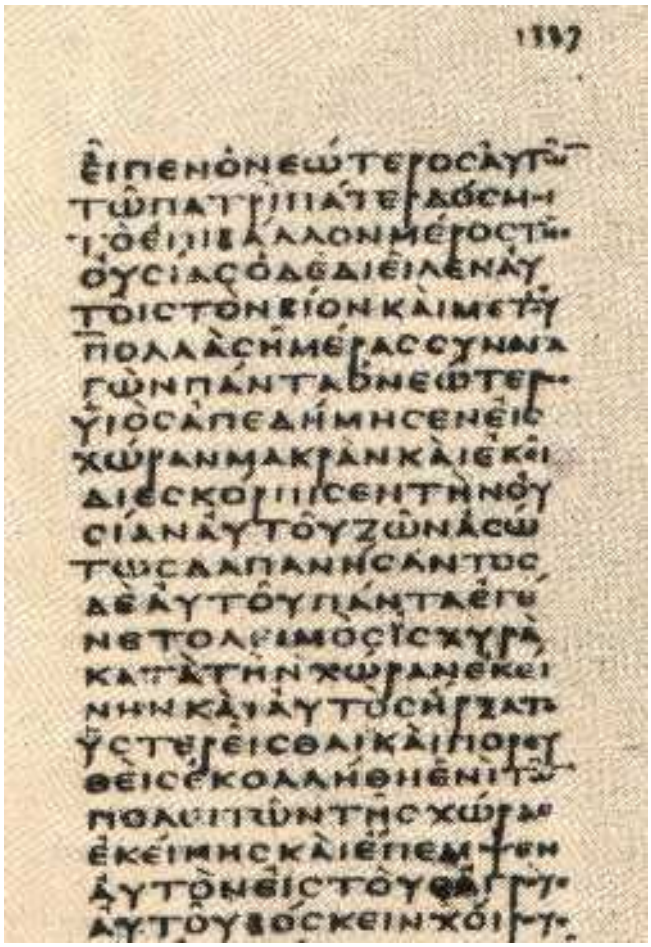

Részlet Lukács evangáliumából (Vatikáni kódex)

Szerzője

Érdekes, hogy Lukácsot név szerint csak kivételesen találjuk meg az *Újszövetség*ben, mégpedig három alkalommal. Ő a *„szeretett orvos" (Kol 4,14.)*, Pál munkatársa *(Filem 24.)*, sőt, egyik fogságában egyetlen társa *(2Tim 4,11.)*. Származásáról nem tudni semmit, ámbár sejthető, hogy pogány származású keresztyén; zsidó származás kizárva, mert amikor Pál köszöntéseket továbbítva felsorolja munkatársait *Kol 4,10-14*-ben, akkor kiemeli, hogy csak Arisztarkhosz, Márk, továbbá Jusztusz Jézus a zsidó. Lukács talán antiókhiai származású lehetett — legalábbis ott kerülhetett kapcsolatba a keresztyénséggel. EUSZÉBIOSZ mindenesetre antiókhiai születésűnek mondja.

Erre következtethetünk abból is, hogy az *Apostolok cselekedetei*ben (amelynek az evangéliummal azonos ajánlása miatt a szerzője biztosan állítható, hogy azonos) találhatók az ún. *'mi források'* — olyan leírások, amelyben az alany többes szám egyes személyű. A *D* kódex (*Codex Bezae Cantabrigiensis*) szerint ezek közül az első épp a 11. fejezetben található, ahol arról számol be, hogy az antiókhiai gyülekezetbe próféták érkeztek Jeruzsálemből. A többi kódex szövegétől eltérően itt a következő áll a *11,28*-ban: *„Volt egy nagy összejövetel, és amikor összegyűltünk, valaki, akit Agabosznak hívtak, megjósolta beszédében, hogy nagy éhínség lesz az egész földön."* Ha ez a szövegváltozat hagy is maga után kétségeket, ezen utalás alapján sejtik némelyek, hogy ekkor Lukács az antiókhiai gyülekezet tagja lehetett, ami összhangban EUSZÉBIOSZ véleményével.

Ezt a kéziratot leszámítva ugyanakkor a *'mi-részek'* csak Tróászban kezdődnek *(Csel 16,10.)*. Ugyanakkor bizonyára valahogy a szerzőnek is oda kellett kerülnie, és mivel semmi utalás nem történik a találkozásra, ezért nemcsak az lehetséges, hogy Pál érkezésekor Tróászban volt, hanem az is, hogy már korábbról kísérte őket, csak valami miatt még jó darabig harmadik személyben írt. Így hát az sem lehetetlen, hogy Pál egyik antiókhiai tartózkodásakor csatlakozott, de csak e résznél váltott első személyre...

Lukácsnak alkalma volt sokakkal találkozni az ősegyház vezetői és tagjai közül. Pl. Pállal együtt száll meg Fülöp evangélistánál Cézáreában *(Csel 21,8.)*, majd Jeruzsálemben Mnázón házában szálltak meg, aki igen korán lett keresztyénné *(Csel 21,16.)*, jelen volt, amikor Pál találkozott Jakabbal és a jeruzsálemi vezetőkkel *(Csel 21,18.)*, és bizonyára Máriától is szerezhetett értesüléseket evangéliumához, ill. jeruzsálemi tartózkodása alatt bizonyára Mátéval is találkozhatott, és sok más szemtanúval. Mivel pedig Márk is Pál munkatársa volt időnként, természetes, hogy a másik evangélistával is volt bőven alkalma megosztani tapasztalataikat, gyűjtött anyagaikat.

Még afféle vélemény is szárnyra kapott, hogy Jézus feltámadása után Lukács lett volna a Kleopás mellett bandukoló, meg nem nevezett emmausi tanítvány *(Lk 24,18.)*. Ez azonban nagyon valószínűtlen feltételezés.

Vannak szélsőségesebb kutatók, akik tagadják, hogy az evangélium írója az a Lukács lenne, akiről az *Újszövetség* mint Pál munkatársáról ír. Arra hivatkoznak, hogy egyáltalán nem érződik írásában az a markáns teológiai nézet, amit Pál képvisel. (Pl. a megigazulás egyedül kegyelemből, egyedül Krisztus áldozata által, egyedül hittel megragadhatóan, nem pedig cselekedetekből, Isten iránti engedelmességből megszerezhető volta.)

Erre azonban azt kell mondanunk, hogy egyrészt Lukács önálló személyiség, a Pál mellett töltött évek önmagában még nem jelentik azt, hogy teológiailag is teljesen azonosul mesterével-munkatársával. Emellett valójában az is vitatott kérdés, valóban olyan jelentős különbség van-e Lukács és az apostol teológiája között, mint állítják. Az evangéliumot megvizsgálva ugyanis felismerhető, hogy szerzője Pál irányához tartozó teológiát, törvényeskedéstől mentes evangéliumi keresztyénséget képvisel, ugyanakkor önálló egyéniség.

Fontosabb azonban, hogy Lukács nem egy nagyjából rendszerbe szedett tanítást kíván előadni Páltól, nem is az apostol igehirdetéseit gyűjtötte össze. Ehelyett történeteket beszél el Jézussal kapcsolatban (később az *Apostolok cselekedetei*-ben pedig az egyház történetét) — ami sokkal kevésbé kell magán viseljen tanításbeli jegyeket. Ezért nincs jelentőség, mennyire süt át páli tanítás az evangéliumon, mert ez nem teológiai értekezés, hanem egyháztörténeti bizonyságtétel.

Azt pedig nem lehet nem észrevenni, milyen központi központi szerepet játszik az apostol a Lukácsi mű második kötetében: hiszen az *Apostolok cselekedetei* a 9. fejezettől gyakorlatilag csak Pálról szól!

Euszébiosz pedig egyenesen ezt írja: *„Azt is állítják, hogy Pál erre az evangéliumra szokott hivatkozni minden alkalommal, valahányszor így szól leveleiben: »az én evangéliumom szerint«."* Ennek kapcsán pl. *Rm 2,16.; 16,25.* utalásaira gondolhatunk. Igaz ugyan, hogy ez a nézet más adatokkal nem támasztható, és egyáltalán nem szükséges írott formára gondolni, bőségesen elég lehet a hirdetett evangéliumra gondolni, mindazáltal nem lehetetlen, hogy Pál valóban úgy tekintett Lukács művére, mint olyan evangéliumra, amelyet sajátjának tekintett, még ha azt Lukács önállóan is gyűjtötte össze és fogalmazta meg, és nem is csak Pál igehirdetésére támaszkodott.

Mindez elég lehet számunkra ahhoz, hogy elfogadjuk az óegyházi tanúk véleményét a szerző tekintetében... Az *Apostolok Cselekedetei*ben található *'mi'*-részek miatt is bizonyosra vehető, hogy Pál munkatársa a szerző: Kr. u. 49-ben Tróásztól Filippiig kísérője volt az apostolnak a második missziói út során *(Csel 16.)*. Eztán itt maradt (valószínűleg gyülekezeti munkában töltve a jó 6 évet), majd ismét Pál mellett van a harmadik missziói úton Kr. u. 56-ban Filippitől Jeruzsálemig *(Csel 20-21.)*. (A filippi elválás és újratalálkozás közben harmadik személyben beszél az Pálról, innen is tudható, hogy ez idő alatt nem volt vele.)

Pál két évnyi jeruzsálemi fogsága alatt is bizonyára sokat volt Pál közelében, ugyanakkor valószínűleg kihasználta az ott töltött időt arra, hogy minél többekkel találkozzon az első tanítványok közül, minél több anyagot gyűjtsön. Végül elkíséri Pált akkor is, amikor Kr. u. 59-ben Rómába viszik fogolyként *(Csel 27-28.)*, s együtt szenvedi el vele a hajótörést és a halálveszedelmet, és bizonyára ott is marad mellette. Később, Kr. u. 64-ben is ott van vele második római fogságában is *(2Tim)*. (A fogságot nem börtönben töltötte, hanem házi őrizetben, így még vendégeket is volt alkalma fogadni, ahogyan ez kiderül leveleiből.)

Irenaeus szerint is Pál kísérője volt Lukács, aki az apostol által hirdetett evangéliumot egy könyvbe foglalta. Hasonlóan vélekedik a Muratori-kánon, valamint megjegyzi, hogy orvos volt, és azért igyekezett mindennek utánajárni, mert maga nem volt szemtanú..

Egy késői hagyomány szerint Lukács festő is volt, élete végét Thébában, görög földön töltötte. Gyülekezeti szolgálatban, nőtlenül töltött évek után idős kort ért meg: 84 évesen halt meg. Néhány vértanú-jegyzék alapján lehetséges az is, hogy magas kora ellenére nem természetes halál érte, hanem mártírhalált halt.

Vannak ugyan, akik orvos voltában is kételkednek — azzal indokolva véleményüket, hogy nem is orvosi szakszavak azok, amelyeket használ, hanem csupán az általános görög műveltség szavai. Még sincs ok kételkedni orvos voltában: mi értelme lett volna csak kitalálni róla, hogy orvos? Másrészt akár orvosi, akár általános műveltségi szavakról van szó, az mindenképp meglátszik leírásain, hogy a gyógyítástörténeteket sokkal orvosibban írja le, mint bármelyik újszövetségi író... Arról nem is beszélve, hogy Jézus életének eseményeiben nem volt szemtanú, így forrá-

saira kellett támaszkodnia, így nincs is mit csodálni, hogy nem tud szakszerűbb orvosi leírást adni más görög műveltségű szerzőknél.

Olvasói köre

Mindjárt evangéliuma első verseiben *(1,1-4.)* megjelöli írói szándékát abban az ajánlásban, amit Teofilusnak címez. E *dedikáció* természetesen nem azt jelenti, hogy csak a nagyra becsült Teofilusnak szólna, hanem az ókori szokásoknak megfelelően közli ajánlását. Ezt a fajta ajánlást ma is használjuk... Akkoriban az is előfordult, hogy valaki a patrónusának, anyagi támogatójának ajánlotta művét — így nem kizárt, hogy Teofilus anyagilag is hozzájárult Lukács evangéliumának keletkezéséhez ill. másolásához és terjesztéséhez. Teofilus minden bizonnyal egy pogánykeresztyén volt. Neve azt jelenti, hogy *'Istentől szeretett'* vagy *'Istent szerető'*. Felső osztálybeli ember lehetett, mert a *'nagyrabecsült'* jelzővel arisztokratákat vagy magasabb hivatalbeli embereket illetettek. Ennél, az ajánlásban tartalmazottakból következőknél többet nem is tudunk Teofilusról; az egyházi hagyomány sem ad több támpontot.

Az ajánlás alapján érthető az is, hogy Teofilus személyén túl, általában is pogányokból lett keresztyének számára igyekezett összegyűjteni Lukács az adatokat. Eme olvasóközönség természetesen nem volt jártas sem Palesztina földrajzában, sem a zsidóság vallási és kulturális életében. Így hát nem is feltételez ilyen ismereteket, hanem amikor szükséges, magyarázattal teszi érthetővé az olvashatókat, és általában nem is hivatkozik az *Írások*ra sem közvetlenül — ellenben áttételesen sokszor utal arra, aminek Isten akaratából történnie kell. Pl.: *„Nem tudtátok, hogy az én Atyám házában kell lennem?" (2,49.)*, *„A többi városban is hirdetnem kell az Isten országának evangéliumát, mert ezért küldettem." (4,43.)*, *„Majd azt mondta, hogy az Emberfiának sokat kell szenvednie, el kell vettetnie a vénektől, főpapoktól és írástudóktól, és meg kell öletnie, de harmadnapon fel kell támadnia." (9,22.)*, *„Hát nem ezt kellett-e elszenvednie a Krisztusnak, és így megdicsőülnie?" (24,26.)*.

Ugyanakkor ez a háttér teszi érthetővé, hogy Lukács igyekszik megmutatni, hogy bár első ránézésre a keresztyénség úgy tűnik, hogy egy kis néphez kötődik, annak is pusztán egy apró szűk csoportjához (amelyet ráadásul a nép többsége eretneknek tart), még sincs arról szó, hogy Jézus csak a zsidókeresztyéneké volna. Sok ponton hangsúlyozza, hogy bár Jézus zsidó volt, ezért ebben az értelemben küldetése első lépésben a zsidókhoz szólt, mégis a világ minden népéhez szól a missziói küldetés, mert Ő az egész földkerekség Megváltója, hiszen Isten az üdvösség tervébe eredetileg is az egész emberi nemzetséget belefoglalta. Elmondhatjuk, hogy az üdvösség egyetemes érvényét leginkább Lukács képviseli és hangsúlyozza. Ezt mindjárt Jézus családfájánál érzékelteti is: Mátéval ellentétben nemcsak Ábrahámig, a zsidóság ősatyjáig vezeti vissza, hanem egészen Ádámig, az emberiség ősatyjáig.

Ezt az egyetemességet, minden néphez fordulást természetesen még inkább kidomborította az Apostolok cselekedeteiben, ahol már az egyház missziója zajlik, és tulajdonképpen úgy szerkeszti meg, hogy általa bemutatja, miként jutott el az evangélium a szűk tanítványi körtől, Jeruzsálemből szerte a Birodalomba, annak fővárosába is (épp Pál római fogságával végződik).

Pogányok felé fordulásából következik, hogy bár tisztelettel adózik a zsidóságnak, mégis kerüli a nacionalista jellegű összefüggéseket, és vagy hallgat róluk, vagy épp a más népek és csoportok pozitív vonatkozásait emeli. Nem véletlen, hogy ő őrizte meg pl., a tíz leprás történetét, amelyben az egyetlen, aki visszatért Istent dicsőíteni, egy idegen volt; vagy épp nála találjuk meg az irgalmas samaritánus példázatát, ahol a lévita és a pap nem segített a bajba jutottnak, de a zsidók által lenézett és utált samáriai igen... A pogány asszony történetét viszont Lukács — ugyanezen okból — mellőzi, mivel ott központi szerepet kap a pogányok kizárt volta *(ld. Mt 15,22-28. és Mk 7,24-30.)*.

Keletkezése

Keletkezési idejére némi támpontot nyújt maga a szerző, amikor bevezetőjében korábbi tudósításokra hivatkozik *(1,1.)*. Mindebből nem következik teljes bizonyossággal, de sejthető, hogy akár írásos evangéliumok is lehetnek Lukács szeme előtt eme utalásában.

A magyar fordításokban nincs feltétlen szó írásos formákról. Pl. a *Magyar Bibliatársulat* által megjelentetett újfordítású szöveg tudósításra vállalkozásról szól; KÁROLI azonban a megírás megkezdéséről; a *Szent István Társulat* fordításában az írás megkísérléséről; a *Jeromos Társulat* változatában pedig az elbeszélés megkísérléséről. Látható hát, hogy megoszlanak a fordítások értelmezései a tekintetben, hogy írásos vagy szóbeli formára gondoljunk-e.

Bár a görög *diégészin* szó nem feltétlen írásos tudósítást jelent, az *Újszövetség* mégis inkább

ebben az értelemben használja, így gyanítható, hogy Lukács esetén is legalábbis írásos híradásokról is van szó. Míg Máté és Márk esetén nagyobb megosztottság van a kutatók véleményében, Lukács esetén már a többség úgy gondolja, hogy ő valóban akár már a leírt változatban is ismerhette Márk evangéliumát.

Ugyanakkor nem árt ismét felhívni a figyelmet arra, amit már a *szinoptikus kérdés*nél tárgyaltunk: az evangélisták jó okkal vélhető személyes kapcsolata miatt műveik végleges elkészülte előtt is cserélhettek információt, anyagot, ezért kényszerítő erővel még eme összefüggésből sem feltétlen következik, hogy Lukács később írt, felhasználva Márkot. (Ahogyan láttuk is, hogy Máté esetén sok érv meg arra mutat, hogy inkább a felhasznált hagyományanyaguk közös csak, de nem kényszerítenek a tények arra, hogy mindenképp Márkot tegyük korábbra.) Lukács sem arról ír, hogy már sokan leírták evangéliumaikat, hanem pusztán arról, hogy sokan kezdtek tudósítani a Jézus-eseményekről! Ez tehát megengedi pl. azt is, hogy a másik két evangélium is csak az összeállítás folyamatában van, de még nem véglegesült.

Összesítve a benyomásokat, Lukács esetén mégis az a valószínű, hogy ő foglalta írásba a szinoptikusok közül utolsónak össze evangéliumát, és ez áll összhangban az óegyházi dokumentumokkal is. Írásra való elhatározása fakadhatott abból a szándékból is, hogy sok saját gyűjtött története és más adaléka volt a már meglevő kettőhöz. A keletkezés időpontját ezért is valamivel későbbi időintervallumra becsülhetjük az előző kettőnél. Vannak, akik egy szűkebb időszakot jelölnek meg (65-70), de nincs igazán biztos információ a kezünkben arról, hogy Péter és Pál élt-e még.

Sőt, mivel az *Apostolok cselekedetei* Pál első római fogságánál ér véget, fennáll a gyanú, hogy azért nem folytatódik tovább a történetírása, mert ekkor ért el a saját jelenéhez. Ez pedig második kötetét is még az apostolok életére helyezné (Pál ezen fogsága kb. Kr. u. 60-62. között történt) — akkor viszont evangéliumára vonatkozóan még inkább meg kell engednünk ezt a korábbi eshetőséget. Emiatt magam úgy vélem, helyesebb becslést kapunk, ha kicsit tágabbra nyitjuk és egy árnyalattal korábbra helyezzük az időszakot: 60-68 közé — ezzel megengedve, hogy az evangélium írásba foglalása akár Pál fogságáig megtörténjen, akár Péter és Pál kivégzését kövesse. (Mindemellett valószínűbbnek tartom, hogy inkább Pál fogságának két éve alatt nemcsak evangéliumát, de az *Apostolok cselekedetei*t is befejezte — ugyanakkor időpontra történő utalás híján nyitva hagyom a kérdést.)

Az evangélium keletkezésének helye tekintetében igen nagy bizonytalanságban vagyunk. Vannak, akik úgy gondolják, hogy akkor keletkezett, amikor Pál épp első római fogságát töltötte. Más hagyomány szerint pedig Görögországban, Akhája tartományában írta művét.

További sajátosságai

Lukács a bevezető ajánlásban részletezi, miként igyekezett munkáját elvégezni az evangélista: alapos utánajárással gyűjtött információkat. Látszik is művén, hogy nagyfokú pontosságra törekszik. Bár ő is az evangéliumírás akkoriban keletkezett új, keresztyén műfajában kívánja előtárni Jézusról bizonyságot tevő művét, mégis látható, hogy az ő evangéliuma áll legközelebb az ókori történetírás klasszikus műfajához. Pl. igyekszik az időket nagyon alaposan megjelölni a kiemelt eseményeknél, és nem csupán nagyjából jelezni azokat.

Pl. Jézus születésének története kezdetén is római módra precízen megjelöli azokat a politikai-történelmi szereplőket és hivatalban állásuk idejét: *„Történt pedig azokban a napokban, hogy Augustus császár rendeletet adott ki: írják össze az egész földet. Ez az első összeírás akkor történt, amikor Szíriában Cirénius volt a helytartó.” (2,1-2.)* Ezzel igyekszik arra is, hogy Jézus személyét egyértelműen a kor történelmi helyzetébe illessze, kiemelve történeti valóságát. Ez a fajta szemlélete tulajdonképpen végighúzódik munkáján.

Keresztelő János fellépésekor még alaposabb datálást végez, mert jóval több személyt, időpontot és tartományt nevez meg: *„Tibérius császár uralkodásának tizenötödik évében, amikor Júdea helytartója Poncius Pilátus volt, Galilea negyedes fejedelme Heródes, Iturea és Trakhónitisz tartományának negyedes fejedelme Heródes testvére, Fülöp, Abiléné negyedes fejedelme pedig Lüszániász volt, Annás és Kajafás főpapok idején szólt az Úr Jánoshoz, Zakariás fiához a pusztában.” (3,1-2.)* Természetesen a többi evangélista sem hagyja Jézus életét az időtlenségben *‘lebegni’*, de ők kevésbé tartották fontosnak, hogy történészi pontossággal azonosítsanak eseményeket.

Fontos jellemzője, hogy a többi evangéliumhoz képes erőteljesebben domborítja ki Jézus univerzális, az egész világra kiterjedő megváltói művét: az üdvösség nemcsak a zsidóké, akiknek népe közül maga az Üdvözítő is származik, hanem az egész világon mindenkié, aki hittel fogadja a húsvéti örömhírt.

Mindemellett az egyetemesség mellett is fontosnak tartja hangsúlyozni a folytonosságot az ószövetségi és az újszövetségi kor között. Mint szó volt róla, ezt nem az ószövetségi idézetek közvetlen idézésével teszi, hanem a *„kell”* szó hangoztatásával utal az isteni szükségességre. Az ószövetségi és újszövetségi üdvtörténet közötti folyamatosság szem előtt tartásának lehet a következménye az is, hogy Jézus feltámadását követően történt megjelenései közül csak a Jeruzsálemhez kapcsolódóakat említi meg.

Jeruzsálemet és a templomot amúgy is nagy becsben tartja Lukács. Olyannyira, hogy egész evangéliumát úgy szerkeszti meg, hogy az a templomban kezdődik, és ugyancsak a templomban végződik: Zakariás itt kapja az angyali jelentést fiának születéséről *(1,9.)*, mennybemenetel után az apostolok örömmel térnek vissza Jeruzsálembe, és *„mindig a templomban voltak, és áldották Istent” (24,53.)*.

Lukácsét szokták a *szegények evangéliumá*nak is nevezni. Nem véletlenül. Azért, mert nagy szerepet kap benne a Jézusban megjelent isteni irgalmasság, és ez különösen is az elesetteket, szegényeket érinti. Az evangélista mindig részvéttel van a szegények iránt, szívesen mutat rá sanyarú sorsukra, és arra, hogy Jézus miképpen fordul feléjük nemcsak tehetetlen részvéttel, hanem segítő szeretettel, hatalommal.

Bizonyára nem véletlen, hogy Jézus születésekor is ő őrizte meg számunkra a pásztorok hódolatát az Újszülött előtt. Az akkori társadalom legszegényebbjei, számkivetettjei voltak. Pl. a naini ifjú feltámasztása esetén sem csak arról van szó nála, hogy Jézus Úr a halál felett is, hanem az özvegy édesanyát is megszánja, vigasztalja — és visszaadja neki egyetlen támaszát, a fiát. Az özvegyek ugyanis igen kiszolgáltatott helyzetben voltak.

Gyengéd érzékkel gyűjti tehát össze Jézus életéből és tanításából azokat a jelenségeket, amelyek a szegények melletti kiállását, hatékonyan segítő részvétét jelzik. A szegények támogatását jelzi a gazdag és Lázár példázata is *(16,19-31.)*. Ugyancsak ilyen színezetet kap az imádkozásról szóló példázat is a hamis bírónál *(18,1-8.)*, ahol egy özvegyasszony áll előttünk, akik családfenntartó nélkül kiszolgáltatottak és szegények voltak.

Bizonyára az sem véletlen, hogy e példázatban özvegyasszony szerepel, ugyanis különös figyelemmel írja le azokat a történéseket, amelyekben nők szerepelnek, akik tehát a társadalom kiszolgáltatottjai közé tartoztak. Az asszony szó pl. 43-szor fordul elő az evangéliumban — míg Márknál és Máténál együttesen is csak alig többször: 49-szer.

Lukács leírja azt is, hogy nemcsak férfiak követték Jézus mintegy *‘állandó tanítványi társaságként’* hanem *8,1-3.* tanúsága szerint asszonyok is — ez az ókori gondolkodás számára nemcsak furcsának, hanem egyenesen botrányosnak minősült. Lukács azonban nagy gondot fordít arra, hogy bemutassa, hogy Jézus e téren is újat hozott, és egyenrangú félként kezelte a nőket. Míg halálakor a férfiak elfutnak, az asszonyok ott találhatók a kereszt alatt, és feltámadásának is ők az első tanúi.

Az öröm is Lukács *‘fő szereplőihez’* tartozik, végigkíséri műveit az üdvösség öröme. Már Keresztelő János és Jézus születésének előzményeiben uralkodóvá válik az érintettek öröme, az angyal is örömöt okozó eseményként jelenti be születésüket *(1,14.; 2,10)*. Örömmel térnek haza a pásztorok Jézus bölcsőjétől, hogy meglátták a Messiást. Már egyetlen bűnös megtérése is nagy örömöt szerez a mennyeben *(15,7.10.32.)*. Legvégül pedig Jézus mennybemenetele után örömmel térnek vissza Jeruzsálembe *(24,52)*.

Renan azt mondja erről az evangéliumról: *„Mindenki nevet, mindenki sír, mindenki énekel; ez a nép éneke, a kicsinyek és szegények hozsannája”*. Meglepő, de ez a francia szkeptikus (kételkedő), a keresztyénséggel szemben tagadóan vélekedő kritikus egyenesen ezt mondja *Lukács evangéliumá*ról: *„A leggyönyörűbb könyv, amely létezik”*! Mondhat-e mást a hívő, amikor az ihletett evangélista mesterművét olvassa!?

Jellemző vonások még az evangéliumban, hogy hangsúlyosan használja az úton létel képét, mint Jézus életének jellemzőjét. Jézus sokat van úton, amikor járja az országot.

E tekintetben hasonlít egyrészt az ősatyákra, akik életük nagy részét vándorlással töltötték; mindenekelőtt Ábrahám kellett elhagyja hazáját és átvándorolni Kánaán földjére, Izsák valamivel kevesebbet mozgott, de Jákób ismét nagy utazó lett, hiszen Háránba menekül Lábánhoz (testvére haragja elől), élete végén pedig Egyiptomba költözik, hogy népe négy évszázadot töltsön ott.

Másrészt hasonlít Izráel népére is, akit Mózes kivezetett Egyiptomból, de engedetlenségük miatt 40 évig vándoroltak a pusztában.

Az ún. *‘nagy betoldás’* miatt — amely az evangélium közepén található: *9,51-18,14.* — a többi szinoptikusénál jobban kihangsúlyozza Jézus útját Galileából Jeruzsálembe, a Golgotára.

Nemcsak *'természetes arányban'* foglalkozik az úti eseményekkel, hanem ezen *'úti beszámoló'* révén írásának harmadát, majdnem felét szenteli neki. Így hangsúlyozza ki, hogy Jézus útja nem a földi dicsőség, hanem a keresztút, a szégyenteljes szenvedés. (A *'kis betoldásnak'* nevezett egység pedig a *6,20-8,3*. — amely a Máténál olvasható *Hegyi beszéd* egyes részeivel sok rokon vonást hordozó *'mezei beszéd'*-del vedszi kezdetét.)

A szentíró arra is odafigyel, hogy ne pusztán esetleges eseményekként írja le a történteket, hanem bemutassa azt is, hogy ezekben Isten vezetése valósul meg. Ezért hangsúlyozza minduntalan Szentlélek jelenlétét és munkáját: Már a bevezető fejezetekben, Jézus és Keresztelő János születéseinek bejelentésekor. Így magyarázza az angyal Máriának *„A Szentlélek száll reád, és a Magasságos ereje árnyékoz be téged, ezért a születendőt is Szentnek nevezik majd, Isten Fiának." (1,35.)*. Keresztelő János körülmetélése után pedig: *„Apja, Zakariás, megtelt Szentlélekkel, és így prófétált" (1,67.)*.

Jézus életét is természetesen Szentlélek vezérli aztán, a megkísértés pusztájába is így jut: *„Jézus Szentlélekkel telve visszatért a Jordántól, és a Lélek indítására a pusztában tartózkodott" (4,1.)*. Amikor pedig visszatér Názáretbe, magára alkalmazza az Írás szavait, amelyeket felolvasott: *„Az Úr Lelke van énrajtam, mivel felkent engem" (4,18a.)*.

Ezekből alapján a példák alapján nem kell csodálkoznunk, hogy Lukács evangéliumában többször utal az események mögötti mozgatórugó szerepet játszó Szentlélekre, mint Máté és Márk együttvéve. Evangéliumának kimagasló alakjai mind Szentlélekkel telt emberek voltak: Keresztelő János *(1,15.)*, Mária *(1,35.)*, Erzsébet *(1,41.)*, Zakariás *(1,67.)*, Simeon *(2,25-26.)* és természetesen maga Jézus *(4,1.)*. Jézus egész élete a Lélek munkája pecsétjével zajlik: Szentlélek által fogantatott *(1,35.)*, keresztelkedett meg *(3,22.)*, kísértetett meg *(4,1.)*, Szentlélek erejével lett képes a szolgálatra *(4,14.18.)*, Szentlélek vidámította fel *(10,21.)* mennybemenetelekor tanítványainak is a Lélek erejét ígéri *(24,49.)*. (Aztán természetesen Lukács írásának második kötetében még többet olvashatunk Szentlélek munkájáról, amit az egyházban végzett.)

Vannak ugyan, akik kritikaként értik, hogy Lukács mások után maga is tollat ragad, de nem szükséges ilyesmit feltételeznünk. Egyszerűen csak neki is vannak az alapos utánajárásból olyan hagyományai, amit fontosnak tart megírni, hogy még több oldalról megismerhessék olvasói arról, amiről tanítást kaptak, *„a kétségtelen valóságot" (Lk 1,4.)*.

Hiszen minden kétség felett áll, hogy Lukács tetemes mennyiségben gazdagítja az evangéliumi hagyományanyagot, bőségesen közöl csak nála található részleteket: övé a legtöbb saját anyag a szinoptikusok között.

Különösen is sokat tud Máriáról és Jézus születésének körülményeiről *(1,26-56.; 2.)*, történetek terén is ad bőséges bővítést a többi evangéliumhoz: pl. a naini ifjú *(7,11-16.)*, Mária és Márta *(10,38-42.)*, Zákeus *(19,1-10.)*. Példázatokból is sokat ad közre csak nála megtalálhatóan: pl. az irgalmas samaritánus *(10,30-37.)*; tékozló fiú — mint a három *'elveszett'*-példázat egyike: elveszett juh, elveszett drahma, elveszett fiú — *(15.)*, a gazdag és Lázár *(16,19-31.)*; a farizeus és vámszedő *(18,9-14.)*; mégpedig különösek is — ún. negatív példázatok —: hamis sáfár *(16,1-12.)*, hamis bíró *(18,1-8.)*.

Tartalma

Az evangéliumok terjedelme, a bennük leírt sok esemény ismertetésére természetesen nem térhetünk ki részletesen, ezért meg kell elégednünk az alábbi vázlattal és rövid kifejtéssel, mint tartalmi összefoglalással:

Prológus *(1,1-4.)*
1. Keresztelő János és Jézus születése, gyermekkora *(1,5-2,52.)*
2. Az „idő középpontja" előkészítése *(3,1-4,13.)*
3. Jézus munkálkodása Galileában *(4,14-9,50.)*
4. „Útközben" *(9,51-19,27.)*
5. Jézus Jeruzsálemben *(19,28-21,38.)*
6. Szenvedéstörténet és feltámadás *(22-24.)*

Lukács igen részletesen elmondja Jézus születésének előzményeit. Először Keresztelő János születésének angyali bejelentését írja le, amikor Gábriel megjelenik Zakariás papnak, miközben áldozatot mutat be. Máriának is megjelenik az angyal, bejelentve mind Jézus születését, mind Erzsébet várandósságát. Mária meglátogatja hát rokonát. Ez alkalom arra is, hogy Lukács közölje a zsoltárokhoz hasonló éneket, amit Mária mondott el. János születésekor pedig Zakariás ajka nyílik hálaadó dalra.

Ilyen előkészületek után kerül sorra, hogy Jézus születésének körülményeiről is szó essen. Au-

gustus császár rendelete által végzi el Isten, hogy a Názáreti házaspárnak mégis a próféciáknak megfelelően Betlehemben szülessen meg gyermeke. Nem palotában, hanem istálló számkivetettségében. Nem fejedelmek, nem is napkeleti bölcsek, hanem egyszerű pásztorok hódolnak elsőként a Megváltó előtt.

Jézus templomi bemutatásakor két agg messiásváró ember (Simeon és Anna) próféciája is elhangzik Jézus felett. A gyermekséget a 12 éves Jézus történetével zárja az evangélista. Jézus működését természetesen nála is megelőzi Keresztelő János fellépése, Jézus megkeresztelése.

Ezt követően tárja elénk Jézus nemzetségtáblázatát — más személyeket emelve ki az ősök közül, és nemcsak Ábrahámig (azaz a zsidóság ősatyjáig), hanem egészen Ádámig (azaz az emberiség ősatyjáig) vezeti vissza.

A megkísértés után Jézus elsőnek Názáretben hirdeti meg az Úr kedves esztendejét, de nem hisznek neki, hanem le akarják taszítani a város melletti szakadékba, így hát eltávozott közülük.

Kapernaum lesz hát a városa, itt kezdi munkáját, tanítványokat gyűjt, tanít, csodákat tesz, gyógyít.

Jézus siratja Jeruzsálemet, mint tyúk a csibéit — a jeruzsálemi Dominus Flevit (az Úr sír) templom oltára, az ablakban Jeruzsálem látképével

Egy *Mezei beszéd*et közöl, amely nagyon tömören foglalja össze A *Hegyi beszéd*ben levő tanítások némelyikét. Eztán folytatódnak gyógyításai, feltámasztja a Naini ifjút és Jairus leányát, tanít, csodákat tesz. Péter vallástétele után közli halálának szükségességét, majd megmutatja dicsőségét Mózes és Illés társaságában.

Tettei és tanításai kapcsán kiéleződik a vezetőkkel való ellentét, amelynek egyik jele, hogy megsiratja Jeruzsálemet, mert hiába akarta tyúkhoz hasonlóan szárnyai alá gyűjteni a népet, ők nem akarták. Példázataiban is egyre inkább megjelenik az Ő elvetése és a miatta következő büntetés. Ugyanakkor nagyszerű példázatsor mond a 15. fejezetben Isten szeretetéről, amely keresi az elveszettet, visszafogadja a tékozlót.

Élete utolsó eseményeit az első két evangélistához hasonló rendben tárja elénk, de pl. Jeruzsálembe való dicsőséges bevonulása után egyedüliként írja le, hogy ismét megsiratja Jeruzsálemet. Jeruzsálemben teológiai és hatalmai viták fogadják, végül pedig apokaliptikus (az utolsó időkről szóló) beszédében egybefonódva prófétál Jeruzsálem pusztulásáról és a világ végéről, az Emberfia eljöveteléről.

Végül pedig Júdás elárulja, az utolsó vacsora után elfogják, kihallgatása után a Nagytanács elítéli, másnap pedig Pilátus bevonásával keresztre feszítteti.

Jézus feltámadásáról és megjelenéseiről valamivel bővebben tudósít, mint a többi szinoptikus, pl. elmondja az emmausi tanítványok esetét is. Röviden szól Jézus mennybemeneteléről is, de ezt bővebben az *Apostolok cselekedetei*ben részletezi.

János evangéliuma

Feladó: János apostol/presbiter
Címzett: kis-ázsiai pogánykeresztyének
Kelt: Efezus, 65-70/70-98
Tárgy: Isten dicsősége a testté lett Krisztusban
Kulcsszó: az Isten Fia, logosz-ige, igazság, örök élet, hinni (Jézusban)
Kulcsvers: *„Az Ige testté lett, közöttünk lakott, és láttuk az Ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttjének dicsőségét, telve kegyelemmel és igazsággal.” (1,14.)*

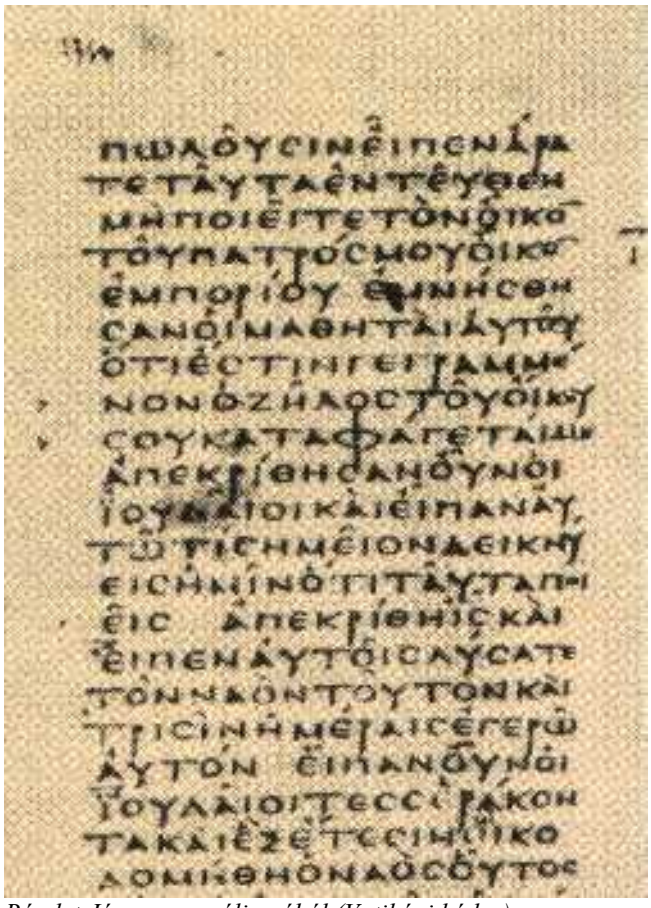

Részlet János evangáliumából (Vatikáni kódex)

Szerzője

Hasonlóan a többi evangéliumhoz és újszövetségi könyvhöz, a XX. századig nem volt kérdés a szerzőség, hanem egyöntetűen vallották az óegyházi hagyomány alapján, hogy János apostol írta e negyedik evangéliumot. Ezen egyöntetű tanúbizonyságok ellenére az elmúlt évszázadban sokat vitatkoztak a kutatók azon, ki állhat e könyv mögött. Akárcsak a többi esetén, itt is divatossá lett nem is egyetlen szerőz, hanem egy tanítványi kört tartani szerzőnek. Vizsgáljuk hát meg a kérdést, ki is a szerzője ennek a gyönyörű evangéliumnak?

Legelőször is a hagyományt kell elővennünk, hogy a benne foglaltakat megvizsgáljuk. Az egyházatyák — most is Euszébiosz egyháztörténete által megőrzött — véleménye egyértelmű.

Irenaeus szerint Efezusban adta ki a többi evangélium megírása után *„János, az Úr tanítvány, aki az Ő kebelén nyugodott, akkor tette közzé evangéliumát, amikor a kisázsiai Efézusban tartózkodott... Mindazok a vének, akik Jánossal, a tanítvánnyal, Ázsiában találkoztak, bizonyítják, hogy ő közölte velük ezeket a dolgokat; mivel ott időzött Traianus idejéig”*. (Tehát kb. Kr. u. 98-ig élt, mert Traianus császár Kr. u. 98-117-ig uralkodott.) Ezt az állítást az egyház elfogadta, mert Irenaeus tanítványa volt a szmirnai püspök Polükarposznak, János tanítványának — akit Kr. u. 155-ben végeztek ki.

Alexandriai Kelemen pedig arról ír, hogy a többi evangélium után, amelyek Jézus külső, testi-emberi vonásait adják elő, János a vének unszolására, Lélektől indíttatva írt egy lelki evangéliumot.

A későbbi efezusi püspök, Polükratész Kr. u. 190 körül szintén említi az Úr kebelén nyugodó Jánost, mint papot, aki Efezusban halt meg, bár nem nevezi se apostolnak, se az evangélium szerzőjének.

Papias feljegyzése szerint amikor alkalma volt találkozni az apostolok valamelyik tanítványával, mindig kikérdezte őket, mit *mondtak*. Andrást, Pétert, Fülöpöt, Tamást, Jakabot, János, Mátét nevezi meg, de hozzáteszi, hogy másokat is. Érdekes viszont, hogy kérdezősködött aziránt is, mit *mondanak* Arisztion és a presbiter János, az Úr tanítványa. — Ezek szerint János még élt, ezért említi őt kétszer is. Egyúttal az is kiderül, hogy nemcsak apostolnak nevezték, hanem presbiternek is. (Ez azért érdekes, mert *János második és harmadik levele*, ill. a *Jelenések könyve* írója is csak Jánosnak, a presbiternek nevezi magát.)

Sokat vitatják, hogy ugyanarról, vagy két különböző személyről van-e szó. Ráadásul Papias nem állítja egyik esetben sem, hogy az evangélium írója lenne. (Ugyanakkor a többi adat viszont állítja.) Van olyan feltételezés is, miszerint úgy

van szó két személyről, hogy egyúttal mindkét személy szerzője is a negyedik evangéliumnak, és mindkettő tanítványa is Jézusnak. Eszerint az elmélet szerint a galileai működésről az apostol-János tudósít, aki Zebedeus fia, és halász volt, de az utolsó vacsorán Jézus kebelén nyugvó *„szeretett tanítvány”* egy másik János volt. Ő származott papi családból, és Jézus kereszthaláláról is ez a presbiter-János tudósít.

Ám ezen elmélet igencsak sántít, hiszen eléggé megmagyarázhatatlan, hogyan került csak úgy az ismeretlenség homályából az apostolok közé egy egészen másik, névtelen, de mégis *‘szeretett tanítvány’*... A *‘kettős János elmélet’* képviselői szerint tehát a jeruzsálemi eseményekről e papi családból származó János ad hírt az evangéliumban, és épp ezért ő a bejáratos a papi körökbe. Akik viszont e feltevést nem tartják helyesnek vagy legalábbis valószínűnek, azok inkább azzal magyarázzák, hogy mivel Zebedeusnak kiterjedt halász-vállalkozása volt — ezt onnan tudjuk, hogy még *‘alkalmazottaik’* is voltak *(ld. Mk 1,20.)* —, és jeruzsálemi üzleti kapcsolatai révén lehetett ismeretsége papi körökben, és magával a főpappal is.

A *‘kettős János elmélet’* képviselői arra is szoktak utalni, hogy a presbiter-tanítvány János felbukkanása a 13. fejezetben, azaz az utolsó vacsoránál nem is olyan meglepő. Ha Márk evangéliumában valóban a *‘korsót vivő szerző’* bukkan elő ilyen rejtélyesen, akkor ez hasonlóság lehet a két evangélium között. Elfelejtik azonban, hogy míg Márk az evangéliumban nemhogy mellékszereplő, de tulajdonképpen még csak nem is szereplő, addig akár a Zebedeus János, akár a feltételezett presbiter János, akár a *‘szeretett tanítvány’* egyáltalán nem nevezhető mellékszereplőnek!

Biztos válaszunk mindenesetre arra vonatkozóan, hogy János apostol és János presbiter azonos vagy két külön személy-e, elegendő információ híján nincs. Legfeljebb ki-ki eldöntheti, melyiket tartja valószínűbbnek. Jómagam, mint más újszövetségi könyvek esetén is, e kérdésben is elfogadhatóbbnak tartom a Krisztushoz időben közelebbi hagyományos felfogást (azaz, hogy a kettő személy ugyanaz, mégpedig az evangéliumot író János apostol), mint mai modern(eskedő) elméleteket, amelyek 2000 év távlatából okosabbak akarnak lenni, mint az egyházatyák néhány évtized távlatából megszólaló tanúi.

Tény, hogy már a Kr. u. II. század első felében is többen ismerték-használták a negyedik evangéliumot, ami egyértelműen jelzi, hogy mögötte apostoli tekintély van. (A Kr. u. II. század végén és a III. század elején ugyan átmenetileg felléptek ellenvélemények, de ezek a vélemények egyrészt már nem vezethetők vissza apostoli atyákra, másrészt egyértelműen azért kérdőjelezték csak meg ezt az iratot, mert pl. a montanista eretnek szekta előszeretettel hivatkozott rá, kiforgatva az evangélium szavait, értelmét.)

Ha az egyházi hagyomány egyértelmű bizonyságot tesz a szerzőség kérdésében, akkor bizony nyomós érveknek kellene ellene szólnia ahhoz, hogy joggal kérdőjelezzük meg e korai tanúkat. Ilyen azonban nem áll rendelkezésre. Az evangéliumban nemhogy semmi nem mond ellent a jánosi szerzőségnek, de szinte nem is hagy más választás — mindamellett sem, hogy itt is csupán áttételes utalások és elejtett megjegyzések állnak rendelkezésünkre.

Egyértelmű, hogy akitől az evangélium származik, az szemtanúként volt Jézus mellett. Ebből persze az is következik, hogy maga is zsidó volt — ami a nyelvhasználatán meg is látszik: bár görögül ír, de gyakran találhatók nála aramizmusok, hebraizmusok (arám és héber nyelvi vonások). A szerző nemcsak járatos a sémi nyelvekben is, hanem úgy tűnik, hogy az arám nyelven való gondolkodáshoz szokott — egyúttal azonban a görögben is otthonosan mozog. Ezért könyvét leginkább úgy jellemezhetjük, hogy sémita hatásokat tükröző görög szöveget tartalmaz. Ez is ara utal, hogy olyan palesztinai egyén írta, aki később már hellenista (görög) területen munkálkodott.

Tizenkilencszer idézi az *Ószövetség*et anélkül, hogy szó szerint tenné, ill. hogy meghatározná a pontos bibliai helyet. Gyakran fordul elő, hogy csak általánosságban hivatkozik az *Írások*ra *(pl. 1,45.; 2,22.; 5,39.46.; 17,12.; 20,9.)*. Bár az ószövetségi idézeteket más módon alkalmazza, mint Máté, célja ugyanaz vele: bemutatni, hogy az Írások Jézusról szólnak *(5,39.46.)*, így mutatja ki, hogy Ő a Messiás. Látható tehát, hogy a szerző egyértelműen jó ismerője a zsidó szokásoknak, vallásnak, Palesztinának.

Azt is látjuk, hogy Jánost szorosabb szálak is fűzik Péterhez, mint általában tanítványtársaihoz *(13,23-24.; 20,2-9.; 21,20-23.)* — amit Lukács is megerősít *(Lk 22,8.; Csel 3,1-8.; 4,13.)*.

A Zebedeus-fiakról való hallgatás is sokat sejtető. János evangéliumában se az apostol János, se testvére, Jakab neve nem szerepel, egyáltalán! És Zebedeus fiai is csupán egyetlen egyszer, mégpedig az utolsó fejezetben szerepelnek. (E fejezetet ráadásul egyesek úgy vélik, hogy nem is az evangélium első húsz fejezetének szerzője írta, hanem annak tanítványi köre illesztette hozzá a 20. fejezeten túli, második záradékként, ahogyan majd az evangélium sajátosságainál ki is térünk rá.) Mivel a szinoptikusok egyértelmű jelét adják, hogy János és Jakab nemhogy a 12 apostol egyike volt, hanem egyenesen a legszűkebb, hármas tanítványi kör tagjai, igen meglepő a róluk való teljes hallgatás. Miért e *‘hírzárlat’*? … Igen erősen felveti azt a megalapozott gyanút, hogy a többi

evangéliumhoz hasonlóan itt is arról van szó, hogy a szerző igyekszik háttérben maradni, ezért alig tesz említést önmagáról és bátyjáról.

Az evangéliumból kiderül, hogy *„egy másik tanítvány” (18,15.)* bejáratos volt a főpap házába annak ismerőseként — netán egyenesen rokonaként. Míg a szinoptikusok csak a tényt közlik, hogy Péter is bejutott valamiképp az udvarba, *János evangéliuma* azt is leleplezi, miként jutott be: az a *„másik tanítvány”* viszi be Pétert az udvarba *(18,16.)*. A Nagytanács tagjait is ismerte, ugyanis a szinoptikusoknál sokkal részletesebben számol be a tárgyalásról, a háttérben meghúzódó részletekről; még a Nagytanács titkos tanácskozásáról és határozatáról is tud *(11,47-53.)*. (Mindez összhangban van Polükratész információjával, amelyben Jánost papnak nevezi — ez meg is magyarázza, miért volt bejáratos a főpap házába, miért lehettek információi a Nagytanács dolgairól.)

A szeretett tanítvány az egyetlen, aki az apostolok közül ott van az asszonyokkal a keresztnél. Csak *János evangéliuma* írja le, Jézus hogy köti össze anyjának és Jánosnak az életét *(19,26-27.)*. Mi más lehet a magyarázata annak, hogy csak itt olvashatjuk ezt, mint az, hogy önmaga ott áll a kereszt tövében, hogy saját magáról van szó?! Láthatjuk hát, hogy az egyházi hagyományt sokféleképpen alátámasztja maga az evangélium is.

Néhány vonással még bővítsük János jellemzését!

Először is származásáról legyen szó. Érdekes, hogy egyetlen evangélium sem társítja össze az információkat, így némi bizonytalanságban vagyunk — ugyanakkor egymás mellé téve a morzsákat igen érdekes gyanú körvonalai rajzolódnak ki Zebedeus fiatalabb fiáról. Tegyük csak egymás mellé a kereszt tövében álló asszonyokról tudósító részeket!

„Köztük volt a magdalai Mária és Mária, a Jakab és József anyja, valamint a Zebedeus fiainak anyja.” (Mt 27,56.) — „Voltak ott asszonyok is, akik távolról figyelték köztük a magdalai Mária, továbbá Mária, a kis Jakab és József anyja, valamint Salómé”. (Mk 15,40.) — „Jézus keresztjénél ott állt anyja és anyjának nővére, Mária, Klópás felesége, valamint a magdalai Mária.” (Jn 19,25.) Ezeknek a részleteknek egybeillesztéséből következtethetően könnyen lehet, hogy János és Jakab anyja, Salómé, testvére volt Máriának, Jézus anyjának. Eszerint tehát a Zebedeus-fiak Jézus unokatestvérei lehettek!

A feljegyzések szerint János szüzességben élt, és 90 évnél magasabb kort ért meg. Jeromos szerint késő öregségében is a templomba vitette magát. Beszélni is nehezen tudott már, ezért leginkább csak azt ismételgette: *„Fiacskáim! Szeressétek egymást!”* — Tény, hogy Jánost a szeretet apostolának nevezzük, és ez a történet rímel is arra, hogy a testvérszeretet lépten-nyomon emlegeti leveleiben. Szinte ugyanezt írja: *„Szeretteim, szeressük egymást mert a szeretet Istentől van, és aki szeret, az Istentől született, és ismeri Istent”. (1Jn 4,7.)*

Kr. u. 44-ben Jakabot, János testvérét Heródes Agrippa lefejeztette, majd egyre erősödő üldözés érte a keresztyén gyülekezetet. Minden bizonnyal az innen való menekülés az oka annak, hogy néhány évvel később János már Efezusban él. Valamennyi ránk maradt óegyházi tanú egyértelműen állítja, hogy Efezusban halt meg, itt is temették el — sírját mai napig is mutogatják.

(Igaz, ezzel azért óvatosan kell bánnunk, hiszen a történelem sokféle vihara után pontos tudásunk ma már ugyanúgy nem lehet a sírjának helyéről, mint pl. a Szentföldön mutogatott helyszínekről sem. Amúgy is két sírhelyet is mutogatnak, amiben sokan annak igazolását látják, hogy az apostol és az efezusi presbiter két különböző személy volt. Ám épp a sírhely bizonytalan volta miatt ennek a ténynek nincs megalapozott jelentősége a személyek kérdésének vitájában. Pl. Jézus feltételezett sírjaként is három helyszínt mutatnak: a Szent Sír Bazilikában az ortodoxoknak is és a szíreknek is van egy-egy helyszíne, valamint a protestánsok egy városfalon kívüli sírkertet tartanak Jézus legvalószínűbben vélhető sírjának. Ettől függetlenül senki nem gondolja sem azt, hogy három Jézus volt, sem azt, hogy három helyre temették volna. Így hát az efezusi kettős sírhely semmiképp nem vehető annak bizonyítékául, hogy két tekintélyes János élt volna Efezusban, külön egy apostol és külön egy presbiter.)

Valljuk tehát, hogy az evangélium szerzője nem más, mint a kereszt tövében álló János apostol, aki a Jézus oldalába lándzsát döfő katonára visszaemlékezve ezt írja: *„Aki pedig látta ezt, az tesz róla bizonyságot, és az ő bizonyságtétele igaz, és ő tudja, hogy igazat mond, hogy ti is higgyetek.” (19,35.)*

Olvasói köre

Kiknek szólhatott a negyedik evangélium? Túl sokat nem árul el erről maga az evangélium. Először is a szerző kiléte jelentheti a kiinduló támpontot. Az evangéliumon belüli egyetlen konkrét utalás a szerzőre az evangélium végén olvashatunk: *„Ez az a tanítvány, aki bizonyságot tesz ezekről, és megírta ezeket, és tudjuk, hogy igaz az ő bizonyságtétele.” (21,24.)*

Ennek értékét azonban amiatt tekintik kétségesnek sokan a kutatók közül, mert azt feltétele-

zik az evangélium eme utolsó fejezetéről, hogy az már nem is az eredeti szerző műve, hanem annak tanítványi köre illesztette oda záradékul, mintegy a közösség hitelesítéséül — szerintük ők szerkesztették össze a végleges változatot a prológus és a zárófejezet betoldásával. Tehát e feltételezés szerint ez a megjegyzés már mintegy az evangélium olvasói körének pecsétje a kész művön, hiszen a legelőször is ezen tanítványi kör olvasta el a művet.

Akár így van, akár nem, itt is igaz, amit már több betoldással kapcsolatban említettünk: az evangélium így, ebben a formában, ezzel a záradékkal lett az egyház által elfogadott, ihletettnek/sugalmazottnak felismert könyve.

A címzettek kilétét nem, de néhány vonását még kikövetkeztethetjük az evangélium sajátosságaiból is. Láthatóan olyanoknak írt az evangélista, akik már jól ismerték Jézus életét, küldetését — ezért megengedhette, hogy sok mindenre ne térjen ki. (Pl. ez teszi érthetővé, hogy külön nem is szól a 12 tanítvány kiválasztásáról, csak némelyikük elhívásáról. Vagy nem részletezi a betániai testvérek kilétét — Mária és Márta, valamint Lázár —, csak természetes módon ír róluk, mint barátairól.)

Ugyanakkor a sok magyarázatból, amelyet a zsidóság viszonyairól olvashatunk, arra kell következtetnünk, hogy pogányokból lett keresztyéneknek szól az evangélium.

Ennyire juthatunk magából az evangéliumból. Valamivel többre csak a keletkezés körülményeiről tudható információk vezethetnek el. Röviden megelőlegezve az alább következőket: az evangélium minden bizonnyal kis-ázsiai pogánykeresztyéneknek íródott.

Keletkezése

A XX. század elején sok kutató úgy vélte, hogy *János evangéliuma* legkorábban csak a Kr. u. II. században keletkezhetett az evangélium. Úgy vélték ugyanis, hogy olyan jegyeket visel magán, amelyek nagyon hasonlítanak a hellenista világban Jézus idején igen népszerű vallási-filozófiai irányzat, az ún. gnoszticizmus szemléletére, szóhasználatára. (Pl. a világosság-sötétség, kiválasztottak-világ, igazság-hazugság, lélek-test ellentéte, valamint a logosz-teológia.) Úgy vélték, hogy ez annak a jele, hogy az evangélium a gnózis — második században jelentkező — keresztyénséggel ötvöződő változatával száll vitába és cáfolja eme eretnekséget.

Azóta azonban egyrészt kiderült, hogy igencsak téves volt az az előítélet, amely a keresztyén gnózist ilyen későre helyezte — újabb leletek alapján ma már világossá vált, hogy már az első században is felléptek gnosztikus tévtanítók. Emellett az evangélium alaposabb vizsgálata azt is felfedi, hogy János írásának jellege, teológiai látása, egyértelműen hordozza az apostoli kor igehirdetésének sajátosságait.

Végképp megdöntötte a késői keltezés elméletét két papirusz, amelyek Egyiptomból kerültek elő és koruk kb. Kr. u. 120-ra tehető: a p^{52} (ún. RYLAND-papirusz) és a 2. EGERTON-papirusz. Ezek 1935-ben kerültek nyilvánosságra és tanúskodnak arról, hogy az evangélium keletkezése nem lehet kb. 100-nál későbbi, sőt inkább 90 előtti. A p^{52} papirusztöredék ugyanis tartalmazza *Jn 18,31-32.37-38*-at. Az EGERTON-papirusz pedig kombináltan közöl szinoptikus és jánosi szöveget. Így ezek megléte legalább az evangélium létezését jelzi, de még inkább azt, hogy arra is volt idő (feltehetően évtizedek), hogy szélesebb körben is elterjedjen a gyülekezet között, hiszen Efezusból Egyiptomba is eljutott.

Szintén igen korai a p^{66} papirusz, amelyről nincs pontos dátumunk, de könnyen lehet, hogy szintén a 2. századból való. Ennek érdekessége, hogy ezen már ott áll a címfelirat: *„Az evangélium János szerint”*. (A p^{52} töredék sajnos nem tartalmazza az evangélium elejét, így nem dönthető el, hogy ekkor is már felirattal másolták-e.)

Az időpont tekintetében nincs több adatunk mint e korai papiruszok, ill. IRENAEUStól a már olvasott utalás TRAIANUSra, ami annyit határoz meg számunkra, hogy Kr. u. 98 előtt kell lennie. A kutatók többsége a kilencvenes évekre, ill. 85 utánra teszi. Ebben rejlik egy olyan feltételezés is, ami arra hivatkozik, hogy az evangéliumban megjelenik a zsidó vezetőkkel szemben egy ellenállás (mivel ők elutasították Jézust), és sokan úgy vélik, hogy ezért a Jeruzsálem pusztulása után újraszerveződé zsidóság jamniai zsinata (amely Kr. u. 85-90 körül volt) után keletkezett.

Azonban a farizeizmus Jézus-ellenessége nem János találmánya, hanem már Jézus életében nyilvánvaló jelenség volt, így nincs okunk ilyen feltevéssel élni. Amúgy ma már nem konzervatív bibliatudósok körében is egyre többször előfordul, hogy jelentősen korábbra, akár Kr. u. 45-66 közötti időpontra helyezik a keletkezést. (Ezt a Holt-tengeri tekercsekkel feltételezett hasonlósággal magyarázzák — az esszénus közösség a zsidó háború miatt menekült, majd megszűnt létezni, ezért teszik ennek kitörése előttre.) Igaz, a szélsőségesen korai időpont nagyon valószínűtlen, hiszen a hagyomány egyértelműen ezt az evangéliumot *‘negyedik’*-nek nevezi, létrejötte idejét te-

kintve is. Másrészt az is igaz, hogy konzervatív kutatók között is akadnak szép számmal, akik elfogadják akár a kilencvenes évek végére dátumozás is.

A magam részéről természetesen János írásaira is igaz az *Újszövetségi* könyvekre vonatkozóan már említett vonás, miszerint annak ellenére, hogy igencsak várható volna a templom pusztulásának közvetlen és határozott említése, mint Jézus szavának egyértelmű beteljesedése. Ám itt sem olvasunk ilyesmit — jóllehet kapcsolódott volna (egyenesen *'elvárhatnánk'* a megemlítését) a templom lerombolásáról szóló részhez *(2,19-20.)*. Emiatt úgy vélem, itt is meg kell engednünk, hogy akár Kr. u. 70 előtti legyen az evangélium.

Nehéz persze megmondani, mi legyen ez az alkalmas idő. Egy vékony hajszál lehet az evangélium zárófejezete, amelyben Péter a szeretett tanítvány sorsa felől kérdezősködik. Ez talán egy rejtett utalás arra, hogy miközben János elkerüli a vértanúságot, de Péter nem — és e zárás írásakor Péter már nem él. Ez összhangban van azzal is természetesen, hogy az óegyházi tanúk szerint János megírása történt e legkésőbb, valamint azzal, hogy a negyedik evangélium valóban feltételezi a többi ismeretét. Ez kb. Kr. u. 65-70-et jelenthetne. Mivel János írásainál már a többi újszövetségi iraténál is nagyobb a bizonytalanság, nem követelve a becslés tévedhetetlenségét, egy alternatív (bár sokaknak még mindig túl korai) becslést is megadok (ahogyan az *Újszövetségi időrendi táblázat*ban is megtettem) Kr. u. 70-98-at is feltüntetve. (Ha mégis Jeruzsálem pusztulása után keletkezett az evangélium, akkor nincs különösebb támpontunk a legkésőbbi időpont tekintetében, csupán Irenaeus utalása Traianusra, amelynek alapján János halála a császár uralkodása előtt, esetleg kezdetén történhetett.)

A híres holt-tengeri tekercsek felfedezése miatt sokan felvetették azt az ötletet, hogy a negyedik evangélium a kumráni esszénus közösséggel áll kapcsolatban. Szépen ki is kerekítették a történetet: Keresztelő Jánost szerintük az esszénusok nevelték fel (arra utalva, hogy szülei igen idősek voltak, tehát hamar árva lehetett), és János apostol is Keresztelő tanítvány volt. Kész hát az összegzésük: az evangélium ebből a körből származik, ezért található olyan sok hasonlóság a kumráni iratok szóhasználata, teológiája és *János evangéliuma* között!

Az elképzelés talán tetszetős ugyan, de alaptalan. Először is azért nincs alapja, mert semmiféle történeti nyoma nincs ilyenfajta összefüggésnek. Lényegesebb azonban, hogy maga az evangélium látásmódja nemhogy nem támasztja alá, hanem inkább cáfolja az ilyen feltételezést. Semmi adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy Keresztelő János egyáltalán kapcsolatba lett volna az esszénusokkal, nemhogy közéjük tartozott volna. Mindez puszta fikció, feltételezés. Így hát Keresztelő tanítványa esetén még kevésbé van helye az ilyen elképzelésnek.

Az, hogy a gnózishoz hasonlóan a kumráni tekercsek is szeretik az ellentéteket fény-sötét, igahamis, lélek-test szembeállításával, nem az evangéliummal való kapcsolatot jelenti, hanem csupán további jele annak, hogy az elterjedt ideológiák és vallások világában e fogalmakat széleskörűen használták. Ráadásul Jánosnál nem is ezek a fő ellentétek, hanem az élet és a halál — amely viszont a kumráni iratokban nem játszik szerepet. Így hát arra kell jutnunk, hogy bár vannak kifejezésekben is megmutatkozó formai hasonlóságok, azonban szemléletben és tartalmában igencsak különbözik ez az evangélium az esszénus írásoktól.

A Kr. u. II. század végéről származó *Muratori-kánon* nemcsak jegyzékbe vette az evangéliumot, de keletkezéséről azt az adalékot is szolgáltatja, miszerint János *„tanítványtársai és püspökei"* biztatására, miszerint írjon ő is evangéliumot, azt felelte: *„Böjtöljetek velem együtt három napig, és ami kinyilatkoztatást nyerünk, azt beszéljük majd el. A következő éjszakán azonban András apostol kinyilatkoztatást nyert azzal az utasítással, hogy János írjon le mindent a saját nevében, de apostoltársai mintegy ellenőrizzék azt".*

Kiderül ebből, hogy az evangélium bár egyetlen tanú vallomása, mégis úgy nyeri el hitelességét, hogy az apostolok közösségileg ellenőrzik.

Ez a feljegyzés egyben támpontul szolgál a már ismertetett vitához is, amely azzal foglalkozik, hogy a forrásokban vajon mit jelent az, ha Jánost nem nevezik apostolnak, csak tanítványnak (netán *'csupán'* presbiternek). Itt most ékes példáját látjuk annak, hogy bár nyilván mindketten a tizenkettő közé tartoztak, mégis csak András nevezi apostolnak, János pedig egynek az Úr tanítványai közül. Látható ebből, hogy nem szabad jelentőséget tulajdonítani a fogalmazás ilyen árnyalatnyi különbségeinek, ezek nem eltérést jelentenek, csak szinonimák!

Egy óegyházi kommentár, az ún. *Catena* egyenesen ezt írja az evangélium keletkezéséről: *„Utolsónak János, a mennydörgés fia már meglehetősen élemedett korban, amikor veszedelmes eretnekségek támadtak, tollba mondotta evangéliumát Papiasznak, hosszú*

életű hierapoliszi tanítványának, hogy kiegészítse azokat, akik előtte az Igét az egész földön hirdették a népeknek, amint azt továbbadták nekünk Irenaeus, Eusebius és más megbízható történetíró utódaik."

Az evangélium keletkezési helyét tekintve vannak, akik a pontos földrajzi tájékozottság, és az egészen *'terepismeretig'* menő látás, valamint a történeti tájékozottság és pontosság miatt palesztinai keletkezést állítanak. Ez a feltevés azonban tulajdonképpen arra épül, hogy kétségbe vonják az apostol szerzőségét, így a helyismeret miatt *'röghöz kötöttséget'* feltételeznek.

Ám a tapasztalt pontosság és tájékozottság kellően megokolt azzal, hogy palesztin származású zsidó tollából ered az evangélium. Nincs okunk kételkedni az óegyház álláspontjában, ugyanis semmi olyan tényről nincs tudomásunk, amelyek cáfolhatnák az ősi tanúkat. Így hát nincs miért kételkedni abban, hogy a kis-ázsiai Efezus volt az evangélium szülővárosa.

További sajátosságai

Megszokott, hogy Jánost a szeretet apostolának nevezzük — levelei alapján is, de ez éppúgy kisejlik evangéliumából is, így nyugodtan hívhatjuk így: a szeretet evangéliuma. Isten embermentő-üdvözítő szeretetéről szól már az elején is *(3,16.)*, közben Jézus is legfőbb új parancsolatként a szeretetet tárja tanítványai elé követendő útnak *(13,34.)*, és a legvégén pedig Péternek szegezett kérdésként és rá adott válaszként hangzik el háromszor is: Szeretsz-e engem? — Szeretlek. *(21,15-17.)*

Fennkölt teológiai magasságai ellenére egyúttal az egyszerűség evangéliuma is. Meglepő, hogy ezen evangélium szókészlete a legkisebb, pusztán 700 szót használ, nélkülözi a *'teológiai szakkifejezéseket'* — így akár a kisgyermek is könnyen megértheti a szavakat; ugyanakkor micsoda mélységes mondanivalót képes kifejezni ezzel a kevés szóval! (Megjegyezzük, hogy tulajdonképpen ez is héber nyelvi vonás.) Gyakran annál egyszerűbb és rövidebb mondatot fogalmaz meg, minél súlyosabb igazságot akar kifejezni!

Az egyszerű fogalmazással is sokkal jobban elénk állítja Jézus tetteinek és szavainak értelmét és jelentőségét, mint a másik három evangélium. Nála az események mindig *'jelek'* — Jézus életében a földi-történeti valóság mindig rámutat a mennyei-örök valóságra. Mivel János hangsúlyozza, hogy ezt és ezt jelül tette Jézus, szokták nevezni az evangélium eme *'jelgyűjteményét'* a Jelek könyvének is.

A bibliai jelképrendszerben a hetes szám a tökéletesség jele, ezt bizonyára nem véletlen, hogy épp hét ilyen jel-csodát találunk az evangéliumban: A víz borrá változtatása Kánában *(2,1-11.)*; királyi tisztviselő fiának meggyógyítása Kapernaumban *(4,46-54.)*; Betesda tavi gyógyítás *(5,1-18.)*; ötezer ember megvendégelése *(6:16-15.)*; Jézus a vízen jár *(6,16-21.)*; vakon született meggyógyítása *(9,1-7.)*; Lázár feltámasztása *(11,1-45.)*.

Láthatjuk hát, hogy Jánosnál sokkal kevesebb csoda szerepel, mint a *szinoptikusok*ban — ugyanakkor sokkal fontosabb szerepet játszanak, Nemcsak időnként, hanem a *szinoptikusok*kal ellentétben mindegyik alkalommal fontosnak tartja az evangélista kihangsúlyozni, hogy ennek egyúttal mélyebb mondanivalója is van: Jézus Messiásvoltának a jelei. (Érdekesség viszont, hogy démoni megszállottságból való gyógyítást egyáltalán nem tár elénk.)

Az időrendi adatokkal kapcsolatban már említettük, hogy János gyakran említi az ünnepeket. Ez nem csupán a dátummeghatározás szempontjából érdekes, hanem külön sajátsága, hogy a régi zsidó ünnepeket Jézus állandóan új tartalommal tölti meg, Magára vonatkoztatja: *krisztológiai* (Krisztusról szóló) tartalommal tölti meg.

Híresek és ismertek az ún. *'Én vagyok mondások'* is, amelyekből szintén a tökéletes számnak megfelelően hét található: élet kenyere *(6,35.41.48.51.)*; világ világossága *(8,12.; 9,5.)*; ajtó *(10,7.9.)*; jó pásztor *(10,11.14.)*; feltámadás és élet *(11,25.)*; út igazság, élet *(14,6.)*; szőlőtő *(15,1.5.)*. Kevésbé ismertek a tárgyi megjelölés nélküli, egyszerű *„Én vagyok"* kijelentések, amelyek azért fontosak a másik hét mellett, mert már az *Ószövetség*ben is ez az *„én vagyok"*-formula Isten önkijelentését, kinyilatkoztatását jelzi. Az a Jézus tehát, Aki ezt mondja, az egyúttal azt a titkot is kijelenti Magáról, hogy Ő egy Istennel *(ld. 17,22.)*. Ilyen *'szimpla én vagyok mondások'* találhatók: *4,26.; 6,20.; 8,24.28.; 13,19.; 18,5.8.*

Jellemző vonása a Szentlélek *szinoptikusok*nál jóval gyakoribb említése, és egészen egyedi a Szentlélekre alkalmazott Paraklétosz (Vigasztaló) megnevezés.

Kulcsszavai egyike a hinni ige, amely mintegy százszor olvasható. Érdekes, hogy a főnévi formája, a hit viszont egyszer sem! Ugyanis nem valami elvonatkoztatott, passzív jellegű hitre van szükség az örökélethez, hanem konkrét és cselekvő bizalomra, Jézusra hagyatkozásra.

Érdemes talán megemlíteni, hogy temérdek egyházi író, régről és a legújabb időkből nyilatkozik úgy, hogy számukra a negyedik evangélium a

legnagyszerűbb, legértékesebb. LUTHER egyenesen úgy fogalmazott, hogy ez a főevangélium.

Olyan sok egyedi vonása van *János evangéliumának*, hogy egyszerűen muszáj megállni felsorolásukban, mert sose érnénk a végére. Egy utolsó, izgalmas jellemzőt említsünk még meg. Aki végigolvassa, annak bizonyára feltűnik, hogy a 21. fejezet mintha kilógna az egész evangéliumból. Hiszen a 20. fejezet utolsó mondatai már lezárták a könyvet: *„Sok más jelt is tett Jézus a tanítványai szeme láttára, amelyek nincsenek megírva ebben a könyvben. Ezek pedig azért írattak meg, hogy higgyétek: Jézus a Krisztus, az Isten Fia, és e hitben életetek legyen az Ő nevében.” (20,30-31.)*

Mit keres akkor e mondat után még egy teljes fejezet?! Ismét csak feltételezésekre vagyunk utalva. Az evangéliumban e kettős záráson túl egyéb szerkesztési furcsaságokat is felfedezni vélnek bizonyos kutatók.

A legegyszerűbb és legkézenfekvőbb megoldást kívánók véleménye szerint az egyenetlenségek oka lehet pusztán az, hogy a szentíró szünetet tartott, és a megszakítás miatt ez nem sikerült teljesen zökkenőmentesen, hiszen már kiesett a gondolatmenetből. Ehhez hasonlóan könnyen elképzelhető, hogy miután már írt egy záradékot, mégis valami miatt fontosnak tartotta kiegészíteni a zárófejezettel.

Másoknak azonban úgy tűnik, hogy fennállnak bizonyos különbségek eme utolsó fejezetben az első húszhoz képest. Pl.: már említettük, hogy egyedül itt szerepelnek a Zebedeus-fiak. Lényegesebb azonban egy árulkodónak vélt mondat: *„Ez az a tanítvány, aki bizonyságot tesz ezekről, és megírta ezeket, és tudjuk, hogy igaz az ő bizonyságtétele. De van sok egyéb is, amit Jézus tett, és ha azt mind megírnák egytől egyig, úgy vélem: maga a világ sem tudná befogadni a megírt könyveket.” (21,24-25.)* Ezt általában úgy értik, hogy a már nem a szerző megjegyzése, és az egész fejezet sem, hanem annak tanítványi köre toldotta meg, és egyúttal hitelesítette is.

Tetszetős ugyan ez az elmélet, de igencsak kétes. Tudományos oldalról azért, mert nincsen dokumentumokkal alátámasztható alapja egy ilyen későbbi kiegészítésnek: minden egyes létező kézirat, a legkorábbiak is a 21. fejezettel együtt tartalmazzák az evangéliumot. Ha tehát léteztek is ehhez hasonló szerkesztői betoldások, akkor azoknak nagyon hamar kellett megtörténniük — gyakorlatilag még azelőtt, hogy véglegesítették volna és másolással sokszorosítva kikerült volna az egyházi nyilvánosság elé. (Különben az lenne elvárható, hogy a rövidebb változattal is találunk kéziratokat...) Nincs semmi arra mutató jel, hogy létezett volna valaha is a zárófejezet nélkül az evangélium.

Azt is meg kell említeni, hogy ha elsőre talán furcsa is az egyes szám és a többes szám váltakozása, még sincs mit csodálkozni rajta. Ma is alkalmazzuk azt, hogy egyszer egyes szám első személyben (néha harmadik személyben, mint az evangélista), máskor pedig általános alanyként többes szám első személy fogalmazunk. (Tessék csak megnézni jelen kiadványunkat, ebben is bőven adtam példáját ennek, noha nem állt szándékomban ilyen *‘igazolást’* kiállítani János melletti érvként.)

Mindenesetre tudatában kell lennünk, hogy a felsorakoztatott érvek messze nem tekinthetők kétségtelen bizonyítékoknak arra, hogy egy tanítványi kör keze nyomát viseli az utolsó fejezet. Ugyanakkor természetesen nem is lehetetlen, valóban számottevő valószínűsége van. Ugyanakkor nem ez számít, hanem az, hogy mindenképp hiteles tudósítást olvashatunk benne, és ahhoz hasonlóan, ahogyan már Márk evangéliumának elveszett vége kapcsán is szó volt róla, itt is joggal mondhatjuk, hogy az egyház így, ebben a formájának fogadta el kánoninak.

Tartalma

Az evangéliumok terjedelme, a bennük leírt sok esemény ismertetésére természetesen nem térhetünk ki részletesen, ezért meg kell elégednünk az alábbi vázlattal és rövid kifejtéssel, mint tartalmi összefoglalással:

Előszó *(1,1-18.)*
I. A kezdet *(1,19-4,54.)*
   1. Az Isten Fiának megjelenése *(1,19-2,11.)*
   2. Jézus munkája Galileában *(2,12-3,36.)*
   3. Jézus munkája Samáriában *(4,1-42.)*
   4. Jézus munkája Júdeában *(4,43-54.)*
II. Az ellenségeskedés kibontakozása *(5-12.)*
   1. Jelek, összeütközések, vitabeszédek *(5,1-10,42.)*
   2. Döntésre kényszerítő jelek *(11,1-12,50.)*
III. Jézus felkészíti tanítványait *(13,1-17,26.)*
IV. Szenvedéstörténet és feltámadás *(18,1-20,31.)*
Második befejezés *(21.)*

Születéstörténet gyanánt nem az eseményeket magukat tárja elénk a szeretet apostola, hanem arról szól himnikus, költői formában, hogy Jézusban Isten örök Igéje öltött testet.

Ezt követően — a szinoptikusokhoz képest többletként — elmondja Keresztelő János bizonyságtételét Jézusról. Jézus tanítványokat gyűjt — de nemcsak a már ismerteket említi, hanem részletesebben is foglalkozik Nátánáellel.

Első csodája a víz borrá változtatása a kánai menyegzőn, majd a templom megtisztítása következik.

Komoly éjszakai beszélgetést olvashatunk ezután: a farizeus Nikodémus meglátogatja Jézust. Szóba áll azonban a pogány, samáriai asszonnyal is, akinek bizonyságtételére az egész város Jézushoz szalad.

Meggyógyítja a királyi tisztviselő gyermekét, a Betesda tónál egy bénát szombaton. Ennek kapcsán a zsidók üldözni kezdik, ezért elmondja nagy beszédét Önmagáról, arról, hogy a Fiú feltámaszt és ítél, és hogy Istentől küldött voltáról tanúskodnak cselekedetei is, az Atya maga is, és az *Írás* is.

Megvendégeli az ötezret, és az élet kenyerét ígéri nekik, vízen jár. Beszédein a sokaság is megbotránkozik, és tanítványai (a tágabb kör) is elhagyják, míg Péter nagyszerűen vallja meg, hogy nem is volna hova menniük, mivel örökélet beszéde van Mesterüknél.

Az ünnepre Jeruzsálembe érkezők előtt, a templomi szertartáshoz kapcsolódóan az élet vizét ígéri mindazoknak, akik hisznek Benne.

Eligazítást ad bűn és megbocsátás, valamint igaz bűnbánat és megtisztulás tekintetében a házasságtörő asszony kapcsán.

Meggyógyítja a vakon születettet, akit kiközösít a *Nagytanács*. Jézus viszont elmondja gyönyörű beszédét a Jó Pásztorról, aki életét adja a juhokért. A templomszentelési ünnepen meg is akarják kövezni — de még nem jött el az órája.

Győzedelmeskedik a halál felett Lázár feltámasztásával, a *Nagytanács pedig* végleg elhatározza nemcsak Lázár megölését, hanem Jézus kivégzését is.

Betániai megkenése és jeruzsálemi bevonulása után János egy bőséges részt szentel annak, hogy tudósítson, mi mindent tanított Jézus közvetlenül halála előtt a tanítványainak, hogy felkészítse őket mindarra, ami következik. Főpapi imádságát követően elfogják, kihallgatják. Pilátus elé viszik, akinél felesége figyelmeztetése és saját meggyőződése ellenére is süket fülekre talál az igazság beszéde. Végül a fenyegetés miatt enged a zsarolásnak és megfeszítteti a zsidók királyát — táblára is íratja e vádat.

Jánosnál Jézus mint Isten Báránya ontja vérét a páskabárány levágásának napján. A temetésben Arimátiai József mellett ott segédkezik farizeustársa, Nikodémus is.

A negyedik evangélista a többieknél bővebben szól Jézus feltámadása utáni megjelenéseiről. Külön részletezi Péter és János *'versenyfutását'* az üres sírhoz, a megjelenést Magdalai Máriának. Amikor a tanítványok körében jelenik meg, Tamás nincs ott — ezért egy héttel később őt külön is megszólítja, aki végül hittel borul le és azt mondja: *„Én Uram, és én Istenem!" (20,28b.)*

„Legeltesd juhaimat!" — Jézus és Péter szobra a Galileai tó partján (Primátus kápolna)

János közli evangélium célját is: *„Ezek pedig azért írattak meg, hogy higgyétek: Jézus a Krisztus, az Isten Fia, és e hitben életetek legyen az Ő nevében." (20,31.)*

Egy második befejezéssel is megajándékoz bennünket a negyedik evangélium, amelyben a tanítványok elhívásakor történthez hasonló nagy halfogás révén beszélget el Péterrel és hirdeti neki bűnei bocsánatát (a tagadásért), valamint nyája pásztorlásával bízza meg.

Felhasznált és ajánlott irodalom

AEBI, ERNST: *Rövid bevezetés a Bibliába*, *Primo*, év nélkül.

ALEXANDER, PAT-ALEXANDER, DAVID (szerk.): *Kézikönyv a Bibliához*, *Scolar Kiadó*, 2001.

ARCHER, GLEASON L.: *Az Ószövetségi bevezetés vizsgálata*, *Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány*, 2001.

Biblia magyarázó jegyzetekkel, *A Magyar Bibliatársulat megbízásából A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója*, 2004.

BROWN, R. E.-FITZMYER, J. A.-MURPHY, R. E. (szerk.): *Jeromos Bibliakommentár*, *Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat*, I. kötet 2002, II-II. kötet 2003.

BUDAI GERGELY-HERCZEG PÁL: *Bevezetés az Újszövetségbe*, *Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya*, 1985.

D'ANCONA, MATTHEW-POLLACK, RICARDO: *Akik látták Jézust* (DVD-film), *Discovery Channel*, 2004.

DARBY, J. N.: *A Biblia könyveinek áttekintése I-II.*, *GVB*, 2005.

DÓKA ZOLTÁN: *Márk evangéliuma*, *Ordass Lajos Baráti Kör*, 1996.

DUÉ, ANDREA-ROSSI, RENZO (szerk.): *A Biblia és története – Az Újszövetség*, *Agapé*, 2001.

FARKASFALVY DÉNES: *Testté vált szó I-III.*, *Prugg Verlag*, 1986.

GOODING, DAVID: *Az evangélium Lukács szerint*, Evangéliumi *Kiadó*, év nélkül.

GYÖKÖSSY ENDRE: *János evangéliuma*, *Örökségünk Kiadó Bt.*, 1999.

KARNER KÁROLY: *Máté evangéliuma*, Kiadta KARNER KÁROLYNÉ, 1995. (A *Keresztyén Igazság* 1935-ös kiadásának reprintje.)

LUTHER, MARTIN: *A szolgai akarat*, Második, javított kiadás, *Magyarországi Luther Szövetség*, 2006.

LUTHER, MARTIN: *Előszók a Szentírás könyveihez*, *Magyarországi Luther Szövetség*, 1995.

MACDONALD, WILLIAM: *Újszövetségi kommentár I-II.*, *Evangéliumi Kiadó*, 1999.

METZGER, BRUCE MANNING-EHRMANN, BART D.: *Az Újszövetség szövege*, *Harmat*, 2008.

MILLER, STEPHEN M.-HUBER, ROBERT V.: *A Biblia története – A Biblia keletkezése és hatása*. *Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója*, Budapest, 2004.

MONOK ISTVÁN-NYERGES JUDIT (szerk.): *Ércnél maradandóbb – A Vizsolyi Biblia vizsolyi példányának hasonmása* (Tanulmánykötet DVD-melléklettel), *Magtár Művészeti Alapítvány*, Budapest-Vizsoly, 2006.

NÉV NÉLKÜL: *BibliaTéka CD-ROM – A bibliatudomány elektronikus könyvtára*, *Arcanum Adatbázis Kft*, év nélkül. (Benne: *Hertz Biblia jegyzetei, Jubileumi kommentár, Káldi Biblia jegyzetei, Szent István Társulati Biblia jegyzetei*.)

OUWENEEL, W. J. (szerk.): *Így keletkezett a Biblia*, *Evangéliumi Kiadó*, 1995.

PECSUK OTTÓ (szerk.): *Bibliaismereti kézikönyv*, A *Magyar Bibliatársulat* megbízásából a *Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója*, 2004.

PRŐHLE KÁROLY: *Lukács evangéliuma*, *Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály*, 1991. (második kiadás).

RAVASZ LÁSZLÓ: *Az Újszövetség magyarázata I-II.*, *A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya*, 1991.

RÓZSA HUBA: *Mi a Biblia?*, *Jel Kiadó*, év nélkül (harmadik, javított kiadás).

RÓZSA HUBA: *Az Ószövetség keletkezése I-II. – Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*, *Szent István Társulat*, 1999. (3. átdolgozott és függelékkel kiegészített kiadás).

SCHMATOVICH JÁNOS: *Bevezetés az Ószövetségbe – Az ígéretek emlékezete*, *Agapé*, 2001.

SZAKÁCS TAMÁS: *A tudomány megcáfolja a Bibliát?*, az *Evangélikus Missziói Központ* sorozatának szórólapja.

TENNEY, MERRILL C.: *Újszövetségi bevezető*, Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2001 (utánnyomás).

TÓTH KÁLMÁN: *A régészet és a Biblia*, *Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya*, 1985.

VAN DER WAAL, CORNELIS: *Kutassátok az Írásokat! I-X.*, *Iránytű Kiadó*, 1993.

WALVOORD, JOHN F.-ZUCK, ROY B. (szerk.): *A Biblia ismerete kommentársorozat, I-VIII.*, *Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány*, 1997.

WILSON, IAN: *A Biblia: történelem*, *Gold Book*, év nélkül (az eredeti angol: 1999).

A napkeleti bölcsek látogatása Jézusnál — a Canterbury Katedrális üvegablakain (csíkba rendezve)

Tartalomjegyzék

'Boldogító Beköszöntő–Bevezető'.....1

A Biblia.....3
A Biblia nevei.....3
A Biblia felosztása.....3
A Biblia könyveinek beosztása.....4
Az Ószövetség könyvei.....5
Az Újszövetség könyvei.....6
A Biblia könyveinek áttekintő táblázata.....6
A bibliai kánon.....7
A zsidó kánon.....8
A keresztyén kánon.....10
A kánoniság szempontjai.....10
Mi az ihletettség/sugalmazás?.....13
A Biblia kéziratai.....16
Mire írjunk?.....18
A betűvetés művészete és tudománya.....20
A maszoréták.....22
Papiruszok és kódexek.....22
Héber kéziratok.....23
Későbbi héber kiadások.....24
Görög kéziratok.....24
Későbbi görög kiadások.....26
Segítség az olvasóknak az újszövetségi kéziratokban.....27
Korai bibliafordítások.....29
Újabb bibliafordítások.....32
A Biblia magyarul.....33
Részleges fordítások.....33
A Vizsolyi Biblia.....35
Későbbi fordítások.....38
Biblia és tudomány.....39
A Biblia aktualitása.....42
A Biblia egyes könyveinek ismertetőiről.....42

Újszövetség.....43

Evangéliumok.....48
A szinoptikus kérdés.....50
János és a szinoptikusok.....53

Máté evangéliuma.....56
Szerzője.....56
Olvasói köre.....57
Keletkezése.....58
További sajátosságai.....59
Tartalma.....60

Márk evangéliuma.....61
Szerzője.....61
Olvasói köre.....62
Keletkezése.....63
További sajátosságai.....63
Tartalma.....66

Lukács evangéliuma.....67
Szerzője.....67
Olvasói köre.....69
Keletkezése.....69
További sajátosságai.....70
Tartalma.....72

János evangéliuma.....74
Szerzője.....74
Olvasói köre.....76
Keletkezése.....77
További sajátosságai.....79
Tartalma.....80

Felhasznált és ajánlott irodalom.....82

Az első nyomtatott könyv: a Gutenberg Biblia (Az amerikai Kongresszusi Könyvtár példányai)

Az első (német) nemzeti nyelvű teljes Biblia: a Luther Biblia 1545-ös kiadása (Ézsaiás könyve elején kinyitva)

Boldog, aki olvassa — A Biblia könyvei

A Felsőpetényi és Ipolyvecei Evangélikus Gyülekezetek
Keresztút—Levél c. Hírlevelének

ökumenikus különszáma

a

Biblia éve 2008

alkalmából.

Kiadják:
a felsőpetényi
baptista, evangélikus és római katolikus
gyülekezetek,
az ipolyvecei evangélikus és római katolikus
gyülekezetekkel összefogva.

Szerkesztő:
Szakács Tamás evangélikus lelkész

Szerkesztőbizottság:
Grúber Géza római katolikus plébános,
Sellyei Imre baptista lelkipásztor.

A hátlapon: a dicsőséges Krisztus *Szentírás*sal és az négy evangélista szimbólumával látható a *Stavelot Bibliá*ból (a belgiumi *Stavelot* kolostor Kr. u. XI. századból származó kézirata).

Csak belső használatra!
A kiadvány kereskedelmi forgalomba nem kerül.